

BIBLIOTECA PENTRU TOTI COPIII

HRONICUL ȘI CÎNTECUL VÎRSTELOR

Lucian Blaga

HRONICUL ȘI CÎNTECUL VÎRSTELOR

Lucian Blaga

— Fragmente selectate pentru copii —

Ediție îngrijită, cuvînt înainte și note de Ion Bălu

EDITURA ION CREANGĂ — BUCUREȘTI, 1984

NOTĂ

Elevul Lucian Blaga

Am reprodus capitolele din carte care interesează direct pe cititorul căruia i se adresează colecția. În aceste capitole, Lucian Blaga își recrează copilăria și adolescența, pînă la încheierea studiilor liceale. Capitolul ultim reliefează patriotismul autorului, afirmat odată cu izbucnirea războiului.

Prefața scoate în relief pe elevul Blaga, oferit ca posibil model școlarului de azi, prin atitudinea generală față de învățătură, prin pasiunea însușirii cunoștințelor din cele mai variate domenii ale cunoașterii.

Celelalte capitole ale cărții, aproximativ o treime din volumul total : studiile teologice, dragostea pentru Cornelia Brediceanu, studiile universitare ș.a. aparțin altei vîrste biologice și spirituale, a cărei înțelegere adecvată scapă elevului din școala generală.

Notele explică cuvintele rare și numele proprii întîlnite în text, cu excepția numelor proprii latine, existente în manualul de latină pentru clasa a VIII-a.

I.B.

destinatara a bănuil că expeditorul se referea la o carte autobiografică : la 10 mai 1946, Lucian Blaga îi confirma supoziția : „Cit privește volumul la care lucrez, m-ai ghicit. E întîiul din cele vreo cîteva «autobiografice» (subl. exped.) ce se vor alcătui în cursul anilor. Sper să-l termin în curs de 6—7 săptămîni.” Intr-adevăr, la 5 iulie 1946,

¹ [Scrisoare către Domnița Gheorghinescu-Vantel], 1 aug. 1945, Bibloteea Academiei Române, Secția Manuscrise, nr. 148.455 și 148.461.

Elevul Lucian Blaga

În Hronicul și Cîntecul vîrstelor, poetul, dramaturgul și filozoful Lucian Blaga (9 mai 1895—6 mai 1961) își recrează copilăria, adolescența și tinerețea, pînă în pragul încheierii studiilor superioare, la Universitatea din Viena.

Prima ediție a volumului a fost publicată sub îngrijirea lui George Ivașcu, în anul 1965, dar Lucian Blaga începuse redactarea cărții cu două decenii mai înainte. În luna aprilie 1945, încheiase ultima sa piesă de teatru, Anton Pann, și la 1 august îi scria Domniței Gherghinescu-Vania : „lucrez enorm”¹ ; la 11 octombrie, adăuga : „Am scris mult. Dar îmi va trebui și mai mult să desăvîrșesc !”, ca în decembrie 1945 să ofere detalii mai precise : „Am lucrat foarte mult în ultimile luni. Mult și variat. Actualmente scriu proză — mă gîndesc la un volum de vreo 600 pagini (proză literară — nu filozofie), o încercare pentru care trebuie să-mi însușesc încetul cu încetul o anume tehnică. Nu-ți trădez încă despre ce e vorba.” Însă destinatarul a bănuিত că expeditorul se referea la o carte autobiografică : la 10 mai 1946, Lucian Blaga îi confirma supoziția : „Cît privește volumul la care lucrez, m-ai ghicit. E întîiul din cele vreo cîteva «autobiografice» [subl. exped.] ce se vor alcătui în cursul anilor. Sper să-l termin în curs de 6—7 săptămîni.” Într-adevăr, la 5 iulie 1946,

¹ [Scrisoare către Domnița Gheorghinescu-Vania], 1 aug. 1945, Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise, nr. 148.455 J 148.461.

anunța încheierea primului volum din Hronicul și Cîntecul vîrstelor : „Cartea cuprinde trecutul meu citit în palma mea de poetul din mine. Vezi Tu prin urmare că nu s-ar putea pretinde că ar fi o carte de «amintiri». De aceea acest cuvînt nu apare nici măcar într-un subtitlu bănuît, dar inexistent.“

Frazele motivează structura volumului. Lucian Blaga nu realizează o retrospectivă autobiografică, în sensul strict al cuvîntului, ci meditează la cristalizarea personalității sale intelectuale, prin intermediul unei narațiuni confesive, a unei povestiri în care datele concrete ale existenței interferă tulburător cu o străveche mitologie.

Modelul, nemărturisit, al acestui Cîntec al vîrstelor rămîne cartea Poezie și adevăr, a lui J.W. Goethe. Între cele două opere există chiar o similitudine formală : amîndoi autorii opresc relatarea formației lor spirituale la vîrsta de douăzeci și cinci de ani. Însă deosebiri sînt esențiale. Printr-o exhaustivă documentare, Goethe năzuiește să recreeze atmosfera spirituală a veacului pentru a înțelege mai adecvat modalitățile prin care istoria determină și modelează evoluția personalității. Utilizînd exclusiv propria-i memorie, Lucian Blaga reactualizează, selectiv și cronologic, amintirile ce-i permit înțelegerea esenței propriiei sale individualități ; evenimentele social-istorice sînt consemnate numai în măsura în care favorizează sau frînează, temporar, dezvoltarea structurilor funcționale native. Așa se explică de ce, sub raport strict biografic, Hronicul și Cîntecul vîrstelor este lacunar ; unele date sînt eronate, altele, imprecis situate temporal, iar fapte și întîmplări diverse sînt cu bună știință înlăturate. Din aceste motive, cartea lui Lucian Blaga nu trebuie receptată exclusiv sub latură biografică. Hronicul este o meditație, un „cîntec al vîrstelor“, ce dezvăluie cu fermecătoare pregnanță etapele cristalizării unei conștiințe intelectuale de excepție.

În școala primară absolvită la Sebeș-Alba și în toate clasele liceale urmate la Brașov, fie la cursurile de zi, fie promovate — în clasele a III-a, a VII-a și a VIII-a — ca „privatist“, Lucian Blaga a fost un elev eminent. Anuarele și Cataloagele de clasificățiune ¹ ale Liceului „Andrei Șaguna“, ce consemnează perioada cuprinsă între anii școlari 1906—1907 și 1913—1914, mărturiile foștilor colegi de liceu, mulți, proeminente personalități ale culturii române interbelice, converg spre concluzia că „Lucian Blaga făcea parte din elitele școlare ale Liceului «Șaguna».“ ²

Anul de învățămînt era divizat atunci în două semestre și cunoștințele elevilor erau apreciate prin calificative. Cu excepția gramaticii și a cîntării, în primii doi ani de liceu, și de cîteva ori a limbii maghiare, pe întîiul semestru, în diferite clase, obiecte la care a fost notat cu „bine“, la toate celelalte materii, în toți anii de studiu, a obținut calificativul maximum, „foarte bine“, încheind fiecare an școlar cu media generală „foarte bine“. În prima clasă de liceu, a primit premiul I pentru „progres la studii“; în celelalte același premiu îi va fi acordat „pentru diligență“, foile matricole menționînd constant: „diligența mare“ și „atențiunea încordată.“

Spre deosebire de alți elevi de odinioară și de azi, Lucian Blaga a manifestat un interes deasupra mediei pentru învățatură în totalitate, fiind deopotrivă atras de materialul informativ sintetizat în manualele școlare și de marile valori ale spiritului uman, descoperite în cărțile fundamentale ale omenirii. Însușirea cunoștințelor îmbrăca aparența unor momente deconectante, munca intelectuală devenea deprindere, studiul se transforma în funcție vitală și adolescentul oferea colegilor un elocvent

¹ D. Vatamaniuc, *Lucian Blaga, Biobibliografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 532—535.

² Nicolae, Mitropolitul Ardealului, *Amintiri, Steaua*, XVII, nr. 7, iul. 1966, p. 26—30.

exemplu de angajare conștientă într-o activitate de durată.

Din clasele primare, Lucian Blaga visa să dezlege tainele misterioasei integrale al cărui simbol îl întâlnea frecvent în caietele fratelui său, Tit-Liviu. În liceu, disciplinele prevăzute de programa școlară exercitau asupra sa o irezistibilă seducție ; literatura și științele naturale, limbile străine și obiectele științifice, geografia și istoria angajează interesul constant al elevului de la stadii incipiente la indiscutabile preocupări stabile și complexe. Lucian Blaga va fi străbătut cîmpurile cunoașterii umane cu sentimentul exploratorului și este vădit că învățătura a constituit pentru adolescentul din Lancrăm o sistematică și multilaterală cultivare a spiritului, în sens renascentist, de care va profita viitorul literat și filozof.

Mediul școlar a favorizat înclinațiile native ale adolescentului. Lucian Blaga a urmat liceul într-o perioadă în care societatea considera învățătura unica îndeletnicire a elevilor. Exigențele erau mari și orice abatere de la regulamentul de ordine interioară era sancționată cu severitate. Din primele zile, factorul declanșator al eforturilor intelectuale l-a constituit un impuls afectiv : dorința de a obține o bursă, spre a-și scuti părinții de cheltuieli suplimentare. Dar aproape imediat au intervenit stimuli diverși și stări sufletești inedite, mai întii în relațiile profesor — elev.

Întîlnim în Hronic... numeroase secvențe ce atestă că elevul Lucian Blaga năzuia să-și demonstreze și să-și reliefeze pregnant valoarea. Rapida și temeinica însușire a materiei i-au adus un statut și un prestigiu de invidiat, ce l-au determinat să-și mărească progresiv efortul. Profesorul de latină, Nicolae Sulică, l-a numit monitor și l-a investit cu dreptul de a examina și a nota cunoștințele colegilor. În Hronic..., Lucian Blaga lasă să se înțeleagă faptul că numai el a obținut această favoare. Însă în clasa I, el era doar unul dintre „examinatori“ ; alți doi colegi :

Octavian Giurgiu și Ioan Moarcăș ascultau celelalte două grupe, iar „notele date de aceștia erau centralizate de Gh. Popa, șeful clasei, într-un caiet voluminos [...] de care profesorul își amintea doar în preajma stabilirii mediilor.“¹ Procedul, ironizat de B. Șt. Delavrancea în *Domnul Vucea* prelungit anacronic la început de veac, era arbitrar și Tit-Liviu, profesor „de-o corectitudine juvenilă și pedantă“, indignat, amenința că va lua atitudine în consiliul profesoral.

O mulțime de alți stimuli interveneau concomitent sau succesiv și contribuiau la menținerea trează a interesului pentru învățătură. Experiența dobândită la școala germană din Sebeș s-a dovedit un imbold puternic și, începând din clasa a III-a, orele de limba și literatura germană nu-i vor pune nici o problemă deosebită. Detașarea prin silință de ceilalți i-a adus un început de modestă independență materială, visată din prima clasă: elevii de la Școala Comercială îl solicitau să le deseneze, contra cost, hărțile de geografie.

Preocuparea pentru învățătură izvoră și din dorința de a-și cultiva spiritul, de a-și însuși și stăpini feluritele domenii ale cunoașterii umane, ce-i înlesneau lărgirea, clarificarea și verificarea experienței proprii, și îi comunicau realmente sentimentul devenirii personale, al unei autentice „treziri“. Pentru o scurtă perioadă de timp, teama a constituit de asemenea un impuls, de data aceasta penibil și umilitor. Mînat de spaimă, elevul Blaga învăța la istorie, cînd a văzut că profesorul Gh. Vătșan, pe o bună parte a anului școlar, îl asculta în fiecare oră. Atunci va fi început să disprețuiască pe profesorul care abuza, pe nedrept, de autoritatea sa asupra elevilor.

Sub aceste trăsături apte să ilustreze oricînd imaginea unui elev model, liceanul Lucian Blaga își dezvăluie fas-

¹ Tului Racotă, *Aspecte din viața lui Lucian Blaga*, *Orizont*, XX, nr. 1, ian. 1969, p. 20—26.

cinanta dorință a unei permanente individualizări, năzuința spre autonomie spirituală, prin treptată înlăturare a dependenței de programa școlară. Un rol esențial în acest proces l-a jucat pasiunea pentru lectură. Manifestată inițial pe o arie redusă la școala germană din Sebeș, lectura îi va angaja la Liceul „Andrei Șaguna”, întreaga energie, îndreptându-l concomitent spre literatură, științe și filozofie.

Primii doi ani liceali stau sub semnul unor eterogene lecturi în limbile română și germană. În literatură, preferințele sale nu sînt specializate ; citește deopotrivă, poezie, proză și dramaturgie, deși lirica îi reține inițial luarea-aminte. Toate informațiile converg spre lectură, mai întîi, a scriitorilor prevăzuți de manualele școlare. Prin intermediul lecturii, liceanul va fi început să mediteze asupra problemelor și conflictelor etice și sociale.

Lecțiile de geografie fizică l-au îndreptat către astronomie și de aici spre volumele de elegantă popularizare ale lui Camille Flammarion. În Hronic..., Lucian Blaga nu menționează ce anume a citit, dar, desigur, cele traduse în românește în acel deceniu : Visuri înstelate, Ce e cerul ? Astronomia populară, Ce e viața ? Universul și minunile lui ș.a., apărute în „Biblioteca Minerva” și în colecția „Biblioteca pentru toți” a Librăriei Leon Alcalay. Consecința imediată a îndreptării spre această zonă a cunoașterii a constituit-o relevarea caracterului mitologic al legendelor biblice și apariția unui incipient ateism. Domeniul va fi abordat, ulterior, filozofic, după lectura operei lui Kant, Istoria universală a naturii și teoria cerului.

Tot acum, filozofia a început să exercite asupra sa o irezistibilă atracție. Fără a se concentra asupra unui domeniu sau a unei teme anumite, adolescentul se străduia să înțeleagă în această etapă de dibuire ceea ce citește ; caietul cu conspecte ce a reținut luarea-aminte a lui Isidor Blaga și a lui Ioan Pavel trebuie să fi dezvăluit puțința

unei receptări adecvate a sensurilor, ușurința de a sesiza, înțelege și reformula ideile.

La sfârșitul primilor doi ani de liceu, Lucian Blaga și-a presimțit vocația. Atunci a avut sentimentul copleșitor că lectura îi ia în stăpânire întreaga ființă, îi solicită integral energia, se transformă într-o devorantă pasiune, într-o chemare, susceptibilă să profileze în timp un destin. Această mutație calitativă se așază la sfârșitul lunii iunie și începutul lui august 1908. Lucian, Lionel și Liciniu sosiseră în Lancrăm. Și-au găsit tatăl, întors de la sanatoriu, mai bolnav decât îl știau. Isidor Blaga își așteptase copiii să-i vadă încă o dată ; apoi, însoțit de Ana Blaga, a urcat pe înălțimile Oașei, unde spera să găsească vindecarea pe care nu i-au adus-o munții Boemiei.

Cîteva zile, Lucian nu și-a găsit liniștea. Fără prezența părinților, locuința i se părea nefiresc de pustie. Pentru a înlătura sentimentul apăsător de anxietate, a reînceput să cerceteze biblioteca tatălui său. Întîmplarea a voit să scoată din raft colecția revistei Convorbiri literare. În grădină, sub un măr, a început să răsfoiască volumul și privirile i s-au oprit, fără voie, asupra unui fragment, în traducere, din Faust de Goethe. Șocul lecturii a fost decisiv : „Sîngele îmi suna în urechi ridicat de simțire.“ Aproape imediat, în aceeași revistă, l-a descoperit pe Vasile Conta, în ale cărui studii filozofice a găsit nu numai suportul teoretic ce legitima incipientul său ateism, dar și îndrumătorul visat : „Nu mai eram singur. Mă întîlneam cu cineva. Îmi confruntam gîndurile cu ale unor semeni, cari gîndiseră și ei la fel [...] mă vedeam în slujba unor criterii de cari se călăuzeau și alții.“

Aceleași texte pe care întîrziaseră de nenumărate ori privirile lui Isidor Blaga, hrăneau acum spiritul avid de cunoștințe al copilului. Reveriile, visele nerealizate ale tatălui, pasiunile curmate de o voință deficitară se revarsă asupra fiului care va face din lectură o latură integratoare a personalității sale.

Moartea preotului a determinat-o pe Ana Blaga să-l înscrie pe Lucian în clasa a III-a de liceu ca „privatist“. Acest accident biografic i-a prilejuit în toamna și în iarna anului școlar 1908—1909 o înfrigurată „hibernare aplecată asupra cărților.“ În biblioteca părintească, a descoperit operele lui Schiller și Goethe, în limba germană, și edițiile complete ale clasicilor români : Negruzzi, Alecsandri, Eminescu ș.a., apărute la editura bucureșteană „Minerva“. În biblioteca sătească din Lancrăm, a găsit scrierile lui I. L. Caragiale, Al. Odobescu, M. Sadoveanu, O. Goga, N. Iorga. Ulterior, aria lecturilor se va lărgi. La început de veac, epoca arăta un interes deosebit literaturilor nordice ; Knut Hamsun, H. Ibsen erau frecvent traduși în română și în germană. Tot prin intermediul traducerilor germane, citește romanele istorice ale lui H. Szienkiewicz și romancierii francezi contemporani. Puțin sociabil în genere, adolescentul se străduiește să se împrietenească acum cu tinerii de vîrsta lui sau să se apropie de persoanele adulte ce îi puteau împrumuta cărțile dorite. Din martie 1909, după ce familia s-a mutat la Sebeș, va găsi în biblioteca școlii românești din oraș Analele Academiei Române. În paginile lor a citit studiile lui Spiru Haret, D. Onciul și Gh. Marinescu, pe care le va evoca nostalgic, după 1920, în publicistica desfășurată în ziarul Patria.

Circumstanțe favorabile l-au apropiat de universul dramaturgiei. În toată luna iulie a anului 1909, în orașul Sebeș, o trupă germană de teatru a prezentat în fiecare seară spectacole cu piese clasice și contemporane, de la care a fost nelipsit. Adolescentul nu se mulțumea numai cu receptarea pasivă a reprezentațiilor teatrale. Voia să înțeleagă genul dramatic în resorturile sale interioare și studiază atent, pentru a-și însuși criteriile de analiză Teoria dramei cu un tractat introductiv despre frumos și artă. Cartea apărută la Brașov, în anul 1899, reeditată de cîteva ori, era scrisă de unchiul său, Iosif Blaga, profesor-

rul, care preda ca obiect distinct Teoria dramei în clasa a VII-a de liceu.

Alături de literatură, filozofia rămîne un spațiu preferat de explorări ideatice. Lecturile sale se îndreaptă succesiv spre filozofia indiană, prin intermediul studiilor în limba germană găsite în biblioteca lui Isidor Blaga, spre filozofia antică și modernă, cu care îl familiarizează inițial manualul școlar, și spre filozofia contemporană, pe care o descoperă singur. Elevul nu se mulțumește numai cu informațiile oferite de la catedră, ci năzuiește să citească integral operele fundamentale ale gândirii umane. Lucian Blaga mărturisește frecvent că lecturile sale filozofice se subordonau efortului conștient de înțelegere și asimilare a textelor esențiale. Dintre toți, Immanuel Kant a exercitat asupra tînărului o adîncă și durabilă fascinație și adolescentul se apropie filă cu filă de profunzimile volumelor Critica rațiunii pure, Critica puterii de judecată și Prolegomene. Concomitent a început să studieze interpretările gândirii kantiene, întreprinse de filozofii neokantieni, grupați în Școala de la Marburg.

Filozofia i-a dezvăluit elevului Blaga valoarea de excepție a științelor exacte. Toți marii filozofi au fost excelenți specialiști în fizică și matematică. Așa se explică de ce Lucian Blaga a avut în liceu temeinice cunoștințe de algebră, geometrie și trigonometrie, iar la fizică lecturile sale intrau în domenii atît de îndepărtate de programa școlară, încît profesorul Aurel Ciortea prefera să discute ore în șir cu elevul său.

În acești ani, filozofia i-a acaparat integral interesul. Lucian Blaga a avut convingerea că studiul direct al operei marilor filozofi și fiecare nouă incursiune în istoria filozofiei, prin intermediul specialiștilor germani, majoritatea profesori universitari, au contribuit la așezarea unor trainice temeuri ale viitoarei sale personalități. Cărțile toate, va nota ulterior în Hronic..., „erau studiate pînă în ultimile articulații, cu creionul în mînă, cu car-

netul de însemnări sub ochi, uneori cu veleități de atitudine.“

Sub modestia relatării, propoziția dezvăluie conturarea unei incipiente identități auctoriale, pe care omul matur ezită s-o numească direct, pentru a nu contopi emoția naratorului cu psihologia adolescentului de odinioară. Peste ani, devine evident că un eficient discernământ nativ îi facilita apropierea de orice carte, indiferent de domeniul cunoașterii, dintr-o perspectivă plurală, în care percepția, memoria și gândirea erau utilizate ca mijloace active de asimilare informațională. O atenție voluntară, reflexivă, îi permitea să surprindă structura ideatică a textului, să descompună întregul în părțile alcătuitoare, să le examineze caracteristicile și să le grupeze cantitativ. Eforturi continue și mereu reînnoite i-au format deprinderea de a descoperi, judeca și interpreta critic semnificația, valoarea și valabilitatea ideilor, prin confruntarea și raportarea cu operele de excepție.

Noile cunoștințe fuzionau cu experiența ideatică anterioară, căpătînd prin integrare inedite valori formative. Se precizau astfel elementele esențiale ale unui proces de conceptualizare, de cristalizare a datelor demersului analitic într-un armonios sistem cognitiv. Familiarizarea cu problemele fundamentale specifice filozofiei, științei și literaturii i-a permis acumularea extensiv-calitativă a elementelor absolut necesare unei culturi generale de excepție, l-a învățat să gîndească independent pe marginea diverselor experiențe ideatice, creînd premisele valorificării aptitudinilor native; va publica primele poeme și întîile studii și eseuri filozofice. Nu fără temei, după aproape patru decenii, privind spre anii de școală, Lucian Blaga va afirma: în Brașov, „ca licean, mi-am croit cele mai mîndre visuri de viitor.“¹

¹ Lucian Blaga, *Arca lui Noe*, fragment de jurnal, *Gazeta literară*, XIV, nr. 27, 6 iul. 1967, p. 7.

Atît amintirile lui Lucian Blaga, cît și mărturiile celor ce l-au cunoscut în acești ani atestă nu numai faptul că citea mult, dar și că lecturile sale depășeau nivelul receptiv al majorității colegilor. Însă astăzi constatăm că ele se ridicau cu mult și deasupra mediei de cunoștințe prevăzute de programa școlară. Din această cauză, Lucian Blaga a început să considere sala de clasă un obstacol în calea învățării individualizate. Așa se explică plăcerea cu care, la Sebeș, își pregătea examenele la secția fără frecvență. Materiile școlare, pentru întregul an, îi solicitau aproximativ două luni și jumătate, maximum trei, de efort. Restul timpului era folosit pentru acumularea și perfecționarea cunoștințelor ce îl pasionau.

Mediul adecvat asimilării materialului informativ, a achiziționării operațiilor și a deprinderilor intelectuale îl constituia locuința părintească din Sebeș. Dar în același timp, prin capacitatea de a înlătura factorii perturbanți, elevul Lucian Blaga s-a deprins să-și creeze pretutindeni spații de învățare. În camerele închiriate de la Brașov, în sălile de bibliotecă, în plimbările prin „cetate“, adolescentul așeza între sine și lumea exterioară un ecran protector : „De mă închideam între patru pereți, sau de mă plimbam pe sub Tîmpa era ca să mă aplec asupra vreunui text anevoios sau să iau piepțiș vreun gînd prea vertical.“

Tînărul va fi avut sentimentul treptatei cristalizări a unei voci distincte și statutul preferențial acordat filozofiei în volumul total al lecturilor trădează o hotărîtă orientare profesională ; ea va atrage curînd luarea aminte a familiei, care nu va întîrzia să-și exprime îngrijorarea : specializarea în filozofie nu-i va oferi mezinului, în epocă, mijloacele decente de existență. Tit-Liviu, care reținuse profunzimea cunoștințelor matematice ale fratelui mai mic, îl povățuia să se îndrepte spre inginerie ; Lionel, dimpotrivă, ar fi vrut să-i urmeze exemplul, dedicîndu-se studiului științelor juridice. Și, pentru a-l obișnui cu

gîndul unei cariere lucrative, îi propune, în toamna anului 1912, să-l secondeze ca „ajutor“, în biroul avocațial, pe care și-l deschisese la Sebeș. Lucian Blaga își asculta frații, le înțelegea temerile, deși, în sinea sa, nu le accepta, dar avea tăria să nu-i contrarieze : o argumentare pătimașă se putea dovedi imprudentă. Acceptase chiar să-l ajute pe Lionel, fiindcă ultimile două clase de liceu le urma tot la secția fără frecvență. Însă decizia asupra drumului ales în viață rămînea irevocabilă. Filozofia însemna însăși rațiunea existenței sale ; ea îi oferea împlinirea spirituală și îi asigura valorificarea superioară a aptitudinilor și a înclinațiilor native. Timpul avea să-i confirme intuiția !

Ion Bălu

Notă asupra ediției

SI
CINTECUL VIRSELOR

— Fragmente selectate pentru copii —

Pentru ediția de față am utilizat textul îngrijit de fiica poetului, Dorli Blaga, apărut în Lucian Blaga, Opere 6, Editura Minerva, București, 1979, coroborat, pentru înlăturarea greșelilor de tipar, cu ediția princeps, editată de George Ivașcu la Editura Tineretului, București, 1965.

Atragem luarea aminte a cititorului asupra punctuației volumului. Lucian Blaga folosește rar virgula. Așa, de pildă, nu intercalează între virgule complementul circumstanțial așezat înainte de locul pe care îl ocupă în ordinea normală a complementelor ; nu desparte prin virgulă substantivele în vocativ și nici construcțiile gerunziale sau participiale, cu sau fără determinări, așezate la începutul propoziției sau frazei. În schimb, folosește virgula înaintea conjuncției sau și înainte de articolul demonstrativ ; adesea, cratima suplinește fie rolul virgulei, fie marchează o nuanțare sau accentuare a ideii.

I. B.

HRONICUL ȘI CÎNTECUL VIRSTELOR

— Fragmente selectate pentru copii —

I

9 mai 1895¹

*Sat al meu, ce porți în nume
sunetele lacrimiei,
la chemări adînci de mume²
în cea noapte te-am ales
ca prag de lume
și potecă patimei.
Spre tine cine m-a-ndrumat
din străfund de veac,
în tine cine m-a chemat
fie binecuvîntat,
sat de lacrimi fără leac.³*

ÎNCEPUTURILE MELE STAU sub semnul unei fabuloase absențe a cuvîntului. Urmele acelei tăceri inițiale le caut însă în zadar în amintire. Despre neobișnuita înființare a graiului meu aveam să primesc o înșirare de știri numai tîrziu, de la Mama⁴ și de la frații mei mai răsăriți. Aflai atunci că în cei dintîi ani ai copilăriei mele cuvîntul nu era — cuvînt. Cuvîntul meu nu semăna cu nimic. Nici măcar cu o stîngace dibuire pe la marginile sunetului, cu atît mai puțin cu o prefigurare a unei rostiri articulate. Adevărat e, pe de altă parte, că muțenia mea plutea oarecum în echivoc și nu îndeplinea chiar în toate pri-

vințile condițiile unei reale muțenii, căci lumina cu care ochii mei răspundeau la întrebări și îndemnuri era poate mai vie și mai înțelegătoare decât la alți copii, iar urechea mea, ispitită de cei din preajmă, se dovedea totdeauna fără scăderi. Când eram pus la încercare, cedam pe planul mișcării și al faptei. Gestul meu contura întocmai semnificația poruncii. O dorință rostită de cineva își găsea răsunetul în actul cel mai prompt. Totuși, împlineam aproape patru ani — și încă nu pronunțasem nici un cuvânt. Nici barem cuvintele de temelie ale vieții : „Mamă“ și „Tată“. Cazul prezentînd fețe atît de ciudate, nu putea să aibă decât două explicații, între care nici astăzi nu m-aș simți chemat să decid. Poate că starea mea embrionară se prelungea dincolo de orice termen normal, pentru că avea în vedere un urcuș nu tocmai de toate zilele, sau poate o nefirească luciditate s-a vîrît, cu efecte de anulare, între mine și cuvînt. Într-o zi, Mama, cuprinsă de neliniște și îngrijorare, dar purtată și de nădejdea unei dezlegări, găsi de cuviință să mă ducă la oraș, să mă arate unui doctor. Nu mai era nimic de ascuns. Medicul, un vechi prieten al familiei, mi-a pus mîna pe creștet, mi-a pipăit maxilarele, și pe urmă m-a cercetat ca pe o pasăre, căreia printr-o ușoară tăiere sub limbă, i-ai putea dăruî grai omenesc. „Copilul e întreg“ fu încheierea liniștitoare a doctorului. Sosiți acasă, Mama mai făcu o ultimă încercare să mă ademenească în sfera sunetului. Hotărîse să mă ia cu binișorul, ca pe-un copil mare, și-mi vorbi. Se căznea să mă înduplece, să-mi stîrnească mîndria. „Dragul mamei, tu ești copil mare de-acu ! Va trebui să vorbești... Asta nu se poate... Așa nu mai merge... Ne faci de rușine... Azi-mîne, copiii din sat au să spună că ești mut...“ M-am uitat la Mama cu aceiași ochi, mereu limpezi, vii, înțelegători. O ascultam, dar nici după această caznă cuvîntul meu nu voi să se aleagă numaidecît. A doua zi, însă, după cine știe ce noapte de zbucium pe care am uitat-o acolo în viața fără de grai, m-am dus lîngă ea. Și prinsei a vorbi vorbe legate. Țineam mîna, rușinat, peste ochi, și vorbeam. De sub strașina degetelor și a palmei cu care mă apăram încă de lumea cuvîntului, graiul ieșea din gura mea întreg, lămurit, picurat ca argintul strecurat. Cu-

vintele le rosteam așa cum le culesesem din sat, dialectale, netezite sau roase de-un uz obștesc, dar fără de trunchierile sau stîlcirile, pe care oricine le-ar fi așteptat de la un copil încă nemuncit de nici un exercițiu al uneltelor comunicative. Numai teribila, buclucașa consoană „r“ avea să-mi dea de lucru, să mă înfrunte încă un an întreg, să mă trădeze ca pe un copil „întîrziat“. Îmi amintesc cu satisfacție de clipa cînd, stînd cu toții împrejurul mesei, eu m-am silit să spun ceva, iar Tata⁵ m-a întrerupt cu o exclamație de bucurie : „Bravo !“ Izbutisem să emit înția oară un „r“ purificat de orice aproximații. De acest eveniment vrednic de a fi însemnat în calendar s-a luat act în chip solemn în toată familia, ca de nașterea unui nou copil. Aceasta este povestea plină de penumbra a cuvîntului meu. N-am putut niciodată să-mi lămuresc, suficient de convingător pentru mine însumi, strania mea detașare de „logos“ în cei dintîi patru ani ai copilăriei. Cu atît mai puțin acel sentiment de rușinare ce m-a copleșit, cînd, constrîns de împrejurări și de stăruințele ce nu mă cruțau, ale Mamei, am ridicat mîna peste ochi, ca să-mi iau în folosință cuvintele. Cuvintele îmi erau știute toate, dar în mijlocul lor eram încercat de sfieli, ca și cum m-aș fi împotrivit să iau în primire chiar păcatul originar al neamului omenesc.

S-a întîmplat să fiu în casa părintească al nouălea copil și cel din urmă⁶. Sora mea Letiția, cea mai mare între frați, se căsătorea cu un tînăr⁷ din același sat, tocmai cînd, lepădîndu-mi veșmîntul muiat în liniști de-nceput, mă integram cu atîtea ocouri și amăgiri în regnul uman. Cea mai veche frază, de care îmi aduc precis aminte s-a încheiat în gura mea într-o împrejurare banală, într-o după-amiază de vară, nu mult după ce Letiția se măritase. Bătea un ceas canicular. Cumnatul meu și cu sora mea s-au refugiat în grădinița dinspre uliță, în umbra unor vițe sălbatice, ce săreau peste gard, din curte. Cumnatul meu, punînd o mîngietoare dulceață în numele meu, mă chemă din curte, unde mă jucam în nisip ; îmi dă un „zlot“⁸ și-mi zise să mă duc pînă la „boldă“ (prăvălia satului), s-aduc o sticlă de bere sau,

dacă nu se găsește bere, o sticlă de „sodă“ (sifon). Am luat zlotul, i-am pipăit zimții, l-am învîrtit în mîna mea umedă și am plecat. Pe drum însă, ispitit de acel ceas de dogoare, aveam să-mi fac socotelile mele. Berea îmi făcea rău și nu înțelegeam slăbiciunea celor mari pentru astă amăreală. Hotărîi deci să nu mă încarc cu sticla de bere, chiar dacă s-ar fi găsit. Îmi plăcea însă siropul de smeură cu sifon, și mă înțelegeai cu mine însumi să nu aduc decît „sodă“. După o jumătate de ceas mă întorceam fără bere și fără sifon la tînăra pereche din grădiniță. Le împărtășeam foarte calm rezultatul excursiei mele. „Bere este, sodă nu-i și zlotul l-am chiert (pierdut).“ Uluire. Sora mea se uită lung la mine fără a scoate un cuvînt. Cumnatu-meu se ridică, mă ia de mînă : „Haide !“ Stăruia să-i arăt întocmai pe unde am umblat pe drum, pînă la boldă și înapoi. Zlotul l-am găsit acoperit de praf în mijlocul uliței la calea jumătate. La întoarcere sora mea m-a luat în brațe și m-a sărutat cu putere. După stupoarea de-o clipă, întîmplarea cu berea, soda și zlotul începuse să-i facă haz și să-i scuture diafragma. Avea Letiția o slăbiciune aproape maternă față de mine, dintotdeauna. S-a nimerit să fiu cel mai mic și să vin între cei de același sînge ai casei întîmpinat oarecum cu dor. Trebuia să umplu un gol. Acesta era sentimentul familiei înainte de a mă naște : o nădejde fierbinte că voi putea să umplu un gol. Într-adevăr, mă ivisem în lumea luminii după o tristă întîmplare, asupra căreia Mama și cu Letiția, sfîșiindu-și ființa, vărsau lacrimi, de cîte ori inima lor se întorcea fără izbăvire spre acele timpuri. Cîteva luni mai înainte de a-mi lua locul hărăzit printre văzute și nevăzute, o surioară, ultimul copil înainte de mine, pe nume Lelia, mai trăia încă. Fetița nu avea decît doi ani. Într-una din zile mica viață a fost curmată printr-un accident. Mi se povestea de multe ori, că Lelia a fost o făptură dulce, vioaie nespus și frumușică (Mama în miniatură), o jucărie însuflețită, a cărei cea mai mare bucurie era să facă „servicii“ tuturor din casă : să aducă un pahar, un prosop, să scoată o gheată de sub pat, și pe urmă încă una, să te întrebe ce poștești, și să suridă. Într-o înainte de

amiază, servitorul, cu gîndul la treburile sale, luă de pe sobă, în bucătăria de vară, un vas mare cu apă clocotită, și-l puse jos. Într-o clipă, ce-a durat atît cît servitorul se mai întoarse o dată spre sobă, fetița, care-și încerca zburdălnicia prin bucătărie ca-ntr-un ostrov fără primejdie, se răsturnă, împiedicîndu-se în proprii pași, peste buza de metal, în vasul cu apă fierbinte. Fetița fu dezbrăcată de rochița ce aburea, arsurile au fost gîtuite cu un ulcior de apă rece. În zadar. După vreo cîteva zile Lelia călca prin ținuturi de taină, stoarsă de chinuri cumplite, sporite și de-un pojar ce se pregătea să izbucnească. În bunătatea ei, Lelia credea că nu e voie să scoată un scîncet, și răspundea suferinței cu un surîs, pe care l-a dus cu ea și în moarte. Cîteva luni mai tîrziu mă înființam ca să țin locul unei amintiri. Înființarea mea a fost însă o dezamăgire, căci cu masca mea bătrînicioasă nu puteam în nici un fel să suplinesc surîsul unei făpturi de vis.

II

Casa părintească din Lancrăm, sat situat între orășelul Sebeș-Alba și Cetatea Bălgradului (Alba-Iulia) era o clădire veche, destul de masivă în asemănare cu celelalte case dimprejur. Ne rămăsese de la moșul, Simion Blaga⁹, care fusese pe vremuri, pînă pe la 1870, preot în sat. Către uliță, de o parte și de alta a ogrăzii, erau două grădinițe împrejmuite cu stîlpi de zid și de gard, — una de flori, cealaltă — mai mică și chiar în fața casei — cu straturi sterpe : aici se ofilea în permanență un pin, de sub care culegeam adesea acele căzute, gălbui, înmănunchiate la un capăt, ca niște țințari cu cinci picioare lungi. În aceeași grădiniță se înălța uriașul castan, ce copleșea cu coroana lui toată casa. Bănuiam sub scoarța castanului lăcașul unui duh legat în chip misterios de destinul casei și al familiei (castanul avea să se stingă, dealtfel, mai tîrziu, tocmai în anul cînd murea

și Tata). Trepte de piatră cizelate de pași și netezite de ploi, suiau din curte în casă. Alături era gîrliciul, pe unde coboram în pivniță pe lespezi, sub care forfotea umedă și cu miros pătrunzător o enormă prăsilă de broaște rioase. Spre curte casa era în întregime acoperită de viță sălbatecă, cu rod mărunț. Între casă și șură, se înghesuia, pitită, bucătăria de vară, străjuită de-un dud cu frunza deasă, sub care vara luam masa, învăluți de cîntecul puterilor păsărești. În casă se urmau în șir patru încăperi, dintre cari una era de „lux“ : odaia spre uliță („casa dinente“ ¹⁰ cum îi ziceam), un modest salon, aproape totdeauna sumbru, care se deschidea rar de tot și numai musafirilor de la oraș. În acest salon, mobilat într-un fel mic-burghez, domnea totdeauna o răcoare de piatră. Mi-aduc aminte de două dulapuri vechi de nuc, cu uși ce luceau în jocuri ca de apă, și de-o comodă biedermeier pe care un ceas auriu, pus sub un clopot de sticlă, cînta, cînd era „tras“, două melodii vieneze cu sunete metalice, săltărețe și ușurele, ce evocau o epocă. De multe ori mă furișam în salon numai ca să declanșez automatul închis sub clopotul de sticlă. Întorceam resorturile, ce pîrîiau șubrede, cu o cheie ruginită și melodiile începeau să picure. Despre ceas umbla în sat o legendă odioasă. Într-un trecut mai depărtat, poate că o jumătate de veac în urmă, se iscase anume între comuna noastră și municipiul săsesc Sebeș-Alba un mare proces pentru „Coasta“ satului (dealul podgoriilor), proces ce avea să fie judecat în ultimă instanță la Viena. Ca împuternicit al satului pleca la Viena, cu scrisori și peceti, chiar moșul Simion. Din nenorocire procesul a fost pierdut, o încheiere și-o stingere ce-o îndurau aproape toate gîlcevile ivite între români și sași. Moșul Simion care făcuse drumul anevoios pînă în capitala împărăției n-ar fi voit să se întoarcă acasă cu mîna pustie. Ca să facă o bucurie celor ai săi cumpără auriul și aerianul ceas. Dar lui cascăgură din sat ceasornicul i se păru o comoară dacă nu miraculoasă cel puțin lipsită de legitimitate, iar limbile negre născociră numaidecît legenda că moșul ar fi vîndut „Coasta“ pentru un „ceas care cîntă“.

Șura din fundul curții, de dimensiuni neobișnuite, cu porți mari ce se deschideau trosnind din toate încheieturile, comunica celui ce intra în ogradă un simțămînt de așezare, de durată, de statornicie. Clădirea cuprindea încăperi spațioase pentru care și unelte, poduri vaste pentru nutrețuri, grajduri și cămări. Lucruri de al căror inventar nu mai ținea nimeni seama — zăceau răvășite prin șură. În anii copilăriei mele privirea se mai poticnea pe-aici și de unele mașini agricole din cele multe pe care Tata și le procurase pe vremuri de la Pesta. Tata, deși preot și un mare iubitor de carte, închinat grijilor spirituale, fusese în tinerețe și un priceput, îndemînat, harnic gospodar. El, cel dintîi, s-a încumetat să aducă în regiune mașini menite să cruțe puterile omului : o greblă mecanică, cu loc de șezut înalt, de pe care puteai să cazi ușor ca de pe un cal năvăș, o mașină de treierat, o altă mașină — de îmblătit cu o semistabilă cu aburi și horn zvelt, care în repaus era culcat pe-o furcă. Locomobilei îi spuneam „Ghibolu“ (bivolul). În ciuda profesiei sale duminicale, Tata ținu să-și treacă și examenul de mașinist, încercare închipuită de el mai mult ca un îndemn pentru alții. Cîteva veri în șir, Tata a cutreierat satele, cu mașina de îmblătit, pînă la Cheile Turzii și pînă dincolo de Orăștie. După ce și-a însușit subtilitățile tehnice, Tata fu repede lovit de plictiseală, iar în această stare de lîncezeală el cedă mașina cîtorva țărani din Lancrăm, pe care i-a inițiat în noua meserie. Despre aventura de mașinist a Tatii eu n-am aflat decît din auzite. Descopeream însă prin șură, risipite pretutindeni vestigiile aventurii, soiuri de unelte, șuruburi, cîrlige, al căror rost nu-l pătrundeam. Se cuvine să adaug că toată această poveste nu voia deloc să se lege de imaginea ce mi-o făurisem despre Tata. Oricum, pe Tata numai mașinist îmbrăcat în pantaloni albaștri-căniți nu mi-l puteam închipui. Și în cele din urmă nici chiar „gospodar“ nu-l prea vedeam. Pe Tata eu nu l-am pomenit decît ca pe un pasionat om al cărții. Asupra gospodăriei el nu se mai apleca deloc sau numai arar. De multe ori nu cunoștea cîte și ce fel de vietăți avea pe linia ieslelor. El închina mai multe ceasuri grijilor pentru celelalte „fumuri“ ¹¹ ale satului, decît grijilor pentru vatra

sa. Aproape ziua întreagă el citea, întins pe pat. Cu noi nu mai ajungea decît la un schimb de tăceri. Înainte de amiază, după-amiaza și noaptea — pînă pe la ora două, el citea. Era cuprins de obicei de cărți nemțești, ce și le procura de la profesorii saxoni de la gimnaziul din Sebeș. Tata întreținea legături — nu s-ar putea spune tocmai prietenești, dar cordiale, cu aceste cercuri, căci pe vremuri fusese și el elev la gimnaziul săsesc din Sebeș și-l mînau într-acolo amintirile. Mai păstra în bibliotecă *Poeziile* lui Schiller,¹² un volum ce-l luase cîndva ca premiu, purtînd pe întîia pagină un elogiu caligrafic și semnătura barocă a directorului. Clasele superioare ale liceului Tata le-a urmat la Bruckenthal, la Sibiu, unde, pentru a cîștiga timp a ars etapele, consumînd într-un singur an trei clase și bacalaureatul.¹³ În curs de două-trei generații s-a înfiripat astfel la noi în casă o anume tradiție de cultură germană. Moșul Simion pusese temeiurile, largi și simple. Tata apoi, fire mai complexă, și un frate mai tînăr de-al său, Dionisie, apariție meteorică,¹⁴ ce s-a stîns repede, și-au însușit toate substanțele cărții germane. Era firesc să ni se dea și nouă, copiilor, aceeași îndrumare. Cea mai apropiată școală medie, pe care împrejurările destul de vitrege ne îngăduia s-o urmăm, era dealtfel gimnaziul săsesc din Sebeș. Toți frații mei au fost trecuți prin strunga îngustă a acestei școli, abatere s-a făcut numai cu mine, care mi-am frămîntat la Sebeș doar clasele primare.

Dar să întregesc imaginea casei și a gospodăriei părintești, cu cele ale ei, și ale zării, în care erau așezate. După șură se înălța un stog masiv, gigantic, de paie în formă de cub, ca un soclu de imaginar turn babilonic. O salcie seculară, cu scorburî adînci unde se prăseau noroade de vrăbii, acoperea cu pletele ei, filfiind ca niște steaguri verzui, jumătate din arie. De aici se deschidea priveliștea grădinii, cu straturile de zarzavaturi, frumoase îndeosebi în lumina lunii cînd își juca urechile printre ele și cite-un iepure de pripas. În fundul grădinii prețuiam mai vîrtos umbrele și roadele, ale merilor pătuli,¹⁵ ale unor pruni chirciți și ale unui corn ce și-a zidit lemnul din secrete oase subterane. Aceasta era lumea mea : casa, șura, stogul de paie

de după șură, în care îmi făceam, în fiecare vară, un adevărat labirint, în firidele căruia îndesam pepeni galbeni, să se coacă mai degrabă. Zarea mea spre răsărit era cuprinsă de Coastă cu vile și cu rîpele roșii, niște formațiuni geologice bizare ca o arhitectură de poveste sau ca o așezare de temple egiptene, ca columnne de cremene și foc. Mai departe, pe rîu în sus, către miazăzi, se profilau Munții albaștri iar pe rîu în jos spre miazănoapte — alți Munți : Munții Apuseni, în depărtarea cărora deslușeam îndeosebi două vîrfuri. Două vîrfuri : unul boltit, altul ascuțit. N-am aflat niciodată numele acestor zeități, ce mi-au străjuit copilăria. Spre apus știam că se-ntinde Valea Mureșului căci de acolo veneau toamna negurile, aspre și reci. De jur împrejur, la capătul vederii, era pentru mine o margine, marginea lumii. Mama îmi spunea însă că în Munții Apuseni ar mai fi o țară : Țara Vîlvelor.¹⁶ Și că între aceste Vîlve se stîrnesc cîteodată bătălii după chipul și asemănarea furtunilor. Fulgerele mute, fulgerele ce lucesc uneori în zarea Nordului neurmăte de nici un tunet, ar fi săgețile de foc ale Vîlvelor ! Din tonul în care Mama îmi vorbea despre aceste lucruri, simțeam însă că Munții Apuseni puteau totuși să fie o margine, marginea lumii, și că dincolo de ei nu mai este decît — povestea.

III

Cei dintîi prieteni ai mei n-au fost prieteni ci prietene. Așa a fost cel puțin pînă în clipa cînd Lionel, fratele meu cu zece ani mai mare, făcu față de Mama, prin apropiere fiind și eu, o remarcă zîmbitoare că eu n-aș avea interes decît pentru fete. Locuia în vecinătatea noastră, în a treia sau a patra casă pe uliță în sus, o fetiță cu un an mai în vîrstă decît mine : Rafira. Cum se făcu nu știu, dar Rafira mă luase cu jocurile și cu toată ființa ei, în stăpînire, așa de mult că nici nu bănuiam măcar că pasiunea mea era ceva ce nu se cuvenea. Mă duceam în fiecare

zi la ea. Lionel, ca să mă pună în cumpănă, îmi aruncă într-o dimineată cuvînt, că Rafira a murit. Sau mai bine zis, el nu mi-o spune mie, ci Mamei, dar de față fiind și eu : „Mamă — știi c-a murit Rafira !“. Acestor cuvinte le-am dat urmare numai cu un val de paloare în față, cu cîteva clipe de amuțire și cu un tremur în brațe și-n picioare. Am ieșit din casă și-am luat-o grabnic spre casa cu coperișul de paie. Vorba auzită adineaori îmi tăia se pe la genunchi îndrăzneala de-a intra. M-am uitat pe un ochi de fereastră înăuntru, să iscodesc dacă Rafira ne-a părăsit cu adevărat. Nu deslușeam nimic în scunda încăpere, dar un glas mă chema rîzînd, dinăuntru. Am înțeles atunci, c-o tresărire în ciudată, că am fost pus la încercare. Încercarea avu funestul dar de a mă dezlega de vraja Rafirei și prietenia se stinse fulgerată. Veniră apoi adevărații prieteni, rudele mai presus de sînge. Erau trei : Vasile Bănățeanu, Roman al lui Tudorel și Adam al Vicii. Eram născuți tuspătru în același an. Vîrsta mea de la cinci la șapte ani stă sub zodia solară a acestor prietenii. Dimineța, de abia trezit, numai ce auzeam strigăte din curte, din toate puterile : „Lùlu Pòpii, Lùlu ! Lùlu Pòpii !“ O mică pauză. Apoi : „Lùlu“. Pe urmă iarăși : „Lùlu Pòpii ! Lùlu Pòpii!“ Chemările se urmau cu modulații și variațiuni de accent ce veneau de-a dreptul din dorul inimii. Fusesse așa de lungă noaptea ! O noapte întreagă nu ne-am văzut ! De multe ori îi lăsam într-adi să cheme, cît mai mult și cît mai felurit căci Mamii îi făcea un deosebit haz acest cor ce varia între răcnete și cîntec. Mă îmbrăcam și ieșeam. Jocurile noastre iscodiseră toate virtuțile nisipului. Exploatham o grămadă mare de nisip mărunt, pus de cineva sub castanul uriaș din fața casei. Din elementul ușor umezit clădeam bolți, labirinte, biserici. Mai ales biserici. Îmi pusem în cap să devin odată „zidar de biserici“, adică arhitect. Acesta a fost întîiul meu „ideal“ de viață. Și mă vedeam cu toată gravitatea acolo pe grămada de țărîină, în exercițiul măreț al viitoare mele meserii. Efemerul alcătuirilor ce durau pînă cînd o adiere usca nisipul, nu ne dezamăgea. Nu ne revoltam împotriva vîntului de sud, ca să fi încercat vreodată să-i rupem aripile ! Ne statorniceam, pentru ziua întreagă, cu o pasiune ce

nu cunoștea nici foame, nici sete, nici frig, nici canicule, în împărăția nisipului. Cu mînuțele noastre, ce-și însușiseră mișcări de soboli și precizii de mistrie, născoceam ganguri subtile, arcade, catacombe, și noi și noi forme arhitectonice. Apoi, cîteodată dintr-o nimica toată cei patru prieteni ne schimbam în flăcări. Pentru un cuvînt scăpat, pentru o nebăgare de seamă, cădeam la dezbinare. Se ridica un fel de război al tuturor contra tuturor. Războiul odată dezlănțuit, o tactică instinctivă își manifesta iscusința și-și chema urmările. Cei trei se retrăgeau din curte, și fiecare se baricada în poarta sa. Stam acolo, fiecare în pragul uliței, avînd la spate certitudinea scutului matern și a apropierii duhurilor strămoșești. Ne azvîrleam mînioși și strîmbîndu-ne, invective, batjocuri, injurii. Atacurile și replicile se legau vii și prompte. Cele mai grele cuvinte de ocară pentru care am fi fost în stare să ne scoatem cu reciprocitate și fără milă, chiar și lumina ochilor, erau următoarele. Ei îmi strigau : „Popă cu ochii de clocă !“. Eu răspundeam : „Adam și Eva !“ sau „Tudorel Til-dol-la !“ Erau, precum se vede, aceste cuvinte niște vorbe de ocară din cale afară grave, infamante. După o jumătate de oră, ca la o chemare a stihiei noastre, ne găseam iarăși cu toții pe grămada de nisip, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Memoria invectivelor era arsă pe rugul inimilor.

Timpul ni-l iroseam în joacă aproape neîntre ruptă. Cugetul nostru își învăța imperativele de la păsări și flori, astfel că datoria noastră era numai aceea de a crește. Uneori puteam să fim, totuși și folositori gospodăriilor, cel puțin pe la margini. Cădea asupra noastră sarcina de a ne duce după-amiaza cu gîștele, la pășune, „sub arini“, un loc în partea mai de sus a satului, între iaz și răzoare. Locul era pe-atunci cuprins de arini stingheri și de pajiște. Luaserăm obiceiul de a sta-ntr-o rîină la umbra unui arin, din care cădeau arome amărui peste noi, în timp ce puii de gîscă, cu un dulce gîgîit conversau întinzîndu-și gîturile lungi unul spre celălalt, și se împrăstiau în căutarea ierbii și a troscoțelului. Din cînd în cînd, unul dintre noi trebuia să se ridice să controleze, dacă gîștele n-au trecut rîul pe pășunea vitelor. De altfel, pentru astă treabă, în primul rînd, eram puși de pază. În

mijlocul cercului nostru, după-amiezile deveneau parcă mai lungi, după cum erau jocurile și poveștile. Ne istoriseam, în termeni pe care priceperea nu-i putea consuma, culeși din văzduh și de la feciorii fără rușine, întâmplări mai vechi sau mai noi, din cutare sau cutare uliță, și evenimente suspecte, acoperite de noapte, din cronica erotică a satului. Sau născoceam cu închipuire drăcească vreo cruzime ce urma s-o ducem la îndeplinire pe socoteala mai ales a gușăților, fonfilor, tonților, zănaticilor sau bicusnicilor din localitate. Blestemățiile plănuite nu erau totdeauna inofensive, căci uneori ne dădeau îndemn, fără de astîmpăr pînă ce le duceam la capăt. În acest cadru de completă nuditate a naturii răsărea în noi flora confuză a tuturor instinctelor și ciuguleam din ciorchinii celor mai varii stricăciuni ale închipuirii cu desăvîrșită nevinovăție. După dezmațurile și alergările fără frîu ale imaginației, cea mai mare mulțumire a noastră era — să ne întoarcem seara acasă cu giștele sătule. Din asta ne făceam un punct de onoare. Gușile giștelor trebuiau să fie dol-dora, adică asimetric umflate de o parte a gîtului pînă sus, aproape de apertura urechii. Descoperisem și calea de a sili giștele să pască mai mult decît le era pofta : pentru aceasta era de ajuns să nu le lăsăm nici o clipă să se odihnească pe abdomen. Am remarcat că, giștele mîinate neînterupt deveneau în fața firelor de iarbă un fel de automate consumatoare, ce se declanșau de la sine. Cînd gușile prezentau contururi onorabile, o luam agale, cu pîlcurile prin sat. Ne arătam mîndri de isprava noastră, și pe bună dreptate, căci noi eram aceia cari descoperiserăm metoda de a obține guși de-o performanță ce nu lăsa nimic de dorit. Într-o seară, cînd să-mi culeg giștele de sub arini, ia-le de unde nu-s ! Un ceas rău, o clipă de nebăgare de seamă sau pizma altor puteri intervenise în slujba noastră. Era sigur că giștele, folosindu-se de neatenția noastră, trecuseră gîrla. Am luat și eu apa în diagonală, am descins pe celălalt țarm, dar nu le-am mai dat de urmă. Căutai pe unde putui pînă tîrziu. Îmi ascuț urechile, în dreapta, în stînga. Nimic ! În cele din urmă am fost nevoit s-o iau spre casă, să-mi mărturisesc, cu un simțămînt de

scrișnire, păcătoșenia. Era, orice s-ar spune, un dezastru : să-ți lipsească cincisprezece giște ! De m-aș fi întors cel puțin cu una-două ! Dar nu ! La apelul nominal — nu mi se răspunse cu nici un gîgîit. Mi-am rostit fără înconjur, singur, sentința, numindu-mă „porc de cîine“, iar Mama și cu Tata m-au lăsat să plîng. Pe urmă Tata îmi zise : „Haid' cu mine !“ Ca un păcătos ce mă simțeam, pornii trecînd lîngă Tata. O luarăm prin „guruieț“ spre biserică, de-acolo am cotit în ulița din fundul grădinilor. Încotro o țineam pe cărări atît de întortocheate ? Eram nerăbdător s-o știu, dar Tata nu-și grăbea pasul. Mă ducea oare pînă în Șirini, un cîmp neted către cetatea Bălgradului ca să mă arunce în sorbul de nămol, fără fund, despre care se spunea c-ar fi „gura iadului“ ? Ne-am oprit la capătul de deasupra al uliței de mijloc ce taie satul de-a curmezișul. Ajunserăm în fața „călășturii“, un colț de răzor închis cu garduri înalte, unde jitarii și paznicii adunau toate vietățile domestice găsite în abateri de la pravila cîmpului. Tata a plătit „gloaba“ reglementară, cîțiva bani de fiecare gîscă, iar eu putui să-mi scot pîlcul din călăștură. Acum îmi îndrumam iarăși cîrdul prin sat în bătaia lunii. Nici odată nu-mi văzusem, giștele cu gușile așa de pline ! Pe calea pierdută, pe unde rătăciseră, au dat peste trifoi și varză. Eram de două ori fericit. Fericit că Tata nu m-a lepădat în sorb, și fericit că mi-am găsit „sufletele“. „Pentru gloaba ce-ai plătit, zic eu — ca să leg vorba cu Tata, încaltea de-ar fi murdărit cum se cuvine, pajiștea vitelor ! Da' ce ? Numai vitele să aibă iarbă mare, giștele nu ?“ Vorbele mi le-am spus și pentru ca să întrebuițez cuvîntul „încaltea“ ce nu era uzual în sat dar pe care îl auzisem într-una din zile de la un trecător străin. Tata și-a ascuțit urechea zîmbind, cînd auzi cuvîntul și-l rosti în șoaptă și el : încaltea.

Era o după-amiază caldă de vară, cînd Mama, venind din uliță mă căuta, strigînd de zor, prin curte, prin casă, prin șură, pe după șură. Eu mă găseam în bucătăria de vară. Tăceam chitic, căci îmi preparam la foc de paie, în taină, o „chisăliță“ de prune văratic, în care puneam zahăr pisat, ce mi-l procuram cu țîrîita din rezervele Mamei. Îmi aveam eu o firidă de nimeni

știută, unde doseam zahărul, bucată cu bucată, în cadența zilelor de calendar. Zahărul dosit cu instincte de hîrciog, alcătuia un mic gorgan, dar tocmai în clipa aceea descopeream, pustiit de dezamăgire, că-l năpădiseră furnicile. În după-amiaza aceea mă păstrasem din întîmplare acasă, nu ieșisem cum ne era cuvîntul cu gîstele la troscotel. Mama, văzîndu-mă, respiră ușurată. Îmi zise cu aer de poruncă : „Nu care cumva să ieși din casă !“ „De ce“, întreb eu. „A trecut prin sat un cîne de aiurea, turbat, mare cît un vițel... A mușcat sub arini cîțiva copii... Acu — e în satu' de jos“. Din sat, de pe uliță, s-auzea zvon surd ca de bocete. Cam după o oră, aflarăm, că un țaran, la care cînele turbat se repezise pe cîmp, izbuti să răpună dihania. Ni se spusese că „hiara“ a fost adusă în sat pe umeri, de către același țaran, pînă în fața primăriei, ca să dea socoteală cu limba scoasă... Ceea ce fu ca un semnal că puteam să ieșim în uliță. Omul care a ucis cînele cu o furcă știrbă, de rînd, mai slabă decît colții cînelui, a scăpat spre mirarea tuturor neatins. Unii își dădeau părerea, înțîlnindu-se cu omul nostru pe drum, că și el va trebui să plece la Budapesta pentru lecuire, căci turbarea s-ar lua și din „răsuflarea“ cînelui ! „Ei, prostii“, răspundea omul, „eu unul nu plec, acu în dricul verii de m-așteaptă tot lucrul cîmpului!“. Printre alți mulți copii fusese mușcat și Vasile al Bănățeanului, chiar sub arinul unde obișnuiam să stăm după-amiezile. Ceilalți tovarăși de joacă, deși de față și ei, au scăpat teferi. Mama lui Vasile, și femeile din vecinătate, se „cîntau“ cumplit cu ochii prefăcuți în șipote de lacrimi. Lîngă fîntînă sîngera Vasile ; sta buimăcit, cu fața crispată, fără a scoate un cuvînt. S-a lăsat asupra satului ca o panică de apocalips căci fuseseră încolțite și atinse de sămînța turbării vreo treizeci de localnici și droaie de vite pe cîmp. O babă spăla rana lui Vasile, cu murmure și gesturi de ritual ancestral. Baba se desprinde apoi din vălmășag, și apropiindu-se de Mama îi spune în taină : „Am văzut căței în rana cochilului, zău lui Dumnezeu de n-am văzut ca niște căței mici în rană...“ Vorbele aiurite mă așezau dintr-odată într-o lume halucinantă de izbeliști și de primejdii fără leac ce pot să cadă de pretutindenii și de nicăieri. Cuvintele babei îmi

deteră fiori la rădăcina părului din ceafă, dar cel puțin se făcea acum în chip neașteptat, că înțelegeam ceva ! Cînele turbat lasă așadar în rană niște căței mici, aproape nevăzuți — de aceea turbează cei mușcați ! Cam așa îmi tilcuiam cuvintele auzite, și magica lămurire mă ogoia. Pe urmă am pornit și eu, cu mulțimea, spre primărie, să mă mir de dihania, ce zăcea acolo răpusă de îndrăzneala viteazului. Cînele era un cîne ca toți cîinii, mare însă, cum nu mai văzusem. Gura se arăta plină de sînge, limba îi atîrna într-o parte printre colți. Țăranul ce-l dovedise se ținea și el prin apropiere și își privea calm victima. La un moment dat, țăranul, în răsfățul tuturor ochilor dimprejur își băgă vîrfurile gol al piciorului în gura cînelui : „Hai, mușcă, mîi !“. Nimănui nu-i trecu prin minte să-i strige : „Oprește-te, nenorocitul !“. Eroul nostru i se umplură degetele și talpa de sînge. Tocmai în clipa aceea nimeri doctorul chemat în grabă de la Sebeș. Doctorul văzînd isprava țăranului, a dat numai din cap, muștrător, și-i cercetă piciorul. Descoperind o zgîrietură hotărî ca și acesta să plece la Budapesta, încă în noaptea aceea, dimpreună cu toată ceata celor stricați de mușcătura turbată. Cei ce plecau fură ținuți în institutul antirabic vreo cîteva săptămîni. După tratamentul de rigoare, s-au întors cu toții, iar Vasile îmi povestea tot ce putu să vadă la Budapesta. Ne povestea mai ales despre o apă mare și despre un pod de fier înalt ca turnul bisericii. Tata mă lămuri că acea apă mare era Dunărea, pe care eu n-o cunoșteam decît din descîntecul melcilor.

IV

În răstimp de-un sfert de veac și mai bine cît trecuse de cînd era preot în Lancrăm, Tata izbuti să-și creeze în sat încetul cu încetul, o atmosferă nu tocmai prielnică. Adevărat e că el nu se da înapoi de a voi uneori binele obștei chiar împotriva voinței

obștești. Prilejul neînțelegerilor, nemulțumirilor și birfelilor era, de cîțva timp, inițiativa ce Tata a luat-o în vederea „comasării” pămîntului ce aparținea comunei. Ca o urmare firească a împărțirilor arbitrare, prin repetate moșteniri, terenurile se înfățișau unei priviri din înalt mai fragmentate decît o haină alcătuită numai din petice. Producția agricolă se resimțea dezastruos de pe urmele acestei prostesți răsfirări a bunurilor. Nu puteai să numești nici o singură familie care să nu-și fi avut pămîntul ca aruncat din praștie în toată geografia satului. Prin comasare Tata nădăjduia să obțină o mai rațională distribuire a terenurilor. Comasarea nu se bucura de-o faimă prea bună printre români. De obicei, în satele cu populație mixtă, se abuza de procedeul comasării în dezavantajul românilor. Neromânii din atari sate, avînd autoritatea în mîna lor, culegeau toate foloasele, iar românii ponoasele. Tata, cumpănind lucrurile de aproape aprecia totuși avantajele posibile ale comasării în comunele curat-românești, iar Lancrămul era un asemenea sat. În consecință Tata a optat pentru comasare.¹⁷ El și-a impus voința și în sfatul comunei, iar pe urmă a sfărîmat împotrivirile răzlețe pînă cînd hotărîrea a fost dusă la îndeplinire. După comasare, au rămas, firește, în sat și o seamă de nemulțumiți, cari s-au jurat să nu-l cruțe pe „popa” nici în mormînt. Încă în iarna aceea, familia noastră era să cadă jertfă unei încercări de înlăturare. Întîmplarea veni cam așa. Potrivit unei învoieli întărite de un obicei al pămîntului, lăncrângenii erau obligați preotului și cu unele contribuții în natură. În fiecare toamnă curgeau în gospodăria noastră, din recolta satului, printre altele, atîtea și atîtea „ferdele”¹⁸ de porumb. A fost să fie o zi de iarnă, cînd Mama și cu mine am fost surprinși de întîmplarea de pomină. Ne găseam în odaia unde se gătea. Îmi plăcea să stau în liniștea din apropierea Mamei. Mai spunea ea cîte-un cuvînt. Mai spuneam și eu. Dintr-odată furăm scuturați de o grozavă detunătură în sobă. Lespezile de metal săriră cu putere în sus. Jarul se risipi în odaie. Mama se umplu de funingine, soba plesni. Apoi ne zgudui o a doua detunătură. Nu ni s-a întîmplat însă nimic, nici Mamei, nici mie. Ne-am ales cu spaima, ce ne

inlemnea pentru o clipă. Mama buimăcită încă — îndrăzni să toarne o vadră de apă pe foc. „Mamă, zic eu, te-ai făcut ca un hornar !“. După ce focul se stinse, sosi acasă Lionel și pe urmă Tata. Cercetară cu de-amănuntul doar-doar vor găsi vreun indiciu pentru descoperirea făptașului. O mînă de neom pusese în măduva cocenilor o seamă de cartușe mari de metal, din cele pentru arme militare. Știa acel cineva că, neutilizabili pentru altceva, cocenii vor fi folosiți la încălzit și și-a pus în aplicare un plan ce răspundea matematic în reușită. Explozia avu loc, din fericire, fără alte urmări. Din clipa aceea s-a renunțat, în casa noastră la combustibilul ușor, aproape aerian al cocenilor. În schimb, Tata a obligat pe săteni la o contribuție echivalentă în bani. Nu s-a putut da de urmele răufăcătorului. Această faptă ne-a rămas însă în amintire. Nu începe îndoială că fapta era expresia sunătoare cu care un necunoscut răspundea trudei de-o viață, pe care Tata o cheltuia ca să facă din satul său o așezare-model.

V

N-aș putea spune că basmele s-ar fi revărsat asupra copilăriei mele ca dintr-un corn al belșugului. Nu ! Foamea de basm, firească vîrstei, mi-o astîmpăra cu intermitențe ce atîrnau de vremuirea de afară sau de uritul inimei, numai Mama cu cele cîteva povești ale ei. Nu știa Mama prea multe, dar nimerea fără greș tonul lumii ireale, încît chiar glasul ei mi se părea că vine dintr-o a patra dimensiune a spațiului. La dorința mea, ea îmi repeta adesea o poveste ce aducea cu *Tinerețe fără bătrînețe*. Basmul se mișca la început printr-o lume reală, ca s-o ia apoi pe imperceptibile trepte spre un alt tărîm. Era vorba despre un june bun și glumeț, dintr-un sat, cu nume identificabil, nu tocmai departe de-al nostru, dintr-un județ megieș. Într-o zi muri muma flăcăului. Flăcăul se duse în „progadie“

să sape groapa. Ridicînd glia și pietrișul dete peste o căpățină de om. Vlăjganul, ștergîndu-și fruntea de sudoare, cu mîneca că-mășii, împinse scăfirliă cu piciorul la o parte, și-i zise glumind: „Hei cumetre, n-ai vrea să vii duminică la mine la masă ?” Căpățîna făcu o mișcare ca o făptură ce dă din cap, întărînd. Înspăimîntat tînărul fugi acasă. Duminica următoare un oaspete misterios se înființă în pragul casei sale. „Am venit precum m-ai poftit”. Oaspetele fu așezat la masă. Cei doi au stat apoi mult de vorbă, schimbînd gînduri și ispitiri. În cele din urmă flăcăul nostru, luat cu făgăduinți amăgitoare, fu călăuzit de oaspetele său în Celălalt Tărîm, unde zilele sunt ca veacurile noastre. În Celălalt Tărîm flăcăul văzu o lume minunată, cu priveriști și ființe, ce erau o neîncercată și nebănuită bucurie ochiului și inimii. După ce a cutreierat vreme de trei zile toate locurile de sub zarea fericirii, flăcăul își aduce aminte de satul său și-și zice c-ar fi timpul să se întoarcă ! Un dor nespus îl cuprinde în aceeași clipă și flăcăul întoarse pasul. Sosit în sat, găsi totul schimbat. Alte case, alți oameni. Nu mai cunoștea pe nimeni. Feciorul mirat de cele ce vedea, se duce la popa satului și-i povestește toată înstrăinarea și toate cele ce i s-au întîmplat. Popa caută prin cărțile nașcuților și botezaților, caută și caută, și găsește în cele din urmă, numele flăcăului însemnat pe-o foaie acu trei sute de ani. În puținele zile cît junele a ră-tăcit prin Celălalt Tărîm, se scurseseră pe pămînt trei sute de ani. Popa îi spune tînărului să îngenuncheze sub patrafir, ca să-i citească de dezlegare. Încheindu-și rugăciunea, popa ridică patrafirul. Sub patrafir tînărul se prefăcuse într-o grămadă de cenușă. Această poveste în care se împleteau atîtea și atîtea amănunte, fapte și peripeții, duse acum pe apa uitării, voiam iarăși și iarăși s-o aud din gura Mamei. De fieștecăre dată povestea mă tulbura în toată ființa. Mă tulbura basmul pentru dulcea amărăciune cu care vorbea despre zările fericirii dar și pentru simțămîntul amețitor ce-mi da cu privire la încălecarea timpurilor, ce stăpînesc lumea cu tărîmurile ei.

Satul era pentru mine o zonă de minunate interferențe : aici realitatea cu temeiurile ei palpabile se întîlnea cu poveste și cu

mitologia biblică ce-și aveau și ele certitudinile lor. Îngerii și Tartorul dracilor cu puii săi negri, erau pentru mine ființe ce populau însăși lumea satului. Trăiam palpitînd și cu răsufllarea oprită cînd de mirare, cînd de spaimă, în mijlocul acestei lumi. Într-o după-amiază de duminică, mi se furișă în odaie Vasile al Bănățeanului. Aveo o înfățișare topită și oarecare sfîrșeală în mișcări. Pe un ton ce-l apucă țărani cînd vorbesc despre lucrurile oculte,⁴⁹ el îmi împărtăși că ai lui sunt plecați de-acasă, și că în tinda lor se petrec lucruri necurate. Încercai, cu o încruntare din sprîncene să-mi dobîndesc luciditatea, pe care mi-o submina glasul lui Vasile, și cerui amănunte. Vasile îmi arăta că în tinda lor s-a lăsat o beznă cum de obicei nu este la acest ceas în alte zile, de unde încheierea că diavolul s-a ascuns în încăperea aceea, alungat de clopotele duminicii. Am plecat împreună, luați de fiori pe la șale, spre ograda cu pricina. Dar ne-am îngrijit să mai stîrnim din vecinătăți încă alți douăzeci de copii. A pus mîna, fiecare, pe ce-a putut și am purces cu furci, toiege, căldări, vătraie, răsteie, ca să dăm în front compact năvală în ograda lui Vasile, cu un iureș de trib din dumbrăvile negre ale Africei. Zeci de brațe s-au ridicat și au izbit cu toată puterea în ușa în dosul căreia bănuiam ascuns duhul beznei. Loviturile erau însoțite de strigăte nearticulate și de asurzitoare zgomote de metal. Buzduganul năzdrăvan nu-l vedeam dar îl simțeam lucrînd printre noi. Se iscase în noi ca o magică furie, ca o sacră beție, ce ne da îndrăzneala de necrezut de a înfrunta nevăzutul și de a grăbi deznodămîntul. Ușa cedă, sfărîmată. În tindă nu era nimic. Doar o rază de lumină vie, cădea pieziș pe-un perete, ca un semn în fața căruia ostenele noastre trebuiau să cadă, dezlegate.

Cam în același timp mă urmărește și amintirea unei zile cînd am pus la încercare cerul. Umblind o dată pe uliță cu ochii în sus am băgat de seamă că cerul venea tot cu mine. Zenitul se mișca din loc — ținîndu-se neîntrerupt deasupra mea ! Era o descoperire cu totul nouă, pe care mă simțeam obligat să o păstrez ca un mare secret în cel mai ascuns ungher al inimii.

Începeam să-mi tălmăcesc viitorul pe linia de vis a acestei descoperiri, încît pentru nimic în lume nu m-aş fi încumetat s-o împărtăşesc şi altora. În fiecare zi puneam zenitul — la încercare, dacă se mai ţine pe urmele mele sau nu. Aş fi fost fără îndoială dezamăgit de moarte să fi aflat într-o zi că zenitul mă trădează. Şi continuam să țin taina sub trei lacăte şi şapte peceţi. Totuşi, odată, în răgazul dintre două jocuri, îi spun lui Adam al Vicii, cît de ales este creştetul meu, sub tăria cerului. Numai decît Adam îşi ridică şi el ochii — şi o ia razna. Pe urmă se-ntoarce şi-mi zice : „Şi cu mine vine cerul !“. L-am privit cu un zîmbet de milă, cu îndoială apoi, şi pe urmă cu nedumerire. Adam îşi întărea cele spuse cu un „zău curat“, formula curentă a jurămintelor în sat. „Zău curat — nu minţi ?“ îl mai întreb eu o dată, cu toate că ştiam că orice asemenea întrebare era de prisos. „Zău curat — că nu mint“ făcu încă o dată Adam c-o hotărîre ce mă ruşina. Formula era pentru noi prea sacră, decît să mai fi putut sta la îndoială. Eram dezolat că nu mă dovedeam a fi singurul ales, dar în aceeaşi clipă un alt gînd mă îndruma către o nouă încercare. „Ascultă, Adam, îi zic eu, tu s-o iei pe uliţă în sus, eu o iau pe uliţă în jos. Dacă cerul se ţine de tine, cum zici, şi vine şi cu mine, cum zic, atunci crapă şi zărim ce-i acolo înăuntru. Poate că o să vedem chiar îngerii...“ Şi Adam, înduplecat şi el de logica mea, ce părea a fi încheată şi fără greş, o luă pe uliţă în sus, iar eu pe uliţă în jos. După ce mîntuirăm suta de paşi, fără a se auzi nici un pocnet de grinzi cereşti în înalt, ne oprirăm. Tăria albastră nu s-a despicat. Ne-am apropiat iarăşi unul de celălalt. „Mergea cerul cu tine ?“ îl întreb. „Mergea“, zise Adam. „Şi cu mine mergea, răspund eu, dar atunci de ce nu crapă în două ?“ ²⁰

Cîteodată Tata, cu sufletul ridicat de subsuori ca de-un senin capriciu, îşi aducea aminte de treburile gospodăriei, de lucrările cîmpului, de semănat, de cosit, de seceriş, de viitorul cules al viilor. Îi plăcea să mă ia cu el, mai ales cînd trebuia să supravegheze felul muncii şi sporul lucrătorilor tocmiţi cu ziua. Într-o dimineată de primăvară — lumea părea o imensă

explozie de lumină — am plecat amîndoi la vile de pe Coastă — unde aveam „oameni și muieri la sapă“. Ne-am îngrijit să luăm cu noi și merinde, într-o traistă, căci aveam de gînd să stăm la vie pînă pe seară. Iarba era înaltă și plină de rouă. Cît a ținut calea pînă sub poalele Coastei se vedea ici-colo, atîrnînd pe firele de iarbă cîte un nod de lichid spumos, alb, ca un scuipat. „Ce-i asta ?“ întreb eu pe Tata. „Ăsta-i scuipatul cucului !“ zise Tata. „Păi, cucu scuipă ?“ întreb eu mirat. „De ce n-ar scuipa, răspunde Tata, cînd n-are altceva de făcut ? Cucul cîntă și scuipă... ca feciorii care n-au de lucru... Uneori scuipă după copii, iar cei de-i nimerește, nu mai cresc !“ Atîta-mi trebui. Era o zi ușoară, cald învăluitoare, strălucitoare, cu soarele cît zarea. Dar ce folos și pentru cine, dacă ziua aceea era plină de cucii, ce zburau prin vii și peste crînguri, peste cîmp și prin desișuri, parcă ar fi voit să încurce cu zborul lor însuși firul sorții între răsărit și apus. Ajunși la vie, izbutii să alung din cuget pentru un ceas-două, această grijă ce sta la pîndă în pragul inimii. Cînd se făcuse pe la amiază, ne așezarăm, Tata și cu mine, în umbra unor pruni la capătul viei. Îmbucarăm cu poftă din cele ce ne pusese Mama în traistă. Tata se întinse apoi și adormi. Stam și eu, întins alături, dar somnul nu-mi trimitea nici o adiere. Auzeam depărțișor, peste vii — un cuc. Cînta : cu-cu ! cu-cu ! Și după cîteva clipe s-auzea ca scăpat de sub surdină, cucul — în altă parte : cu-cu ! cu-cu ! Era același. Se apropia. Cu-cu ! cu-cu ! Da, era lîmpede : se apropia. Urmăream cu respirația tăiată cîntecul înfricoșătoarei păsări, ce putea să-mi reteză creșterea în lungul drumului și să mă lase pitic în calea vieții. Din pom în pom, cucul venea adus de gîndul rău. Acum îi deslușeam și zborul. Inima îmi tropotea pe drumul, fără apropieri și fără depărtări, al sîngelui. Apoi — un trosnet de crengi uscate chiar deasupra noastră. Și dintr-o dată : cu-cu ! cu-cu ! Tocmai în pomul nostru. Cu un țipăt sălbatec de spaimă, mă aruncau peste Tata : „Desmeticește-te, Tată, că mă scuipă cucul !“. Tata se trezi zguduit de strigătul și de cutremurul meu. „Ce-i cu tine ?“ mă întrebă, căutînd să se descurce din mreața som-

nului. Apoi, cuprinzînd situația, izbucni în hohote de rîs. „Bine, dragu' tatii, tu crezuși toate poveștile ce ți le spusei ? Astea au fost pentru copiii proști din vale, nu pentru copiii deștepți din deal !“.

VI

Toți frații fuseseră dați la școală, pe rînd, după cum le bătea anul și ceasul. Potrivit unei hotărîri părintești ce nu trebuia cercetată mai de aproape, școala începea de fapt pentru fiecare băiat de două ori. La vîrsta de șase ani, băiatul urma timp de un an școala din sat. La șapte ani trecea la școala primară germană (la Sebeș), unde, de dragul unui mai bun temei, era din nou înscris în cl. I. Anul școlar din Lancrăm însemna astfel mai mult o obișnuire a mîinilor cu buretele de șters tăblița. Cu mine, Tata ar fi dorit să facă o excepție, să pornesc mai devreme la drum. La vreo cîteva luni după ce am împlinit cinci ani, în pragul toamnei, Tata îmi zise : „Ei, acu' începem școala !“. Mi-o spunea la plural, ca și cum el însuși ar fi dorit să pună un umăr la urnirea învățaturii. Tata nădăjduia să-mi facă o bucurie, dar i-am retezat vorba : „Eu, nu !“. Scrisul și cititul nu se apropiiau de mine cu nici o ispită. Și-mi rosteam chiar părerea c-ar fi mai bine ca școlile să nu mai facă umbră pămîntului. În acel ceas de sfîrșit de vară, îmi apăram cu lacrimi, cu țipete, cu toată disperarea ființei mele, divina libertate. Tata n-a stăruit. Dimpotrivă, fu repede gata să-mi prelungească slobozenia de nimic îngrădită cu încă un an. După ce împlinii însă șase, fui nevoit să-mi accept soarta alături de alți tovarăși de vîrstă. Ar fi fost netrebnic să mai ridic glas împotrivă. Dealtcum eram încredințat că firul libertății o să mi-l torc mai departe, același, numai cu alte răsuciri și sub alte fețe. Școala, odată începută, reprezenta pentru mine, și mai presus de toate, un prilej, infinit multiplicat, de a mă întîlni cu Vasile al Bănățeanului, cu Roman și cu Adam

al Vicii. Tabăra noastră cu opt pumni și tot atâtea picioare domina clasa. Un abecedar care să-mi sprijinească avîntul spre învățătură nu aveam, dar împrejurarea aceasta o găseam perfect normală, și niciodată n-am stăruit c-o vorbă măcar, pe lingă părinți, să se împace cu cheltuiala și să mi-l cumpere. Cel puțin în chipul acesta eram scutit de orice silință întru pregătirea lecțiilor. Aveam însă o mică traistă de școlar, croită dintr-un sfert de cătrînță cu chenare vii. Purtam în traistă o tăbliță roasă, care din pricina făgașelor adînci lăsate în ardesie de stilul de piatră al fraților de la cari o moștenisem, nu-mi era de nici un folos. Tăblița era muncită de slove ca o lespede de copite și manifesta diferențe de nivel ce zădărniceau orice rîvnă. Am purtat-o la școală un an întreg, dar n-o scoteam din traistă decît — simbolic. Traista o luam cu mine mai mult pentru colțul de prescură albă, proaspătă, pe care în fiecare zi o aduceam la școală, ca să fac schimb. Cedam prescura mai bucuros pentru o bucată de turtă de semințe de bostan, uleioasă încă, și împregnată de urmele teascului. În afară de turta de semințe de bostan, se mai găseau însă la școală și alte vreo cîteva lucruri ce mă atrăgeau. Momentele supreme ale școlarității erau fără îndoială recreațiile. Printre recreații se aprindea uneori luminoasă, ora de istorii biblice. Pe acestea ni le povestea dascălul și-mi plăceau fiindcă se învățau fără de carte. În lipsa atît a abecedarului cît și a unei tăblițe utilizabile, am fost adus în situația de a nu-mi însuși cititul și scrierea în răstimp de un an, decît aproximativ [...]

Anul școlar nu înainta singur. I se alăturau, varii și neașteptate întîmplările din sat și din viața de pretutindenii. Iarna trecu. Echinocțiul de primăvară, după ce a luat cojoacele de pe umerii feciorilor, începea să umfle mugurii. Noi, copiii, ne deschideam iarăși brațele, sub soarele ce ne cuprindea cald, printre aversele scurte și capricioase ale anotimpului. În aerul dimineților de primăvară ne hărțuiam în curtea școlii, în timp ce în văzduh plutea un miros de fum de vreascuri și cearta gureșă a vrăbiilor. Un clopoțel ce suna de intrare, ne curma dintr-odată alergările și larma, cum se taie c-o stavilă zgomotul de apă și de roți al

morii. Într-un asemenea ceas, ne-am adunat odată, după sfertul recreației în clasă cu părul vilvoi și cu frunțile nădușite și așteptam să intre dascălul. Acesta deschide ușa, palid, și ne zice, descleștîndu-și numai anevoie fălcile : „Copii, plecați degrabă acasă. Arde satul !“. Ne-am înghesuit în ușă val-vîrtej și am ieșit în goană din școală. În zarea de către miazănoapte a satului, creștea năprasnic un nor negru cu îngrămădiri de fum și de funingine, și șomoiege de paie, de streșini, se ridicau arzînd în înaltul văzduhului. Un vînt călăuzit de ciori abătea norul asupra satului. O luai ață spre casă ! Suiam gîfîind urcușul de la Moară, cu prăpădul peste cap. Norul cădea. Cu genunchii tăiați de alergare, ajung acasă. Caut prin casă. În casă nimeni, dar toate ușile — deschise. Mă duc în șură. În șură nimeni. Iar norul de fum, cădea. Vitele frămîntate de neliniște, umblau slobode prin curte, mugind ca pentru depărtări salvatoare. Cineva le dăduse drumul din grajd. Era deci totuși acasă cineva. Trec după șură. Acolo era într-adevăr cineva. Mama pe stogul uriaș de paie sta la pîndă, cu o vadră de apă în mînă, ca să nu ia foc paiele. Mama veghea, se întorcea în dreapta și-n stînga, și se repezea să stingă funinginea și scrumul arzător, ce cădea din înalt. Era ca o luptă, pe care Mama o ducea acolo sus, cu norul negru — care scormonit de vînt — se aprindea uneori, în rotocoale, chiar deasupra noastră. Din sat ajungeau pînă la noi ca un murmur, ca un clocot, iar prin fierberea de pretutindeni — țipete stinse. Cîteodată țîșneau în depărtare flăcări cît plopilor. Vedeam pe Mama, puternică, deasupra, înfruntînd elementele și o neșpusă încredere mă cuprinse. Mama îmi strigă din virful stogului să mai aduc apă c-o altă vadră goală, ce mi-o arunca. Dar pînă să ajung la fintînă îmi amintii că și eu aveam ceva de salvat din casă : viermii de mătasă, ce ieșiseră de vreo cîteva zile din sămînță, și pe cari urma să-i cresc cu frunze de dud pînă s-or alege gogoși. Sub amenințarea pîrjolului, ce se apropia, am scos din casă cutiile cu viermi de mătasă.

Au ars în acea zi — două uliți, în întregime. Satul de sus unde era și casa noastră — a rămas neatins. În mijlocul primej-

diei, s-a ridicat în mine, în acea zi, credința, că Mama va învinge totdeauna și-n toate împrejurările elementele vrăjmașe nouă și așezărilor noastre.

VII

Cei patru prieteni legam nădejdi fără capăt de cea dintii vacanță mare, de vară. Cum paza giștelor nu mai era o treabă pentru vârsta noastră și cum alte treburi mai serioase ne ocoleau încă, am intrat în bucuriile verii, c-un simțămînt de libertate, ce da zilelor noastre intensități de apogeu. Cît era ziulica de lungă, stam goi, în nămol sau pe iarbă, lingă riul, care-și avea vadul la cîțiva pași de casă. Eram cînd în apă cînd la soare. Ne lăsam negativul formelor în nămolul cald, unde descindeau uneori și rîndunicile ca să mai ia cîte-o gură de pămînt pentru cuiburile lor, și gustam moliciunea ierbii mărunte cu goliciunea tălpilor. Iar cea mai aprigă plăcere a noastră era să răpim pentru o jumătate de ceas cîte-un cal din herghelia, ce păștea prin apropiere. O luam la goană, călări, goi, pînă departe sub o pădurice de sălcii, unde, dacă am fi avut părul lung ca Avesalom, ²¹ am fi putut rămînea spînzurați de crengi, caii scăpîndu-ne de sub picioare, ca din praștie. În după-amiaza de Sînt-Ilie avea loc o petrecere în aer liber. Se da și un spectacol pe-o scenă improvizată, din stîlpi și scînduri camuflate cu verde de stejar. Feciori și fete din sat, jucau adică, sub supravegherea unuia din dascălii localnici, o piesă de teatru, localizată probabil după Kotsebue. ²² Noi copiii, aflînd despre aceasta, ne-am abătut călări într-acolo, ca să luăm parte la spectacol ca privitori. Ne-am oprit în dosul mulțimii, adunate, de bătrîni și babe, de tineri și fete care-și ocupau locurile pe băncile de scînduri, cu picioarele bătute în glie. Ne-am îngăduit, noi, cei patru tineri, să ne facem apariția, așa cum ieșeam din rîu, goi, complet goi, cu fețele acoperite de nămol, pe mîrșoagele deșelate, ce le prinseserăm

din herghelie. Reprezentarea începea. Replicile alternau cu risetele, altercațiile cu plinsetele. Noi stăm cărări, în dosul norodului, și priveam de la înălțime, ca din balcoane, spre scenă. Nu ne interesa ce se petrece, dar eram prezenți cu fețe grave și lungi. Adăstau și caii liniștiți, mișcând ritmic din cap, ca să gonească muștele, ce-i torturau. Cîte-o mîrtoagă da semne de „suspîn“ mai ales cînd vreunul din personajele de pe scenă vorbea „aparte“. Așa mi-a fost dat să iau întîia oară parte la reprezentarea unei piese de teatru. Curios e că nici „actorii“ și nici „publicul“ nu păreau stînjiți de prezența călăreților goi, cu măști, pămîntii, de diavoli. Nu încape îndoială că fapta noastră era cea dintîi prefigurare a senzaționalelor experiențe futuriste²³ de mai tirziu. În cadrul patriarhal, în care ne găseam, revoluția începea de la spectator.

VIII

Vîrtejurile din bolboaca de la Moară își cereau jertfa aproape în fiecare vară. Jertfa era de obicei cîte-un copil, care se abătea prin locuri, unde, cu puterile și cu îndemînarea sa, nu mai putea să domine apele. De la rădăcinile adînci, ale sălciilor și ale arinilor, ce se întrezăreau uneori roșii prin apă, victima era scoasă la lumină, cu burta umflată. Un fior străbătea atunci satul, ca o adiere a destinului. Și-n această adiere a unei răcori din altă lume, fiecare copil își da sieși cuvînt că n-are să se mai încerce niciodată în vîrtejurile de la Moară. Pînă a doua zi promisiunea era dată uitării.

În amurg mă găseam în mijlocul uliței, cu Vasile, cu Roman și cu Adam. Stam tuspătru în cerc în fața casei Bănățeanului, și ascultam. S-auzea clopotul mic de la biserică. Trăgea mic pentru un mort mic. În după-amiaza aceea sunase ceasul pentru jertfa anului. Încă un copil deveni bulgăr de plumb în vîrtejul fatal de la Moară. Stam liniștiți, cei patru prieteni, și

ascultam clopotul. Ne trecea prin suflet făuca celui ce-a luat calea spre rădăcini, făuca ce o văzurăm veselă încă în dimineța zilei. Dintr-odată Vasile întreba : „Cum o fi oare, cînd ești mort ?“. Întrebarea cădea grea ca o făptură vie într-un vârtej, și năzuia spre rădăcini. Pentru cîteva clipe cădeam și eu în tăcerile cele mai de jos, ca să găsesc un răspuns. În calmul înserării am alcătuit cuvinte, ce-mi veneau singure pe buze : „Mort trebuie să fie ca și viu... Cînd ești mort, trăiești mai departe și nu știi că ai murit... Noi stăm acu aici, în cerc, și vorbim, dar poate că suntem morți, numai cît nu ne dăm seama...“ Gîndul se închea în mine de la sine, chiar în clipa cînd îl rosteam. Prietenii nu îndrăzniră să curme liniștea. Numai ochii își arătau albul mai mare. Apoi am pornit, tot tăcînd, pe drum în jos, cu pași de oameni dintr-odată îmbătrîniți.

IX

La 1 sept. 1902 eram la Sebeș, înscris din nou în cl. I primară la școala germană. Punînd piciorul în clădirea spațioasă mă învăluia un simțămînt de însingurare, cu toate că Liciniu și Longin, cei doi frați imediat mai mari decît mine, erau și ei elevi la gimnaziul german din aceeași clădire, întîiul în cl. I al doilea în cl. III.

Mă văd în clasă. Simțeam din aer că va trebui să-mi chivernisesc altfel puterile decît pînă aici. În jurul meu numai copii necunoscuți. Vreo patruzeci. Se auzea exclusiv vorbă nemțească, cu toate că se găseau și o seamă de români printre acești pui de cetățeni, cu apucături netede, și cu mișcări degajate, de făpturi urbane. Dar românii tăceau, purtînd sub pleoape amintirea cătunelor lor și intimidăți încă de toate cele ce vedeau. Din zgomoțul egal, ca de stup, desprindeam uneori cîte-un cuvînt neînțeles, pe care mi-l realcătuiam mimetic, după auz, și numai cu buzele. Liciniu m-a adus aici de mîină, acu' cinci minute, și-mi

descoperi un loc : ultimul în banca a patra. Întîile două bănci, chiar din față, erau cuprinse de repetenții ce-și întorceau ochii cu un aer de superioritate spre noi cei mai de la spate. Era un drept al lor acesta, și singurul, de a ocupa întîiele locuri. Liciniu a plecat de lîngă mine aproape fără să prind de veste, dar iată că nimerește Longin. Vrea să vadă — cum și unde stau. Mai întreprinzător, și cu poftă de uzurpator, Longin ia pe-un băiat din banca a doua, chiar din fața mea, mă așează pe mine în locul lui, silind pe băiat să accepte schimbul. Am avansat deci, fără nici un efort, ceea ce nu mi se păru lucru tocmai drept. Dislocarea pozițiilor avu loc sub ochii mei, dar nu am protestat, căci eram încredințat că așa se petrec lucrurile cînd ai frați mai mari la aceeași școală. Mă găseam acum ultimul în banca doua, și parcă mă prețuiam eu însumi ceva mai mult decît adineaori. Știam încă de mai de mult că la școala nemțească domnește în jurul „locurilor“ un spirit de concurență. Ambiția fiecărui elev era să înainteze spre banca din frunte, căci poziția față de catedră, mai în față sau mai în fund, făcea prestigiul intelectual și moral al elevului, locul ocupat de el în spațiu corespunzînd exact clasificării sale. Examinările erau adesea dramatic întrerupte de dislocarea zgomotoasă a maselor vii însoțite de cărți și de ghiozdane. Elevii înaintau spre catedră sau erau refuși spre fundul sălii potrivit răspunsurilor, la care se pricepeau. Cînd a intrat Herr Lehrer Roth, bătrînul dascăl cu barbă lungă, colegul meu roșcovan și cu pistrii de șvab, cu care, fără de voia sa și fără de aprobarea mea, făcuse un silnic schimb, se ridică și arătînd spre mine dă cu un glas, în care ghiceam o profundă indignare, unele lămuriri, pe care nu le puteam pricepe întocmai. Dar am înțeles : mă pîra că i-am uzurpat metrul pătrat de scaun ce i se cuvenea pentru meritele sale de repetent. Herr Lehrer Roth vine spre mine, mă prinde de sfîrcul urechii, într-un fel ce arăta multă obișnuință, parcă ar fi voit să mi-l sfarme, și mă duce pînă în fundul clasei. Cu aceasta izbutii așa-dar să ocup tocmai ultimul loc din sală. Umilitoarea întîmplare îmi dete mult de gîndit. Se trezea în mine, în chip surprinzător chiar pentru mine, mîndria. Și am înțeles un lucru. Am înțeles

că acum începe școala adevărată. Am strins buzele și brăcinarul, și hotărîi să-mi văd de treburi. Cîteva zile trecură fără a fi fost învrednicit de vreo examinare din partea dascălului. Herr Lehrer se ferea parcă și să se uite la mine. Rău l-am supărat ! Dar așteptam cu răbdare. Mă căzneau să culeg cu năvoadele luării-aminte cîte-o fărîmitură din limba aceasta nouă, aspră și rece. Răsfoiam prin abecedar și încercam să descifrez cuvintele ce ascundeau pentru mine tot atîtea enigme. Nu era ușor. Dar pentru început ni se acorda un avantaj : noi, românii, nu eram obligați să vorbim. Am pus totuși gînd să iau concurența cu toată clasa. Îmi potriveam urechea la sunetul nou, făcînd ore de-a rîndul deprinderi de citit cu glas tare acasă. La scrierea literelor gotice ce semănau cu degetele mele lungi și subțiri, nu eram lipsit de îndemînare. Iar aritmetica îmi apărea ca un ținut de care nu eram străin și pentru a cărui deplină luare în stăpînire trebuia să-mi însușesc doar o seamă de expresii. Într-o după-amiază norocul se dezlănțui, și luai cu asalt două bănci. În curs de trei săptămîni, mîncînd distanțele și înghițind frunturile, ajung întîiul în clasă. Acolo m-am baricadat cu ceea ce îmi da o hărnicie treaz susținută și nu m-a mai clătinat nimeni tot anul. Eram punctul imobil, în timp ce în restul clasei, în fiecare oră, și mai ales în ora de aritmetică, forfotea o adevărată migrațiune a popoarelor.

Găzduiți eram, în apropierea parcului orășenesc, la o să-soaică, văduva unui fost căpitan din armata imperială. Gazda, o femeie cu oareșicare școală, și umblată prin împărăție, se îngrijea de noi, ca de copiii ei. Avea mai multe camere. Toate închiriate ! Făceam casă împreună, trei frați Bлага, doi veri de-ai mei și-o verișoară, dintr-un sat din apropiere și alți doi sau trei elevi români, din alte sate. Cei doi veri și verișoara ²⁴ erau copiii unei mătuși, singura soră a Tatii, o femeie firavă, ca dintr-o altă lume, cu ochii albaștri și transcendenți, și cu o expresie a feții de pierdere de sine și de grije pentru alții. Avusese cincisprezece copii, dintre cari cîțiva n-au voit să se așeze în casă pe vreme lungă. Cel mai mare trecea uneori pe la gazda noastră să-și vază frații mai mărunței. Era un tînar cu un început de mustă-

cioară, chefliu și mucalit. Făcea deseori haz pe socoteala prolifictății familiale, excepțională într-adevăr chiar și în acele vremuri. L-am auzit odată spunînd unei țărănci : „Ei, da, noi suntem mulți, au ieșit copiii din mama ca dintr-o școală !“. Cum nu avui norocul de a mă bucura de tovărășia vreunei surioare, mai aproape de anii mei, am găsit în verișoara mea Vichi o suplinire. De ani era ceva mai măricică, dar mult mai matură decît mine. În noile împrejurări ce-și aveau surprizele și umbrele lor, Vichi s-a aplecat să mă ia sub ocrotirea ei cu o afecțiune îngerească. De multe ori noi, cei doi, ne alegeam mai la o parte de vîlmășagul celorlalți și-ntr-o singurătate fermecată călcăm împreună taina istoriilor biblice, ea povestînd și eu ascultînd. În fieștecă zi de la ora 6 seara pînă pe la 8 doamna casei își lua locul în fruntea unei mese mari și croșeta. Noi, elevii, stam toți, în jurul mesei. Erau orele de „silențiu“, cînd trebuia să ne facem lecțiile, sub supravegherea directă a gazdei.

Joia, fiind zi de tîrg, Mama și cu Tata se osteneau pînă la Sebeș cu căruța. Ne făceau numai rareori cîte-o vizită, la sălaș, ca să nu aibă aerul că inspectează felul cum suntem ținuți. Pe Mama o vedeam însă la niște rude, cari locuiau la Sebeș, iar pe Tata la „Casină“, un fel de han de calitate, unde se întîlneau preoții, învățătorii, notarii, ce curgeau joia la tîrg, din satele dimprejur. Era pe la sfîrșitul lui septemvrie, într-o asemenea zi de iarmaroc, pe la ora unu și jumătate, cînd, cu povara unei izbînzii în spate, m-am dus să-l caut pe Tata la Casină. În curtea prelungită a hanului, cu miros vîrtos de mărfuri rustice, de nutreț și de gunoi de cai, descoperii căruța și pe Luți, iapa noastră ce-și ronțăia fînul din șiriglă. ²⁵ Mi-am făcut loc printre oameni, trăsuri și cai, pînă la ea, ca s-o mîngii pe coama de sîrmă și pe botul de catifea. Luți mă primea sforăind și cu vădite semne de recunoaștere. Printr-un gang întunecos și cu pereții roși de igrasie, am intrat apoi în Casină. De la o masă mă chema pe nume Tata, pe care l-am găsit, ca și altă dată, discutînd cu aprindere cu vreo doi-trei cunoscuți de-ai lui. Mă duceam pentru bucuria de a-l vedea, dar și din oareșicare interes, căci cu acest prilej îmi luam în primire banii de buzunar : 2 creițari (bani). „Ei,

cum o duci ?... și cu școala ?" mă întrebă el. „Bine, zic eu, tocmai ieri am ajuns «erster !»“. „Ei bravo“, zice Tata, mîngîindu-mă pe păr. Și de astă dată îmi dote în chip excepțional 5 creîțari, pentru încurajare. Evident, era mulțumit. Și cum n-ar fi fost ? Întîia oară, unul din copiii săi ajungea „primul“ în clasă. Împrejurarea îl lumina pe dinăuntru fiindcă amintindu-i zilele de mult trecute, îl făcea probabil să sperie că cel puțin eu voi pași pe urmele sale și ale fratelui său Dionisie, cărorora pe vremuri le umbla faima de elevi năzdrăvani într-un întreg județ.

Cartea nu-mi puna piedici, și norocul îmi cînta în strună. Totuși școala îmi rămînea pe dinafară, neîndrăgită. Dealtmîntrelea, niciodată școala și inima n-aveau să se întîlnească. Nu, niciodată. Starea de școlar o simțeam înlănțuitoare și apăsătoare, de multe ori ca un urît să-ți chemi moartea. Se deșteptase ce-i drept în mine un simț al datoriei, care nu ceda și cu care răzbeam. Nu mă speriau greutățile școlii, trebuia însă să înfrîng necurmat un urît fără nume, fără capăt și fără fund al săptămînilor. După ce am prins pe vîrfurile limbii puțină spumă de limbă germană, strădaniile de a mă menține deasupra nu se cereau prea mari. În clasă mă afirmam în punctul meu imobil, fără de a fi prea serios îmbulzit de ceilalți. Purtam însă cu mine ca o rană, ca un foc pe care trebuia neapărat să-l sting din cînd în cînd, dar care izbucnea din nou. Aveam două umbre, o umbră de zi, și-o umbră de noapte. Umbra de zi era a soarelui. Umbra de noapte era a dorului. Mă chinuia dorul de casă ! Sîmbăta după-amiaza mă duceam deseori la sat, dar cu ce înconjururi secrete, ca să nu mă ghicească cineva ! Nu erau decît 4 km pînă la Lancrăm. Mă furișam în taină spre vatra părintească și nu pe drumuri, ci de-a lungul rîului, căci direcțiunea școlii a pus sub interdicție aceste vizite inoportune, ce ne scoteau dintre cărți. Drumul la vatră ne era îngăduit numai în vacanțe. Eu călcam porunca tot la șapte zile, apoi mă pedepseam singur, căci despărțirea de ființele obîrșiei mele, duminica seara, erau totdeauna atît de sfîșietoare, parcă de fiecare dată ceasul ar fi sunat pentru cea din urmă oară.

Față de noi, Mama se purta într-un fel, și Tata într-altul. Nu vorbesc acum despre Mama, ca duh al rînduiei, ci despre ea ca o întrupare a duioșiei și a grijei. Tata nu-și da pe față bătaile inimii, ce le avea pentru noi. El se păstra la depărtare, într-o atitudine de asprime ce părea domolită numai de-un oareșicare dezinteres. El își întindea veghea asupra noastră prin simpla sa prezență, fără a ne ține cu tot prețul sub uitătură. Eram încă prea mic pentru a-i fi putut pătrunde firea și cugetul. Numai tîrziu putui să aflu — de la frații mei mai mari și de la alții cari i s-au abătut prin apropiere — că Tata era de o exuberanță și de o volubilitate deosebit de simpatică atunci cînd se nimerea să se simtă la largul său, între prieteni ce-i arătau înțelegere. Mai aflu că era un liber-cugetător, deși preot. Nici una, nici cealaltă dintre aceste trăsături nu l-au împiedicat totuși să-și îplinească din plin datoriile față de altar, cădelniță și catepeteasmă. Prestigiul, față de săteni, și l-a sporit și altfel, și mai ales ca mare sfetnic al Lancrămului, în care calitate el dăruia din prinosul minții sale întregului sat. Exemplul său prindea, căci era sugestiv și viu. „Ce face Popa, sau cel cu barbă de argint și cu mintea de aur?” se întrebau țărani, iscodindu-i cărările și pașii, și-i urmau pilda. Cum popa își îndruma copiii spre carte, țărani porniseră a face la fel, fără prea multă șovăire sau sfială. Anevoie se va găsi în tot cuprinsul transilvan un alt sat care să fi azvîrlit peste marginile lui, pe podișurile mai înalte ale vieții naționale, un mai mare procent de intelectuali decît Lancrămul. Localnicii erau gospodari strădălnici, dar cam nevoiași. Puținul pămîntului trebuia compensat prin calitatea muncii, ceea ce a împins pe săteni și spre o producție raționalizată și specializată. Varza deveni, nu prea bănuiesc din care pricină, specialitatea satului. Mi-aduc aminte de-o luncă largă, străbătută de canale, scăpate din rîu, acoperită numai cu varză. În anume săptămîni ale verii se da pe aceste întinsuri o luptă crîncenă cu miile și miile de fluturi albi, ce năvăleau în stoluri să-și depună ouăle pe rotundurile înfoiate verzi-albastrii. Toamna, lăncrănenii porneau, în scîrșîit

osiilor, cu carele de varză la oraş. Clădeau în piaţă grămezi de căpăţini, cumpănindu-le, cu gîndul spre nefiinţă. Un trecător, cu închipuirea stricată de lectură şi nu lipsit de umor, ar fi putut să întrezărească în dosul atitudinilor îndoielnice ale cumpărătorilor umbra unui oarecare prinţ de Danemarca,²⁶ multiplicată în nenumărate feţe.

În general, lăncrânjenii se dovedeau foarte deschişi la inovaţiile mai mărunte, accesibile şi sărăciei, ale maşinismului. În privinţa aceasta iarăşi Tata le-a dat izvod. Toate aste şi atîtea altele însemnau însă prea puţin pentru un osîndit să rămînă pînă la urmă un nemulţumit. Prin înclinările, cu joc de multe laturi, ale inteligenţei sale, prin cultura şi ştiinţa sa, ce-şi întindea antenele spre cele mai diverse domenii (îl pasionau literatura universală, dar şi matematica), prin mlădioasa putere de optare a spiritului său, Tata purta în sine, cînd mai stîns, cînd mai treaz, aleanul altor orizonturi. În tinereţe fusese, cu aţipiri din cînd în cînd, activ şi în plan practic, ba şi tehnic, precum am mai arătat, dar cercul acestor activităţi nu-i încingea fruntea cu lumina îndestulării. Îşi îndeplinea sarcinile preoţiei, pe care în cea mai mare parte le socotea emanate de credinţi deşarte, ca un conştiincios adept al pravilei, dar oricum numai aşa cum se putea fără de elanul unei adevărate convingeri. El, care citea pe Kant²⁷, pe Schopenhauer²⁸ sau pe David Strauss²⁹, ar fi avut nevoie de oarecare aer şi zare. Acasă era calm şi rar la vorbă, dar nu ursuz. Citeodată — evada. Evada nu tocmai departe, pînă la Sebeş sau la Bălgrad. Un pahar de vin îl muta în ipostazele vorbăreţe. După alte cinci pahare nu-şi mai stăpînea adîncurile temperamentale, după zece cînta sau aluneca pe povîrnişul disputelor ce nu mai luau sfîrşit. La Casina din Sebeş, sau uneori, mai rar, şi numai cînd credea că şi-a greşit toate cărările, la Bălgrad, îşi încerca jocul la cărţi, o anume linie înscrisă în palmă, pe care realitatea o dezminţea. Aceasta era forma cea mai de jos a evadărilor sale, şi de obicei pierdea. Ştia foarte bine că neadaptabilului îi este neprielnică orice sferă, cu toate astea în momentele de disperare îl bătea gîndul să părăsească satul, să

plece în „țară“ (așa numeam noi Vechiul Regat al României), unde își închipuia că ar fi putut, cu darurile ce i-au venit mai din plin decît norocul, să poarte cîtva timp rosturile vreunei mari moșii, iar pe urmă să se gospodărească singur în stil mare. Dar priveliștea dezolantă din preajmă, droaia de copii, și un pic de inerție fizică, de care s-a molipsit timp de zeci de ani în nemîșcarea peisajului dominat de rîpile roșii, hieratice, din Coastă, — toate astea împreună îl făceau să recadă în aleanurile sale, ce nu mai mișcau decît din aripi frînte, și în stări de delăsare fără deznodămînt.

O jale mă aștepta de multe ori, și acasă, cînd mă duceam pe furiș pînă la capătul dorului. Părinții nu trăiau totdeauna în armonia ce-o visam sălășluită între ei. Mama și-a făcut din soțul ei un idol, pe care îl voia al ei și numai al ei. Și cum asta nu prea mergea, ea căuta orice prilej să-și amărase idolul cu cîte un cuvînt aruncat cu încruntare. Îl întîmpina cu muștrări scurte și îndesate și-l ținea în ele cît era săptămîna de lungă. Pentru ce ? Ce vorbă ! Iacă pentru nopțile schimbate în zile, împotriva firii, la o lună sau la o săptămînă o dată, cînd la Casina din Sebeș, cînd la cea din Bălgrad, și mai adesea la cea dintîi. Mama, care se sfărîma din ceasul dimineții pînă-n miez de noapte cu nease-muită destoinicie și întărea, cum se putea temeiurile casei, avea răsplată suferințe nesecate ca rîul ce curgea prin sat. Ar fi îndurat ea și evadările idolului, dacă ar fi avut cel puțin un strop de certitudine consolatoare că bănuielile, ce-i alimentau o formă aproape înfricoșătoare a geloziei, erau simple fapte de nimic ale imaginației. Eu, din parte-mi, așa nevîrstnic cum eram, găseam încă de pe atunci că aceste suferințe ale Mamei, întemeiate au nu, erau pînă la urmă cam nelaloc la vîrsta ei.

Mama era o ființă primară, „Eine Urmutter“, cum îi spuneam eu mai tîrziu, făcînd uz de-un cuvînt nemțesc, ce mi se părea că i-ar cuprinde chipul și prin care o proiectam în arhaic. Fără multă școală, cu instincte materne și feminine, preistorice. Preistorice în sensul deplinătății vitale, grele, masive. Nu avea Mama cunoștințe folclorice deosebit de bogate, dar ea trăia

aievea într-o lume croită pe măsura celei folclorice. Existență încadrată de zarea magiei, ea se simțea cu toată făptura ei, vi-brînd într-o lume străbătută de puteri misterioase, dar nu se abandona niciodată visării. Ființă impersonală, fără gînd întors asupra ei însăși, stăpînită numai de sacrul egoism al familiei, Mama era substanța activă, în jurul căreia luau înfățișare palpa-bilă toate rînduielile vieții noastre. Așa o știam cel puțin noi — copiii. În tinerețe fusese o femeie frumoasă, de-o frumusețe ce nu avea deloc conștiință de sine. Cît mă privește, nu-mi aduc aminte de ea decît ca de-o femeie mai în vîrstă cu mișcări apă-sate, ca de-o arătare adusă puțin din spate, cu părul cărunt, apoi ireal de alb și cu ochii mari de basm. Avea în sîngele ei o as-cendență macedoneană. Strămoșii ei, din familia Moga, ce a dat neamului mulți preoți și un episcop, veniseră în Ardeal din Macedonia, pe la sfîrșitul veacului XVII, după reprimarea de către Turci a unei răscoale, și după arderea acelei Moscopole, cetate balcanică de strălucită faimă, ce întreținea impunătoare legături de comerț și de cultură cu Veneția.

Sufeream, zic, amarnic și mi se sleia inima cînd, uneori, gă-seam acasă, așezată între părinți, o tăcere de plumb. Sosit odată, pe neașteptate, am încremenit în prag. Tata era bolnav. Am luat-o spre bucătăria de vară, alarmat, să văd pe Mama, să întreb ce s-a întîmplat. Ea era acolo cu treburile ei, deloc în-grijorată. „Ce-i cu Tata ?” o întreb. „Ce să fie ?” răspunse ea. Nu-i nimic. Arde Bălgradul !” Era aceasta una din expresiile ei, aduse printre întîmplări ca frunza verde în cîntecul popular. Voia să spună că Tata a chefuit toată noaptea la Alba-Iulia și acu' îl ard pe dinăuntru esențele. Mama, care dealtfel nu vor-bea decît puțin, ținea gata pentru toate împrejurările cite-un cuvînt plastic și plin de sevă. Nu căuta aceste cuvinte, căci ele îi veneau de la sine, și apoi le lăsa să cadă fără teama de a le stinge puterea și culoarea printr-o prea deasă întrebuintare.

Orășelul Sebeș-Alba, de-o înfățișare în parte medieval-germană, în parte tipic burgheză, izbutea, azi puțin, mine puțin, să mă lege de ale sale colțuri, făpturi și priveliști. Mai mult de jumătate din populație era românească, dar atmosfera ce se răspîndea din centru se datora burgheziei săsești cu așezările ei seculare. Aspecte și duhuri cu totul opuse se întâlneau uneori în compromisuri firești, ce împrumutau urbei un farmec bastard. O țineam cîteodată singur, în lungul zidurilor vechi și puternice, ce timp de veacuri au făcut scut cetății ca un inel. Mă opream, ca să mă încredințez cu totul trecutului, prin preajma turnurilor părăsite, în care acum nu mai sălășluiau decît cucuveicile. Chiar casa unde locuiam, și odăile în care dormeam, erau clădite pe temeiul unor muri rămași din veacul de mijloc. Noaptea, uneori, mă gîndeam că tocmai aici, unde, din îndurarea celui ce ține în mîna sa tablele sorții, se găsea așternutul meu, s-au dat cîndva între seminții vrăjmașe lupte cu sulițe și alebarde și auzeam sunet de zale și trosnet de scuturi lovindu-se îndesat ca frunțile berbecilor. Cunoșteam de la școală că cetatea număra un trecut de șapte sute de ani și că oștile turcești în cutreierul lor prădalnic au adăstat în repetate rînduri prin locurile cu iarbă verde, unde ne înfiripam jocurile în după-amiezile libere. Închipuirea mea, cutremurată, se întorcea mereu lîngă acel moment de cronică, plin de jale, cînd aproape întreaga populație fusese deportată de turci și silită acolo în împărăția lor să se piardă fără urmă în aluatul otoman. Detaliile dramatice și sfîșietoare ale evenimentului treceau patetice din cărțile de școală în sufletele concetățenilor sași și în ale noastre, cari eram alături. Înlăuntrul inelului de ziduri, nu mai rămăsese, după zilele de pomină, decît oarecare sămînță pentru viitor, puțină, destulă totuși ca să dea din ea în curgerea secolelor răsadul saxon de astăzi.

Localul școlii, făcea parte dintr-un splendid ansamblu de clădiri roase de vremi. Miezul îngrămădirii îl alcătuia stră-

vechea biserică succesiv clădită din părți, una în stil romanic, a doua în stil gotic, de înălțimi foarte inegale, dar frumos răzbunate de-un turn mîndru, cu vîrf ascuțit, jucăuș, flancat de alte patru minuscule turnulețe. Ne minunam în fața vitraliilor ogivale, cu răsfrîngeri multicolore, și a porților pline de inscripții în graiul latinesc al umaniștilor. Intram, noi, copiii, uneori în naos, ca să ascultăm sunetele de orgă și înălțarea la cer a suflurilor protestante ! De obicei așteptam însă aici numai să se deschidă poarta școlii, aproape în fiecare dimineață, dar mai ales în diminețile brumate, cînd rezemați de ziduri ne puteam încălzi la părărea unui soare ce suferea de anemie pernicioasă. Uneori, tot aci, ne ascuțeam bricegele de cîte-o piatră din pînții arhitectonici ai bisericii, pentru un uz pașnic sau pentru încăierări cu puțință oricînd, dar de obicei suspendate din voia mai presus de noi a întîmplării. Școala însăși, era o zidire mai recentă de pe la mijlocul secolului XIX. Pe frontispiciu se citea ca pe-un pergament deschis, gata de a se aduna sul, dacă ți-ar fi scăpat din mînă, o inscripție cu litere mari : „Bildung ist Freiheit“ („Cultura e libertate“). Învățătorii și profesorii, chemați să facă educația băieților erau, cei mai mulți, fețe umblate pe la universitățile din Germania. Nu era nici o mirare că înlăuntrul școlii stăpînea un pronunțat spirit schillerian. Eram însă foarte la început, adică numai în clasa întîii primară, dar puteam să-mi însușesc cîte ceva din acest spirit, căci la aceeași gazdă locuiau, precum spusei, și alți băieți mai înaintați, unii în ultimele clase ale gimnaziului. Se învățau pe dinafară baladele lui Schiller, și aveam prilejul să le aud declamate cu patos tineresc, acasă, prin parc, pe coridoare și pretutindeni unde ne învîrteam. Îmi plăcea să ascult cadențele baladești, închegate în strofe de-o desăvîrșire ritmică ce mulțumea timpanul cel mai pretențios, și rețineam, chiar fără s-o fi dorit cu tot dinadinsul, crîmpeie vag înțelese din *Cocorii lui Ibicus* sau din *Cîntecul clopotului*. Dealtminteri cel mai însemnat eveniment ce avu loc la școală, în răstimpul cît urmau clasele primare (1902—1906), fu comemorarea a o sută de ani de la moartea lui Schiller. Cu această ocazie ni s-au împărțit gratuit, și în împrejurări

deosebit de solemne, tuturor elevilor, cîte trei-patru broşuri şi cărţulii despre viaţa şi opera scriitorului. Cunoşteam trecerea pe pămînt a lui Schiller, dacă nu cu zbuciumul ei, cel puţin sub faţa ei anecdotică, şi m-aş fi priceput să desenez după ilustraţiile văzute, chiar şi numai în amintire, casa în care el s-a născut sau aceea în care avea să înfrunte destinul. I-am îndrăgit profilul, privirea lui mă exalta. Cîteodată, întorcînd ochii în urma adolescenţilor cu opt sau zece ani mai în vîrstă decît mine, mi se părea că unii, mai ales şvabii, erau aïdoma marei sale umbre. Ceva din pornirea înaltă, din atitudinea de nobleţă şi din elanul, de nimic abătut, al Poetului, trecuse asupra micii colectivităţi în mijlocul căreia trăiam. De cîte ori nu m-am furişat pînă în apropierea celor mai mari de la şcoală, tot pe lîngă pîntenii gotici ai bisericii, pe sub înaltele vitralii, ca să adun noi amănunte din viaţa Poetului, căci vreo cîteva săptămîni numai despre el s-a vorbit. Ascultam. Vorbele lor trezeau în mine ca o muzică ce făcea punte între zile de demult şi zile ce vor veni.

Eram firav. Un pumn de ţărină străvezie. Mă întrebam dacă voi răzbi cel puţin pînă în anii adolescenţei, cînd voi putea să înţeleg şi mesajul Poetului, al acestuia şi al altora. Mă bîntuia, pentru clipe, o îndoială cît priveşte puterea mea de viaţă. Cu gîndul pierdut, îmi cercetam mîinile împotriva soarelui, îmi ţineam degetele în sus ca nişte ţevi de orgă, şi priveam. Zăream printre ele, c-o strîngere de inimă, aurora singelui rar şi subţire.

XII

În vacanţa mare din vara anului 1903 aveam să-mi sporesc orizontul cu experienţa unei lumi noi, a Muntelui. De aproape două decenii părinţii n-au mai apucat calea spre munte, cum obişnuiau în anii tinereţii lor. Tata, pe care nu l-am ştiut niciodată prea sănătos, se pomeni într-o zi cam slăbit şi ne spuse că are de gînd să-şi mute casa la aer mai tare ! O hotărîre fu

luată nemijlocit cu chiote : vom pleca în munții Sebeșului, la Bistra. Tata se va înțelege cu un gornic ³⁰ de-acolo, să ne cedeze pentru un șir de săptămîni vatra sa. Gornicul cu ai săi urmînd să locuiască prin colibele și podurile ce le avea. Din Lancrăm pînă la Bistra era o distanță de vreo 60 km. Se putea ajunge pînă în pragul acestei colonii de pădurari pe-un drum ce șerpuia mai întii domol și bine bătut, apoi tot mai accidentat, cînd pe un mal, cînd pe celălalt, al rîului Sebeș. Pe drumul capricios, în fiecare săptămîină scormonit și stricat o dată de puhoaietele ce descărcau măcinișul muntelui peste el, călătorului nu-i era cu putință decît o înaintare înceată și răbdurie, cu căruța. Ca să țină piept unor cărări făcute mai mult pentru măgari, iapa noastră fu din vreme adusă în formă cu îndoită țesală și cu porții suplimentare de ovăz. Într-o înaintare de amiază, tîrzie, după ce au fost încărcate în căruță toate cele trebuincioase somnului și traiului, pentru vreo șase-șapte săptămîni, pornirăm. Pînă seara nădăjduiam să ajungem încă nici la jumătatea drumului, adică pînă la Șugag, unde potrivit itinerarului, aveam să ținem popas de o noapte.

Trecurăm prin Sebeș, apoi prin alte două sate, ca să ajungem la Săsciori, un tîrgușor situat chiar sub poale de munte și cu uliți pline de gușați. Satul îmi reținea luarea aminte pentru ruinele dintr-un vîrf de deal, despre cari ni se spunea că ar fi rămășițe ale unei cetăți din vremea dacilor, de fapt însă numai medievală. Tîrgușorul îmi țintuia privirea și pentru că pe ulițele sale se bălăbăneau aproape numai oameni diformi, cu gușile atîrnînd uneori pînă pe burtă. De meserie, gușatii erau olari. Am rugat pe Tata să oprim o jumătate de ceas, ca să văd un atelier. Mi se împlini pofta. Cîștigul meu era neîndoielnic, căci am urmărit cu ochii, din apropiere, meșteșugul olarilor. Omul, cu gîtul mai gros decît capul, și cu un glas asemenea lătratului, învîrtea cu piciorul, lîngă vatra sa, o măsuță rotundă, în mijlocul căreia pusese lut moale cît o pîine. Cu ce repeziciune cresc sub degetele gușatului ulciorul. Forma țîșnea sveltă, sprintenă, cu iuțeala unei plante sub obiectivul unei camere de filmat, în care luni și săptămîni se strîng în durată cîtorva

clipe. Olarul nu mai trebuia să sufle duh peste făptura lui de lut, căci ulciorul era viu. Căpcăunul i-a frînt mijlocul ca unei fete.³¹

La Săsciori ajungeam între munți. Regiunea își desfășura frumusețile, cotitură după cotitură. Aerul era mai proaspăt. Apa râului tot mai sălbatică. Mii, zeci de mii de bușteni se rostogoleau pe apă în jos, înnebuniți de-un strigăt al zeului Pan,³² care pe-aici se ocupa probabil cu lemnăritul. Uneori buștenii închideau valea.

Lăsam în urmă curmăturile și munte după munte. La Căpilna, un sat adunat ca într-o căldare, în fundul unei văi adînci, ne-am odihnit puțin pe-un trunchi, primitor răsturnat, la un colț de uliță. Ochii mi s-au oprit îndelung asupra unei mori străvechi, de lemn, ale cărei roți mi se părea că se-nvîrt fără întrerupere chiar de la începutul lumii. Turme de capre negre, roșii, albe, coborau pe povîrnișuri în sat. Era așa de frumos printre pripoare și zăvoaie că aș fi stat, să-mi prelungesc fără capăt tihna. Dar poate că voi veni aici altă dată. La anul, sau poate peste zeci de ani. Da, voi veni, cîndva, să-mi ogoiesc aici inima după un zbucium tîrziu al vieții ;³³ aici, numai aici, în această așezare, unde orice schimbare se face fără îndoială numai în tipare de totdeauna, unde desigur că nimic nou nu se-ntîmplă niciodată de vreme ce Dumnezeu i-a întors spatele, ținînd-o la adăpostul milostiv și prielnic al umbrei sale.

Luți trăgea agale, își lua răgaz, parcă ar fi bănuît că se așternea pe drum lung. Noi, cei mici, cei mari, cu excepția Mamei, mergeam pe jos, în urma căruței. Unde urcușul se dovedea anevoios ajutam și noi bietului dobitoc împingînd de loitre. Pe seară ajungeam la Șugag, sat de munte, cu case încheiate, numai din birne de lemn, netencuite pe dinafară, înnegrite de ploi și crăpate de soare. Așezările omenești ale Șugagului erau rare, răsfirate pe mari întinderi ; numai miezul satului se alegea vederii cu case mai strînse, uneori cot la cot. Am tras la un han, pe care Tata l-a descoperit, după douăzeci de ani, ca unul care ar fi trecut doar ieri prin părțile locului. Furăm ospătați cu caș și cu brînză, cu covăsit de oaie, ce mi se părea o

substanță lecuitoare și mi se răspîndea în gură ca o răcoare. N-au fost uitați nici păstrăvii cu pete roșii. Seara căzu apoi cu aer tare și cu șuier de ape. Era aerul de munte. Îmi umflam pieptul de mi se vedeau oasele prin tricou. Era aerul de munte ce trebuia să-mi aducă și mie întremare. Crescusem prea înalt pentru anii mei, și eram cam transparent, din care pricină, împresurat de îngrijorarea nestăpînită a întregii familii. Ce să mai spun de Mama, care nici nu se putea uita la degetele mele, fără de a se pierde într-un ton de bocet. „Nu plinge, Mamă, îi ziceam eu, n-ai văzut că și brotăceii ăia mici, verzi, au degetele la fel de străvezii, și d'ăia nu mor !“.

Am dormit în noaptea aceea într-o încăpere cu miros de busuioc, sub pături de lînă albă ca laptele. În zori, cînd lăstunii și rîndunicile își încercau doar glasul, fără de a-și părăsi cuiburile, noi eram ieșiți din așternuturi și ne pregăteam de plecare. Partea mai grea a drumului era încă în fața noastră, ascunsă cu totul în taina zilei. Am purces cîntînd. Stîrneam ecourile adormite prin văgăuni. Și mergeam. Și cîntam. După ce-am făcut cale de-o oră-două, ajunserăm în niște văi, gîtuite de coame înalte, cu stînci uriașe gata-gata să închidă chiar și ochiul de cer deasupra noastră. Iată „Masa Jidovului“, zise Tata, arătîndu-ne o formațiune geologică ce lua cu asalt, vertical, toate țăncurile. Era un picior de stîncă, înalt de sute de metri, purtînd în vîrf o lespede enormă, orizontală, ansamblul semănînd cu o masă gigantică. „De ce i-o fi spunînd Masa Jidovului ?“, mă întreb eu, numai pentru mine însumi. Dar Tata a și ghicit întrebarea, căci nemijlocit prinse a ne lămuri că numele n-are nimic de-a face cu „jidovii“. În unele ținuturi româniei numesc „jidovi“ pe uriașii din basme. Prin urmare „Masa Jidovului“ nu este decît Masa Uriașului. Priveliștea din fața noastră întărea lămuririle ca un argument. Cum oamenii din aste ținuturi nu mai numesc astăzi pe uriașii din poveste „jidovi“, nimeni nu știe de ce acelei alcătuirii de piatră i se spune cum i se spune. Evident, numele i-a rămas din vechime, cînd pe-aici „uriașii“ erau „jidovi“. I-am tăiat Tatii avîntul : „Atît că Tu nu vii din vechime și nu prea văd de unde știi toate astea“. „Omul, care

gîndește puțin, e de totdeauna, răspunse Tata, și-i martor tuturor timpurilor“.

Masa Jidovului a rămas și ea în urmă cale de ceasuri. Se arătau acum, din mișcarea frunzei și din unele șuvițe de nor, pe-o coamă undeva, semne de furtună. Soarele ne pîrjolea și ne biciuia frunțile cu plesne de urzici. „De-am ajunge cel puțin pînă la Tău, acolo ne putem adăposti“, zise Tata. Cîte-un vîrtej de colb se ridica din drum. Apoi o aripă grea de vînt se rupse peste pădure. Furtuna dete peste noi mai repede decît ne făceam socoteala după învățămintele de la șes. O experiență e valabilă deci într-un ocol, să-l ajungi cu ochiul, dar dincolo nu. Și o furtună cu trăznete apropiate, dese ca parii de vie, tăbări peste noi, să ne mistuie, nu altceva. Riul se umfla, norii se prăvăleau. Ape sus și ape jos. Din ceafă îmi curgea un fir de apă pe șira spinării. Luți singură nu se sinchisea, înainta încet, aburii ieșeau din ea ca dintr-o căldare. Cînd am ajuns la Tău, se însenina. Și soarele sui ne trimitea iarăși arșiță.

Ne-am îngăduit un popas, ca să ne primenim și să îmbucăm ceva. Un pădurar ne ațița că nu vom putea pătrunde pîn' la Bistra, deoarece drumul, de-abia oblit, a fost stricat adineaori de puhoai. Pornirăm totuși, ca să nu stăm cu brațele cruciș, rămînînd să vedem ce-om face cînd vom fi la fața locului. Intram acum în pădurile de brad, seculare. Mă minunam în fața brazilor : „ăștia-s jidovii, Tată !“. Lichenele, ca niște bărbi albe, atîrnau prin cetina uriașilor.

Întrezăream, în stînga și-n dreapta, prin duiumul verdelui, pe sub brazi, mușchiul moale ca un așternut de perne, ferigile cu miros adormitor, bureții galbeni, ciupercile roșii, mînatărcile cît pîinile. Sfărîmam între dinți acele de brad ca să le strîng aroma în cerul gurii. Toate împreună alcătuiau pentru mine negîndita, marea întîlnire cu Muntele. Acesta era, așadar, Muntele, despre care auzisem atîtea și al cărui zvon l-am accepta ca o țintă de dar chiar și în visuri. Dincolo de ceea ce-mi arăta Muntele, mai era firește, și altceva. Muntele mai era ursul și mistrețul, ursul care, precum îmi închipuiam, putea să-ți iasă în cale la fiecare pas, ca să-ți întoarcă pielea din ceafă pînă

peste față, și mistrețul albăstrui, mătăhălos, dar iute și cu colți aduși ca să ridice pământul în rit. Muntele mai era vipera cu semn pe frunte, ce sta la pîndă, arămie printre pietrele bătute de soare, sau întunecată prin tufe de afin. Purtat de ochi și de-nchipuire, mă pătrundeam cu și fără fabulație, prin toți porii de vraja și de primejdia Muntelui. Muntele era pîlcul de fluturi multicolori, ce jucau în cercuri îngînfînd un nevăzut model planetar, după fiecare cotitură de stîncă, a drumului. Muntele era înaltul și adîncul, și adaosul de oboseală proaspătă ce-o simțeam în sînge. Muntele era această priveliște în care intram, tot mai adînc, și care la rîndul ei intra și ea în mine. Eu deschideam numai pleoapele mai tare ca să mă străbată răcoarea prin ochi.

La poalele Bistrei, într-o strîmtoare, unde începea cel din urmă urcuș, drumul ni se înfățișa sub chipul unor mormane de pietrișuri scoase din măruntaiele Muntelui. Nu se mai putea trece cu căruța. Am căutat adăpost într-o casă de pădurar din apropiere. Ni se pomenea de-o așteptare de cîteva zile pînă s-ornî tîrnăcoapele ca să îndrepte drumul, sau numai de o zi pînă la casa din Bistra, suind și coborînd de zece ori. A doua seară eram ajunși la Bistra. În urma noastră se lăsa o perdea de neguri. Noi scăpam însă în senin, și ieșeam din vremelnicie — în alt timp.

Gornicul, care ne deschidea casa sa, avea copii mulți, prin toate colțurile cîte unul, și cîteva fete mari. Erau frumoșele fetele. Sănătatea plaiului le înflorea în bujorii obrazilor. N-au trebuit să treacă prea multe zile ca să bag de seamă fără de a iscodi într-adins, că frații mei mai mari le dădeau foarte cuviincioase tîrcoale. Nimenea nu se împotrivea desfătărilor juneței, dar fetele își căutau mai mult de lucrul casei, decît de bucurii, și-și vedeau mai ales de treburile stîinii lor de sub vîrfurile Șurianului spre care mînecau³⁴ adesea, încăleciînd pe cai mărunței, cu șei de lemn. Cînd se întorceau, aduceau cu ele un miros de jnepeni, și nu știu ce aer din depărtări de neajuns, și ne vorbeau, scoțîndu-ne din adormire imaginația, despre frumusețea iezerului sau a ochiului de mare din inima Șurianului.

La rîndul meu, legam și eu noi prietenii. Știam dinainte că vor fi scurte și dureroase. Erau copii destui prin casele pădurarilor, și era mai ales o fetiță de aceeași vîrstă cu mine în casa din față, fiica unui gornic ungur. Nimic nu ne sta de-a curmezișul de a fi, cît era ziua de lungă, mai mult împreună. Cu mine ea vorbea numai românește, cu un accent repezit și hurducat, ce-i împrumuta un farmec străin. Părinții ei o chemau cînd „Erji“, cînd „Bóji“. Remarcînd aceasta, Mama o întrebă într-o zi : „Bine, dragă, dar cum te cheamă pe tine, Erji ori Bóji ?“ Fetița răspunde : „Erji-Bóji-i tot un drac !“. ³⁵ Replica nu se lăsase așteptată și avea ceva din vioiciunea și șăgălnicia unei ființe închinată tuturor ghidușilor. Copiii gornicului la care stam nu mă scoteau din vorbă că m-am împrietenit cu dracu’.

Puseserăm gînd să istovim cu tot dinadinsul muntele cu privilegiile cîte le putea avea pentru noi. Ne avîntam cu Tata în excursii tot mai lungi, unele de cîteva ore, în diverse locuri, pe vîrfuri și prin văi, cu osebite pînă în plaiul „La picioarele cailor“, unde era stîna cea mai apropiată. Cînd nu ne însoțea și Erji, îmi era ca și cum aș fi bătut calea zilei cu stîngul. Acolo, „La picioarele cailor“ aveam să cunosc viața de stîină. Bacia și băcițele ne primeau cu chiote de departe. Nu se dădeau înapoi niciodată de la osteneala unui balmoș pentru noi. Se puneau într-un ceaun, cu funingine de-un deget pe fund, zăr pentru mămăligă, deasupra unui foc aprig în mijlocul stîinii. Fiertura de făină și de zăr era încetul cu încetul dozată cu toate derivatele stîinii : cu urdă proaspătă, cu caș dospit, cu brînză, ce se-ntinde ca firul tors, și cu unt de oaie tăiat în blocuri, ca din stîncă. Ne da fumul de brad în ochi, în fața ceaunului cu balmoș, după cum se învîrtea vîntul prin stîină, dar rezistam înecați pînă la lacrimi pentru bucuria de a fi de față la ritualul facerii. Vedeam și auzeam de toate la stîină. Culegeam vorbele ciobanilor, luam parte, ca privitor, la mulsul oilor, lîngă strungă, și mîngîiam în celar cașii, înșirați ca pînile, să se dospească, pe polițe curate spălate cu zer. La întoarcere, ne alegeam cîte-un burdufel și aduceam într-un vas de pămînt, cu toartă peste gură, lapte de oaie. Știam acum și cum trebuie să te aperi de

cinii ciobănești. Sfatul ce ni s-a dat era să-ți iei literalmente inima în dinți la orice asalt al lor, să nu cedezi tărîm cu nici un preț și mai cu seamă să porți cu nepăsare o măciucă, pe care, dacă ești încolțit de toate părțile, s-o tîrăști la spate, așa într-o doară, în urma ta. De unde pînă ieri eram cuprinși de-o hărmălaie înfricoșătoare, acum la vederea măciucilor tîrîte la spate, cinii se domoleau ca prin farmec, încheindu-și lătratul cu un mîrîit incert, iar noi treceam printre ei ignorați și intangibili.

Zilele se urmau, reeditate întocmai, s-ar fi zis, ca trecute printr-un același inel invizibil al calendarului. Luînd seama că trăiam într-o lume de insecte, căutai să-mi alcătuiesc o colecție. În vederea unor obligații școlare de mai tîrziu, m-am transformat de la o zi la alta într-un Vlad Țepeș al gîndacilor. Insectele mi le fixam în ace nu după criterii de clasificare, ci după ochiu, adică după culoare și înfățișare. Se aliniau în cutia mea așchii de smarald, țandări de opal, pe cari nu le întîlneam la șes. Sub o singură insectă am lipit și eticheta cu numele. Era un purice de stîină, de-o mărime fabuloasă. Cu ajutorul fraților mei, cari învățau latinește, i-am născocit un nume latin : *pulex stanensis*. La prinderea gîndacilor îmi era de-un real folos și Erji ; ea trebuia să mă asiste îndeosebi la operația de conservare a fluturilor. Eu potriveam fluturile cu aripile desfăcute între două cartoane, și-i treceam un ac cu gămălie prin torace. Erji urma să țină un chibrit aprins la capătul ascuțit al acului, care devenea incandescent și ardea fluturile pe dinăuntru. În cîteva clipe fluturile se mumifica. Pentru gîndul la care ținteam, n-aveam nevoie de rețetele complicate ale vechilor egipteni. Ca ajutor pentru atîta cruzime, îmi găseam elementul feminin. De fiecare dată însă Erji își ardea și degetele cu restul carbonizat al chibritului și trăgea cîte-o înjurătură ungurească. Înjurăturile, pe care știa să le varieze, erau uneori foarte drastice, dar fetița nu-și dădea seama de înțelesul lor.

Mi s-a dat să prind odată, într-o înaintă de amiază, un splendid cărăbuș arămiu, cu aripi poleite lucrate cu migală iscusită de-un mare și neștiut meșter. În vederea unui vînat mai bogat îl închideam deocamdată într-o cutie de metal, cu miros de

tutun, ce-o țineam anume. Tîrziu, după ora prînzului, am intrat apoi în odaia unde păstram cutia ca să procedez la operația de conservare a cărăbușului. Ridic capacul. Zăresc o clipă cărăbușul. Pe urmă nu-l mai văd. Văzusem totuși, clar, fără putință de amăgire, cum cărăbușul ieșea din cutie, nu prin deschizătura capacului, ci chiar prin peretele de metal, da, prin peretele de metal, unde nu era nici o gaură. Eram deplin încredințat că ochiul meu nu s-a înșelat. Mă uitai pe jos, pretutindeni, prin cameră, pe pereți, printre grinzi. Cărăbușul nicăieri. Un gând se ținea tare, să mă ia de picioare : evident, cărăbușul nu era cărăbuș, ci însuși diavolul. Lăpădai cutia și părăsii odaia ca din pușcă. M-am dus în dosul casei, subt un brad, în plină lumină solară, și începui să mă rog. Timp de două ceasuri mi-am tot repetat, de zeci de ori, cele trei rugăciuni, pentru așezarea spai-meii. Căci se întîmplase ceva : un cărăbuș ieșise pe unde nu se putea ieși și se făcu nevăzut ! În timp ce mă rugam subt brad, simt mișcînd ceva pe la ceafă, apoi pe păr. Pun mîna : cărăbușul ! L-am zvîrlit cît colo și-am luat-o la goană. Mi-o făcuse deci diavolul din nou. Se înființase ca să-mi arate cît de puțin îi pasă Măriei Sale de rugăciunile mele !

După vreo trei-patru săptămîni se făcea că Tata ar pregăti ceva. O ghiceam din unele semne și vorbe. Poate întoarcerea acasă ? Ar fi fost prea devreme, și o asemenea intenție destăinuită pe neașteptate ne-ar fi pus pe toți proțap. Într-un asfințit, ce anunța o zi frumoasă, Tata ne zise : „Copii, încă înainte de răsăritul soarelui, pornim spre Șurian !“. Mărețul, boltitul vîrf al Șurianului nu se lăsa văzut de la Bistra, din nici o parte. Dar fetele gornicului ne tot vorbeau despre ochiul de mare, ca de-o nestemată pusă pe inima, întoarsă în sus, a gigantului.

În zori mînecam pentru căi întortocheate și lungi, după ce Mama scuturase și umpluse încă din ajun rucsacurile. Pacea pădurilor n-avea să fie tulburată la acest ceas decît de pașii noștri, dibuitori. Pentru a scurta depărtarea ne strecuram prin desișuri de brad, prin păienjenisuri ce ni se lipeau pe obraji, ne făceau pîrtie prin tufe de afin întinse, săream peste trunchi răsturnați de furtuni, cu rădăcinile întoarse. Ne pomeneam din

cînd în cînd în rariști, pe unde pădurea fusese doborîtă de topoare. Cînd auzeam gîlgiitul vreunui izvor, dam năvală, ne trînteam pe burtă și puneam gurile. Apa era așa de rece că ne zăpăcea. Ne răzbea răcoarea pînă-n ceafă. Izvorul era curgător desigur numai dintr-o eroare a firii, sau fiindcă uitase să înghețe ! Ajungeam în sfîrșit în calea, unde semnele de ulei roșii și albastre, puse pe brazi de „Asociația Carpatină“, ne călăuzeau spre Șurian. Acum nu mai era nevoie să luăm pădurile de-a curmezișul, calea se înfățișa însă tot mai sălbatică și cu totul căzută din amintirea oamenilor.

De ore o țineam la pas. Răzbăteam uneori în livezi cu liniști, ce n-au fost parcă niciodată sparte de cineva. Prin rariști ne poticneam de glij proaspăt răsturnate de rîtul mistreților, ca de pluguri, adineaori, poate nici un sfert de ceas în urmă. Mirosul de pămînt reavăn ne adia încă și larve ursuze căutau să se ascundă în țărînă. Erau cărări moarte pe-aici, cu gunoi de urși, și cu iarba crescută, nebătătorită de oi sau de pas ciobănesc.

Și urcam. Urcam.

Zărirăm pentru o clipă Șurianul prin neguri sfișiate de-o ochire a soarelui, în depărtare. Vîrfurile se ascunse apoi iarăși după alte coame de munți. În curînd însă îl vom lua pieptiș, și uriașul nu va mai scăpa de noi, decît dacă se va scutura. Brazii scădeau, se făceau tot mai mici, pe urmă mărunți. Îi reteza aerul prea subțire. Cei mai avansați, pe înălțimi, erau chirciți, niște pitici monstruoși. Răsărea aci, din vînt, ținutul tuns al coniferelor minuscule. Iată-l în sfîrșit, de-a dreapta noastră. Șurianul, cu obrazul dîrz, numai de piatră. În stînga, ierbos și fără găteli, tovarășul său de veșnicie : Vîrfurile lui Pătru. „Acolo, pe șeaua dintre vîrfuri, unde-i trecătoarea, se găsesc urmele unui castru roman“, ne lămurii Tata. „Pînă pe-aici au ajuns cohortele ?“ mă întrebam aproape cu neîncredere. Informația mă zgudui, și-n fața priveliștei, mă pătrundea sentimentul unei măreții istorice, pe care simplele fapte de șes ale legiunilor romane nu mi-l dăduseră niciodată !

Străbăteam prin jnepeni, cu grija de-a nu călca pe vipere. Apoi se ivi un coperiș de colibă omenească. Totul era însă în

paragină și fără nici o suflare prin apropiere. Ceea ce vedeam fusese cîndva o căsuță de adăpost. „Credeam că e încă întreagă, zise Tata, căsuța asta a fost clădită cînd eram tînar, în vara cînd am venit întîia oară la Bistra. Mama voastră n-avea atunci decît 17 ani ! Era înaltă, palidă, și foarte slăbuță. La Bistra s-a întremat, și vedeți cît de voinică s-a făcut“. Vasăzică Mama a avut și ea cîndva 17 ani ! Și mie mi se părea fără vîrstă, ca apa și ca pămîntul !

Mai înaintăm cîțiva pași și-n fața noastră, sub creștetul boltit al Șurianului, într-o adîncitură, se-ntindea oglinda netedă a iezerului. Acesta era, așadar, ochiul de mare ! „E ca și cum Marea ar avea un ochi în vîrf de Munte !“ — așa îmi tălmăceam eu cuvîntul. În apa iezerului prundul se deslușea ca-n aer. Dar fundul se adîncea treptat, pentru ca la o anume depărtare să pară că nu mai este fund și că iezerul are legături cu o mare de undeva ! Cel puțin așa îmi plăcea mie să văd lucrurile, cu închipuirea mea care strîmba după voia și placul ei chiar și legea vaselor comunicante.

Desfăcurăm niște pături. Ne astîmpărarăm foamea. Pe urmă ne odihnirăm îndelung, acolo în marginea iezerului. Stîncile, ce alcătuiau, dincolo de apă și deasupra, vîrfurile Șurianului, răspundeau cu sute de ecouri limpezi, de gheață, la orice chiot al nostru. Dibuiam, prin stratificările geologice ale Șurianului, vîrstele cînd această văgăună de apă a putut să fie cuib de balaur. Acum nu sălășluia în apă nici un balaur, dar ceva asemănător. Undele iezerului erau prielnice unei semînții de tritoni, un fel de mici șopîrle negre. Nu mai văzusem atari ființe. „Dacă le extirpezi ochii, cresc alții în loc“, ne spune Tata. Vasăzică totuși niște ființe de basm, înzestrate cu daruri miraculoase proprii altor ere !

Nici nu se putea altfel !

La întoarcere ne era în gînd să căutăm Stîna fetelor. Stîna am găsit-o, dar fetele nu. Se împrăștiaseră pesemne de-un vînt al dorului ca semînțele pădăiei. Excursia la Șurian fusese semnalul că nu vom mai bea mult timp cupa de lapte la Bistra. Într-adevăr, după alte vreo două săptămîni, arși de păreri de rău,

plecam iarăși spre Lancrăm. În clipa despărțirii făceam Erjii promisiunea de a reveni în fiecare vară la Bistra. Pleoapele ei se zbăteau, ca fluturii străpunși cu acul, înainte de a fi arși pe dinăuntru. Totuși niciodată nu m-am mai abătut prin acele locuri. Ne chemau tot alte meleaguri, cînd treburile și lucrurile cîmpului nu ne rețineau în sat. Mă mai gîndeam cîteodată și la Erji, nu numai în timpul acelor veri de demult, ci și mai tîrziu, și mă întrebam : pentru cine oare și-o mai fi ars degetele în viață ?

XIII

Toamna începea din nou școala la Sebeș, cu caznele și monotonia ei. Eram neîmpăcat, și astfel multe întîmplări au fost date uitării. Locuiam la aceeași gazdă, iar micii chiriași eram tot cam aceiași. Fără de a-și lăsa urmele în amintire trecu iarna. Și trecu și primăvara. În anul 1904 izbucni încă din primăvară o secetă, cum nici bătrînii cei mai albi nu pomeniseră. Seceta dură toată vara. Le-a fost sortit atunci și fîntînilor să se usuce. Un duh rău, subpămîntean, le sugea pe dedesubt, pentru ca în prundul lor să nu mai rămînă decît uscăciune, broaște și blestem. Mă aplecam, pe unde treceam, într-adins peste fîntîni. Ochiul de apă nu mai clipea în adîncuri. Chiar în albia riului, care culegea izvoarele unui întreg ținut carpatic, mai curgea doar o șuviță de apă, gata să piară și ea în pîrjolul solar. Cîmpul luase înfățișare pustie, de cenușă. Căldura nu ceda nici noaptea, și comunica oamenilor o febră a duhului, la fel. Se vorbea în șoapte de coada veacului și de Antihîrț, care ar fi fost văzut undeva păzindu-și caprele cu ugeri seci. Numai cîteodată se ridica, în ceasurile după amiezii, cîte-un nor puternic, cu tunete sonore, dar fără deznodămînt. „Mamă, vine ploaia !“ strigam eu. Mama adăsta în poarta șurii și ridica privirea : „Ad-ò, Doamne, ad-ò“. Era în chemarea aceasta, ridicată din urmă din

alt veac, un ton stăruitor de invocare păgînă, un accent de descîntec, irezistibil, că mă miram, cum puterea ascunsă în miezul norilor se mai împotrivea. Dar norii își păstrau plasticitatea alergătoare, nu se dezlegau, și își duceau sunetele ieșite din reliefuri de aramă, mai departe, ca să-și facă jocul, același, și peste alte colțuri de țară. Vitele pe cîmp, cu flămînzările prăpăstioase, scormoneau pămîntul cu copita. Caii își pierdeau uitătura în zările de foc.

La toate se adăugau vedeniile. Într-o noapte, tîrziu după înalta oră, un țăran sta cu carul său pe cîmp. Era treaz, așa se povestea. Dintr-odată el vede o roată de foc, coborînd din zare de peste Munții Apuseni. Roata se apropia repede, învîrtindu-se. Omul o privea înnebunit. Cînd fu lîngă el, roata de foc se prefăcu în om. Și om cu om se priviră. Lung, fără a-și spune un cuvînt. Vedenia aceasta a dat mult de lucru tălmăcitorilor din sat și măcina mințile. Întîmplărilor de acest soi li se alăturau și isprăvile lui Găman, ciudatul sătean de care ne temeam ca de-o ființă cu legături prin tărîmuri demonice. Cineva, l-ar fi văzut — nu se știa niciodată cine era acest Cineva care vedea totul — Cineva l-ar fi văzut, zic, în bătaia lunii schimbîndu-se în priculici printre mormintele cimitirului. S-a dus Găman într-adins acolo, căci numai pe înclinarea unui mormînt putea să se dea de trei ori, invers, peste cap. Și-o făcuse Găman, dar după ce și-o făcuse, el nu mai era Găman, ci un Găman cu cap de cîine. Iar Gămanul cel cu cap de cîine se duse la rîu, și plescăind din limbă, aidoma cînilor, aduna de jos în sus șuvița de apă ce mai curgea, și care din clipa aceea adunată a rămas, căci pe urmă, un timp n-a mai curs. Iar priculiciul s-a întors pe drumul lui, s-a dat peste mormînt, schimbîndu-se iar în Gămanul cel adevărat. De atunci Găman ³⁶ rîde, și nu știe de ce, rîde aiurea prin sat.

Luam parte cu latura de presimțire a ființei mele la aceste întîmplări neîntîmplăte, la aceste povești ce se împleteau cu cărările mele. Către Crăciun seceta mai stăruia încă. Luna nu apărea niciodată gulerată, bruma n-avea din ce să se-nfiripe.

O veste se răspîndi odată în sat, fără tobă, fără trîmbițe, dar fulgerător, c-au sosit din America pentru nevoile localnicilor întiile transporturi de porumb. Toată suflarea, cu priviri în stare să deoache, s-a adunat în fața primăriei. Mirarea făcu loc unei înseninări. Mă deprindeam cu mulțimea semenilor din teroarea perspectivelor de foamete, cu cari ne-am hrănit lunile din urmă. America cobora pe uliță sub chipul unor poveri de porumb auriu, puțin mai altfel decît cel ce creștea pe la noi. Faptul împlinit sub ochii mei mă făcea să văd în America întruparea unei rațiuni ce venea să alunge spectrele. Seceta înceta dintr-o dată să mai fie o putere vrăjmașă și de neînfrînt. De unde pînă ieri seceta intimida încă instinctele obștei ca-n alte veacuri, acum ea era o momîie lamentabilă, ce cădea în neființă. Porumbul din America trezea în mine o luciditate nouă, față de care fantasmalele terifiante se prăvăleau sub pragul conștiinței, ca niște răpuși peste buza unei prăpăstii.

XIV

O vară nouă bătea la ușă. Sosise acasă, în Lancrăm, Alexe H.,³⁷ fiul celui mai de seamă comerciant din sat, proprietarul „boldei“, la care ne aprovizionam cu cele trebuincioase. Alexe umblase, ani mulți prin cetăți, metropole și lume. După ce pe vremuri a terminat cea mai înaltă școală din nemijlocita noastră apropiere, adică cele patru clase ale gimnaziului sășesc de la Sebeș, Alexe pleca în „Wanderschaft“ pe jos, pînă în Germania, neevitînd peripețiile, și cu închipuirea exaltată a unui adolescent, care desființa hotarele cu focul utopiei. Intenționa să învețe meșteșugul tiparului și meseria de fotograf. Era un băiat îndrăzneț acest Alexe, foarte isteț, întreprinzător, gătit cu toate dibăciile. După ce-și însuși, trecînd stadiile breslei, învățătura și meșteșugurile visate, Alexe trecu la Moscova, unde găsi împrejurări prielnice unui rost pentru care voia să trăiască.

Venea în zilele acestea din inima Rusiei, căci, după atîția ani, i se înființase în crucea pieptului dorul de ai săi. La gimnaziu fusese coleg cu cel mai mare dintre frații mei, cu Liviu, care acum era student, avansat, la Universitatea de la Budapesta (urma matematicile). Înainte de amiezile Liviu și le petrecea de obicei acasă, la masa de sub dudul din ogradă, în fața unor carnete pline de cifre și formule. Mă uitam și eu prin aceste carnete, cîteodată, căci mă ispiteau literele ce puteau să însemne cifre și formulele, ce vesteau normele după cari trebuiau să lucreze mărimile. Pentru frumusețea lui, îmi plăcea îndeosebi un semn, ce aducea cu un $\int$ prelungit, ce ar crește dintr-o pîniță căutînd lumina. Îl întrebam pe Liviu, ce vrea să fie acest semn, ce cuprindea toate caturile unui rînd. Fratele mă lua îngăduitor de sub bărbie și-mi spunea că semnul ține de calculul diferențial și integral. Va trebui să mai am răbdare încă cel puțin vreo zece ani, mai adăuga el, pînă cînd voi fi destul de copt ca să înțeleg acel semn misterios. Semnul a rămas, de atunci, pentru mine, o piatră de hotar spre care aspiram. După-amiaza Liviu se ducea la Alexe. Se închideau sub verdeață grea, într-un chioșc, într-o grădină peste rîu, mai jos de bolboacă. Alexe, tînăr, de-un optimism robust, se înscrisese la Moscova în mișcarea socialistă. Descindea acasă cu multe povești din Rusia și cu cravată roșie, iar acum îl iniția pe Liviu în ideile lui Marx. Nu-mi mai aduceam aminte de Alexe, căci eram prea mic, cînd a trecut vămile, totuși imaginea lui trebuie să se fi păstrat cumva în mine. Mă uitam cu mirare la el. Îmi impunea grozav, că venea de așa departe, chiar de la Moscova, pe care o căutam pe hartă și-o proiectam în depărtări foarte albe. Pe Liviu, care dealtfel nu era frămîntat de înclinări extremiste, îl pasionau discuțiile cu Alexe, iar meșterul tipograf știa să-și apere cu vigoare dialectica. Totul revenea la un exercițiu juvenil de apărare teoretică a pozițiilor. Cred că și Tata lua uneori parte la discuții, dar mai mult dintr-un interes filosofic, decît politic.

În anii aceia auzeam pronunțîndu-se la noi acasă, tot mai des și cu entuziasm, numele lui Nicolae Iorga.³⁸ Tata, care citea de

toate, îndrăgise și *Semănătorul*,³⁹ ale cărui numere nu străbăteau însă toate pînă în Ardeal. În legătură cu articolele apărute în *Semănătorul* se iscau adesea discuții destul de aprinse între Tata și Liviu. Nu înțelegeam încă mare lucru din focul lor. Cînd însă, din felul expresiilor și mai ales din ton, sau din reperițiunea cu care cei doi își treceau unul altuia cuvîntul, bănuiam că o nouă dispută e pe cale, mă descătușam de orice interese ale clipei, numai spre a fi de față. Mă apropiam atunci pe neștiute de masa de sub dudul din curte, unde Tata și Liviu aruncau năvoade în vîrtejuri. Orice problemă era, după părerea mea, un vîrtej, și mă ardea să văd care din cei doi scoate ceva din adîncuri. Dat mi-a fost astfel să prind, din dezbateri, unele fărîme ce cădeau și pentru priceperea mea. Mă familiarizasem în acest chip cel puțin cu sunetul atîtor chestiuni ale timpului, nu din cărți, ci din aer. Sub dudul nostru se gesticula spectaculos, și problemele se întrupau luînd înfățișare vie. Gilceava dintre cei doi mă ținea cu sufletul la gură.

Cel mai luminat dascăl, din a cărui artă educativă m-am împărtășit, cît am urmat școala primară germană din Sebeș, a fost Hans Wolf. I-am fost elev în cl. a IV-a. Wolf își trecuse licența la o universitate germană, era deci profesor. În lipsă de alt post făcea pe institutorul. Printre elevii români ai școlii, Wolf avea temuta faimă a unui „mîncător de valahi“. Nu știu cum a izbutit să-și creeze legenda. Dascălul era, ce-i drept, sever. Antipatiile ce i se atribuiam, eu nu le prea găseam, sau oricum numai filtrate printr-un perfect spirit de echitate. Față de mine dascălul manifesta o simpatie deosebită. Mi-o servea însă în doze omeopatice,⁴⁰ încît nici un moment nu m-aș fi încumetat să abuzez sau să fac pe răsfățatul. Se interesa de aproape de dezvoltarea mea. Îmi da ghies să învăț bine limba germană. Îmi analiza în clasă, cu satisfacție, lucrările scrise. La aceste lucrări mai colabora și Tata, dar contribuțiile lui mă pricepeam să le camuflez în dosul unor neîndeminări voite. La o singură materie șchiopătam : la limba maghiară. Prin această materie, nu umbla însă mai drept nici Dascălul, încît și aici ne întîlneam pe un teren unde el era dispus îngăduințelor

celor mai surizătoare. Pe la mijlocul lui iunie 1906, două săptămîni înainte de examene, Tata, care ținea să plecăm iarăși la munte, s-a prezentat la dascălul meu, spre a-i cere permisiunea de a-mi începe vacanța înainte de încheierea reglementară a anului școlar. Wolf a răspuns : „Vi-l dau, căci îi va prinde bine muntele. Mă întreb însă ce vom face noi la examene, noi dascălii, fără cel mai strălucit elev al școlii ! ?” Tata mi-a comunicat aceste cuvinte simplu și fără de nici o subliniere, parcă mi-ar fi pus numai în mînă certificatul cu care aveam să părăsesc școala germană.

Profesorul Hans Wolf n-a mai stat mult timp la Sebeș, și i-am pierdut orice urmă. Douăzeci și cinci de ani mai tîrziu, aflu că, făcîndu-se cetățean german, în timpul întîiului război mondial, a intrat în cariera consulară diplomatică și că a urcat apoi treptele pînă la o slujbă înaltă în „auswärtiges Amt”.

XV

1906, ajun de septembrie. O seară mohorîtă cobora să țină isonul unei despărțiri și unei plecări. Cei ce plecau, eram eu și cu Liciniu, cei ce rămîneau erau părinții și ceilalți. Plecam din Lancrăm la Vințul de Jos, de unde urma să luăm trenul spre Brașov. Părinții se învoiseră să ne înscriem la Liceul Șaguna : eu, care rotunjisem 11 ani, în cl. I; fratele meu care împlinea 15, în cl. a V-a. Pînă la Vinț, ne însoți și Lionel, ca să ne ia biletele de călătorie. Trebuia, dealtfel, să ne vadă și așezați în tren, ca nu cumva, din greșeală, să rătăcim spre Arad. Nu călătorisem încă niciodată cu trenul. Călătoria avea să dureze toată noaptea. Fiind preveniți încă de acasă că la Teiuș trebuia să schimbăm trenul, întrebam la fiecare haltă, dacă am ajuns sau nu în gara cu pricina.

Mă urmărește, în legătură cu această călătorie, o amintire de coșmar. Văd gări în noapte, felinare ce se agită fumegînd, lume

alergînd, copii hărțuiți. La Teiuș, dîndu-ne jos, am fost îndrumați spre un vagon cl. a III-a, la coada altui tren. În vagon stăteam, foarte înghesuiți, numai elevi, cari, ca și noi, se duceau, strînși de prin multe ținuturi, sate și țirguri, la Brașov, ca să fie vărșați aceluiași liceu. Am intrat în vorbă, dar cum vagonul nu era luminat, nu ghiceam fețele decît prin lumina alergătoare a felinarelor de afară. Din cînd în cînd trenul oprea în cîte o gară pustie, și-atunci venea „călăuzul“, cu cei doi snopi de mustață sub nas, asupra noastră, și țipa să ne mutăm cu toții în alt vagon, la celălalt capăt al trenului. Luați de panică, noi, copiii, porneam, de fiecare dată, fără de a schița măcar vreun început de protest. Credeam că așa trebuie să fie. Ne luptam cu lăzile și geamantanele ce ne smulgeau brațele de la rădăcină, în timp ce mașinistul de la locomotivă fluiera cu întreruperi, ca de plecare, amenințînd să ne lase în gară. Liciniu se opintea și icnea din răspuțeri, cărînd o enormă ladă, mult prea grea pentru puterile sale. Nu puteam să-i fiu de nici un folos. Mă țineam doar după el, cu lacrimi în ochi, sub teroarea semnalelor. „Taci că nu pleacă... Face el numai așa...“ îmi striga Liciniu, liniștindu-mă. De-abia ne găseam un locșor în noul vagon, cînd, ajunși în altă gară, același glas al „călăuzului“ ne izbea urechile : „Jos, jos! În alt vagon!“. Aceeși panică, aceleași semnale, aceleași strigăte și plîsete. Neomenia s-a repetat pînă la Brașov de cîteva ori. Și nu înțelegeam pricina. Se aprindea de fiecare dată osia vagonului sau numai spirtul din burta mustăciosului ? De fapt totul era o simplă bătaie de joc a călăuzului, care se gîdila probabil de o sadică plăcere chinuind turma de copii. După o noapte de neodihnă și stupide, negîndite pătării ne apropiam de Brașov. Eram obosit. Privind în dimineață prin geamul ușor aburit, avui impresia că trenul se mișca invers. Parcă ne-am fi întors spre locurile de unde plecaserăm seara, și dacă n-ar fi fost de față ceilalți copii să mă asigure că o ținem spre răsărit, aș fi crezut că rătăcim spre apus. În gara Brașov, ne învoirăm cu alți cîțiva copii să luăm c trăsură, împărțind costul. Ceilalți copii fură descărcați prin cetate. Pe noi birjarul ne mai ducea pînă în Schei, pe Ciocrac, unde descindeam la

locuința lui Liviu, a cărui adresă ne-o fixaserăm, fiecare, de două ori, o dată pe-un bilețel, o dată în cuget. Fratele nostru mai mare era acum tânăr profesor la Școala reală din Brașov. Se căsătorise în vara aceea cu fiica unui notar din Cugir. În penuria de locuințe de la Brașov, tinăra pereche găsisese o căsuță nu tocmai pe plac, pe Ciocrac. Când am sosit noi, sosea și mobila lor de-a dreptul de la fabrică. În micile încăperi — lăzi, mese, scaune, dulapuri stăteau claie grămadă. Peste toate mai călcăm și noi. C-o zi înainte, nimeriseră tot aici și doi frați de-ai cumnatei. Cum nimenea nu făcea caz de sosirea noastră, m-am întins, fără de alte forme, pe-o canapea, și-am adormit. Când m-am trezit, pe la amiază, mi-au trebuit clipe pînă să pricep unde sunt. Un simțămînt de neagră înstrăinare mă lua în stăpînire. Mi se părea că nu mai sunt eu, ci altul. Mă năpădea o jale de neînduplecat pe la inimă, pe la tîmple, prin ochi, și se alegea nod în gît. Mă vedeam părăsit. N-am să mai văd pe Mama și pe Tata un an întreg. Ce leac voi găsi acestui gol ? Mă simțeam destrămat prin toată depărtarea, între locul unde stam și locul de unde pornisem. Și plîngeam monoton și lung, și nimeni nu mai putea să mă liniștească. Servitoarea își arăta, fără înconjur, părerea că m-a deocheat cineva. Am acceptat și eu această explicație și am băut apa în care fata stinsese un cărbune. În cele din urmă de ce nu ? Mă deochease spațiul și timpul ! Și paharul de apă mi s-a dat ca să mă pot iarăși aduna din atîta drum și din atîta văzduh, și să sosesc de-a binelea, unde sosisem.

Am stat pe urmă la masă. Nu mai plîngeam, dar refuzam să răspund întrebărilor cu cari cei din jur încercau să mă descoase... După cîtva timp începură să ridă de mine, și frații mei și cumnată-mea, și frații cumnatei mele, că mă dau cu atîta nestăpînire în spectacol. Și cu ce ? Cu dorul de casă ! Cu acest fleac de dor ! În realitate eu însumi eram mirat, foarte mirat, de jalea mea. „N-am stăruit oare eu însumi, zi și noapte, toată vara, pe lîngă părinți, să mă trimită la Brașov ? Atunci — de ce această simțire ? Haide, șterge-ți lacrimile ! — mi-am zis, și nu te mai sfărîma, că nici nu-ți șade, și nici nu se cuvine !“.

După ceasul prînzului, am ieșit cu Liciniu în oraș. Mă țira, aproape, după el. Apucaram spre Liceul Șaguna. Mă păstram încă în tristețea mea. Dar totul a fost dat uitării în clipa cînd am intrat într-o prăvălie să ne cumpărăm chipiile de rigoare, chipiile de „studenți”. Al meu, pe care-l visasem toată vara, era de stil francez, tivit cu panglică roșie, al lui Liciniu cu panglică albastră. Cu chipiile în cap am luat-o iarăși spre liceu. Așa am învins cea dintîi și cea mai grea criză de nostalgie.

În fața liceului, elevii din toate clasele țineau obișnuitul tîrg de cărți care, probabil, și pe vremea lui Anton Pann se înfățișa tot atît de răsăritean ca și astăzi. Îmi cumpărai și eu cărțile de școală, cam uzate, dar folosibile. După vreo cîteva zile, clopoțelul liceului suna orele, de intrare și ieșire. Eram în cl. I exact 60 de băieți, veniți din toate ținuturile transilvane și bănățene. Unul singur din Vechiul Regat. În primele săptămîni colegii, mai vîrtos brașovenii, care erau foarte siguri de frumusețea graiului lor, mă cam luau la vale pentru româneasca mea din Lancrăm, unde se vorbea un dialect cu „e” deschis, care s-ar scrie „ă”.

Prieteniiile, prindeau și ele să se înfiripe. Într-o bancă strălucea un băiat de mocani din Săcele, foarte scuturat, cu ochi vii ce-i străjuiau de aproape rădăcina nasului : Gheorghe Popa. Era singurul coleg de clasă de care mă apropiam, deocamdată. Celelalte prietenii mi le alegeam prin clase superioare, rod al sferturilor de ceas de recreație.

Cu ajutorul mai ales al anecdotelor ce pluteau în jurul lor, apoi după gesturi și ticuri, după mișcări și înfățișare, mă căzneau să-mi alcătuiesc în închipuire figura interioară a profesorilor. Din primul moment trebuia să mă fascineze într-un fel dascălul de latină N.S., ⁴¹ o apariție ciudată, un om incalculabil, de comportări echivoce, despre a cărui inteligență excepțională, printre atîtea de rînd, auzisem mai de mult. Am băgat foarte curînd de seamă că programa nu-l prea interesa și că nu avea decît prea puține aderențe la slujba sa. Numai rareori ținea cîte-o lecție cu care ne cucerea și cu care își răscumpăra absen-

tele sufletului. De obicei el intra în clasă, mușcându-și buza de jos, cu gândul aiurea. Se așeza la catedră, își purta o clipă privirile peste noi. Dar uitătura lui ne lua prin tangentă și luneca peste noi parcă am fi fost unși cu ulei. Pe urmă dascălul începea să scrie. Știam că scrie articole pentru o gazetă și că era un foarte temut polemist. Ne lăsa să ne facem de cap. La începutul orei avea grija de a ne ocupa cu ceva, dar la sfârșit nu cerea niciodată lucrările. N-au trecut două-trei săptămîni și trebui să constat că i-am cîștigat simpatia cu răspunsurile ce i le-am servit în cele cîteva ore cînd el se ridicase deasupra nivelului obișnuit al conștiinței sale profesionale. Își fixase numele meu, ceea ce nu era tocmai greu, de vreme ce la școlile din aceeași clădire existau doi profesori cu același nume : fratele meu Liviu și unchiul meu Iosif.⁴² Cu nici unul din ei N.S. nu se găsea în relații deosebit de norocoase, ceea ce, evitînd eufemismele, însemna că ei nici nu-și vorbeau, și nici binețe nu-și dădeau : o împrejurare în care la început vedeam o mare neșansă pentru cel de-al patrulea în nefastul joc ! Cu atît mai neașteptată fu în ochii mei tot mai învederata lui aplecare spre mine. Privirea lui mă căuta printre ceilalți, cu încredere, aproape cu pînă. Raporturile profesorului cu clasa se definitivau. La catedră el se simțea extrateritorial, iar clasei el îi pregătea în cele din urmă o surpriză, acordîndu-i un soi de autonomie. Nu-și lua osteneala să rețină numele elevilor. Dimpotrivă, el căuta să uite orice balast, să uite, să uite. Găsise, dealtfel, o splendidă metodă de a ocoli orice inutilă încărcare a memoriei sale de dascăl. Cînd se întîmpla, și aceasta cel mult o dată pe săptămînă, să examineze, făcea apel la numerele de înscriere ale elevilor : „să răspundă numărul 7, 51, 45 etc.". Rezultatele inconcludente ale unei asemenea examinări se spulberau fără urmă, în aceeași clipă. Profesorul se socotea însă, desigur, prea mult scos din ale sale, chiar și de acest minim efort, și atunci se hotărî să-și simplifice situația într-un chip cu totul uluitor : va înălța clasa la rangul unui teritoriu suzeran. Într-una din zile a intrat în clasă muncindu-și cu dinții buza inferioară, și se așeză la locul lui : „Așa, mama dracului !" și apoi, nitam-nisam, un strigăt : „Bla-

ga !“ Mă ridic, speriat de sunetul ceresc de la catedră ! Dascălul își învîrtea privirile peste noi, parcă ar fi voit să ne apostrofeze : „Blestemaților, de-acu s-a isprăvit cu huzurul ! Suntem la școală, sau la circ ?“. Dar privirile lui încruntate au ieșit și de astă dată pe ferestre și nu s-au mai întors. Era din nou absent, iar glasul i se înmuie : „Blaga, de-acum vei examina tu. Îți faci rost de un carnet, în care vei introduce numele tuturor elevilor... După fiecare răspuns pui nota ! Pînă mîine toți elevii vor aduce cîte-un ban de aramă, — așa, m-ați înțeles ? și banul îl veți da lui Blaga, să-și cumpere blajinul un carnet !“ Și cu aceasta profesorul se retrase în sine, scoase din buzunar niște hîrtii, își luă condeiul și se aplecă peste articolul său, început încă de acasă. Cam mirat de marea demnitate, în care eram înscăunat, începui a examina. Cînd silințele mele nu mai puteau să țină clasa în frîu profesorul își făcea simțită prezența printr-un urlet destinat să fie auzit pînă în biroul directorului. „Așa, mama dracului, liniște !“. Și-n clasă se făcea iarăși liniște de mormînt, iar eu îmi redobîndeam autoritatea, pentru care pantalonii nu erau destul de lungi. În gînd făceam reproșuri tardive Mamei, care nu m-a ascultat, cînd, astă-vară, îi tot spuneam să nu mă trimită la Brașov în pantaloni retezați pe la genunchi. (N. S. avea, să ne fie profesor de latină opt ani în șir. Prea multă latină n-am prins de la el, nici gramatică, nici vocabule, dar cele cîteva lecții de pomină, ce ni le-a oferit, cu capricioasă intermitență, despre Iulius Cezar, Virgil, August, Horațiu, Cicero etc., au fost pentru mine tot atîtea evenimente. Cu atîtea lecții de înalt nivel profesoral se împăca întrucîtva cu propria-i conștiință, dar și cu noi, care îl ascultam cu răsufierea tăiată).

O zăpadă timpurie căzu în toamna aceea. Pe la sfîrșitul lui octomvrie Tata și Mama sosesc pe neașteptate la Brașov. Își îngăduiseră să beneficieze de-o călătorie aproape gratuită la istorica expoziție de la București. Întorcîndu-se era firesc să se oprească și în urbea noastră. Era o revedere, ce aprindea în mine încă o dată toată nostalgia. Ce era să le povestesc, părinților ? Erau atîtea și atîtea de arătat în cuvinte și le vorbii alandala. Despre isprăvile de la liceu, despre profesori și apucātu-

rile lor, despre noii mei prieteni și, natural, despre carnetul de note de la latină. Liviu, fratele meu, profesorul, de-o corectitudine juvenilă și pedantă, își desfășură — nu știu a cîta oară, în vorbe grave, profunda indignare față de metodele lui N. S., eu însă, simțindu-mă complice, îmi vedeam amenințat rostul cu care fusesem investit și-mi imploram fratele să nu facă, în consiliul profesorilor, caz de această situație, că mă nenorocește. „Ce caz are să facă, măi prostule ?“ — interveni Mama. „Sau crezi tu că frate-to a căzut pe cap ?“ — mai adăugă Ea, pe-un ton ce nu-mi comunica nici o certitudine liniștitoare, pe-un ton din care se ghicea parcă și teama ei că-ntr-adevăr Liviu ar fi fost în stare să ridice atît de inoportun o atît de dezagreabilă chestiune în consiliul profesorilor.

Tata și Mama făcură o vizită gazdei, la care eram încartiruiți eu și Liciniu. Ne găsirăm la Brașov chiar dintru început o cameră, tot pe Ciocrac, peste drum de Liviu, la o familie trocărească. Stăpînul casei era măcelar. Își avea prăvălia în cetate. Nu venea acasă decît seara. Și era totdeauna beat. Aspru la vorbă și repezit. Noi băieții găzduiți dam față cu măcelarul doar duminica după-amiaza, cînd mătăhala ieșea pe gangul casei, cu ochii înroșiți de somn și de aburii băuturii. Salutăm smerit și cu inima gămălie. Grozav mă temeam de acest om, pe care-l auzeam cîteodată noaptea, pe la ore mici, bătîndu-și nevasta și copiii într-o odaie alături. În toată cetatea Brașovului exista, în timpul acela, un singur personaj ce-mi inspira o teroare și mai violentă decît măcelarul la care locuiam. Acest al doilea temut era Rupî, cel cu mișcările de sperietoare de păsări scăpată din par. Rupî era un domn exaltat, cu gesturi nervoase, corect îmbrăcat, dar evident ieșit din țîțîni. Purta un baston, pe care-l mînuia cu stîngăcii de automat deranjat. Fusesse în unele sezoane, client al unor case de sănătate, cari însă îi redeschideau porțile, restituindu-l prea devreme vieții și străzii, niciodată mai breaz decît intrase. Toți copiii, strînși în haite, țipau după el „Rupî“, în toate tonurile, prin piață, pe după zidurile cetății, și prin livezi. Porecla nu spunea nimic, dar scotea din sărite pe cel vizat. La rîndul său, Rupî, izbea, ca din senin, cu bastonul,

pe orice băiat, chiar pașnic, care trecea neprevenit pe lângă el. Și Rupî, dezlănțuindu-se mecanic, lovea cumplit, să te despice-n două. Locuia undeva prin Schei și avea dese drumuri pe Ciocrac. Cei dinții grijă a mea, cînd ieșeam din curte, era să cercetez cu luare aminte în toate părțile, dacă nu cumva trece Rupî. Cînd se-ntîmpla să-l văd la capăt de uliță, mă ascundeam în grabă unde se nimerea, după porți, în gîrliciuri de pivniță, în gropi, în canal, sub poduri. De-ar fi fost cu puțință aș fi dispărut și în gaură de șarpe.

Fapt e că plimbările nu-mi erau învăluite de acel cald și agreabil sentiment de securitate, ce ți-l dă conviețuirea cu semenii înăuntrul unei cetăți cu rînduiri bine statornicite. Nesiguranta mea se înfățișa din pricina lui Rupî, dar și din pricina micilor trocari. Micii trocari erau băieții scheieni, băștinași. Pușlamalele circulau de obicei în grupuri compacte, în vederea întîlnirilor cu liceeni, care nu erau de prin părțile locului, și cărora le purtau o pică — așa-zicînd profesională. Lupte cu pietre, pînă la sînge, și încăierări cu lovituri de bricege, schingiuri, aveau adesea loc. Evitam, pe cît îmi era cu puțință întîlnirile pe teren cu acești derbedei. Mai existau însă, pentru mine, și unele primejdii invizibile. Ca să ajung acasă, fie de la liceu, fie din Cetate, eram nevoit să trec pe lângă un cimitir izolat în dunga unei livezi, de-a lungul unei alei ce urca spre Tîmpa. Seara, cînd se întuneca, zăream prin grățiile cimitirului, candelarele arzînd pe morminte. Acolo își dormea somnul de veci poetul Andrei Mureșanu.⁴³ Un fior mă îmbrăca rece, de cîte ori o luam pe lângă cimitir, pe întuneric. Îmi închipuiam că stafia de brumă fosforescentă a lui Andrei Mureșanu ar fi putut să mă cuprindă odată cu brațele pe la spate, și o senzație de atingere sepulcrală cu lumea de dincolo își făcea pîrtie pe șira spinării mele. O țineam săgeată pînă acasă. Cu fruntea nădușită mă opream la poarta de lemn. Atîrna acolo un ciocan de oțel, pentru dat semnale, în formă de șarpe, ce răspundea pe-o mică nicovală. Prindeam ciocanul și izbeam cu putere în poartă, neîndrăznind să privesc înapoi în noapte. Loveam cu o insistență și cu o nerăbdare că se producea o tulburare în toată vecină-

tatea. Mă mai linișteam numai cînd mă ajungeau glasuri de pe la ferestre. Din vecinătate mi s-a strigat odată pe-un ochi de geam, ce s-a deschis și s-a închis repede ca ușița unui ceas cu cuc : „Ce bați așa, că doar nu vin Tătarii !“. Omul care mă dojenea nevăzut nu bănuia că ceea ce venea în urma mea era mai înfiorător și mai de necuprins decît un duium tătăresc. Trecînd adineaori pe lîngă mormîntul lui Andrei Mureșanu auzisem ca un zăvor de cosciug, ce se deschidea, și-un clinchet de candelă, atinse de cineva în mers nevăzut.

XVI

Treceau zilele, săptămînilor, lunile. Un gînd mă obseda. Greutățile cu cari luptau părinții erau din cele mai serioase. Îi auzisem de atîtea ori vorbind despre bănci, datorii, cambii, restante. Opintirile mele se înteeau, în speranța de a obține, pe temeiul certificatelor școlare, vreo bursă sau alte ajutoare, cel puțin masa. Aspirația mea secretă, despre care nu suflam o vorbă nimănui, era să-i scap de orice cheltuială, să mă cresc singur, ca vrăbiile. M-am angajat, de îndată ce mi s-a dat prilejul, să dau meditații colegului din Vechiul Regat, dar cu atîta treabă izbutii cel mult să-mi fac rost de niscai bani de buzunar. Bursele ce se împărțeau la liceu, puține și derizorii, erau, în orice caz, destinate elevilor mai înaintați. Faptul că un frate ajunsese profesor la Brașov, nu constituia o împrejurare, ce mi-ar fi înlesnit dobîndirea ajutoarelor de cari aș fi avut nevoie. Dimpotrivă, împrejurarea alcătuia pentru mine un dezavantaj, căci se credea că el, om făcut, ar putea să-și ajute frații. Dar Liviu se găsea în imposibilitate chiar și numai de a se gîndi la așa ceva, de vreme ce el însuși era începător, și făcuse o seamă de datorii pînă să-și termine studiile universitare.

În afară de materiile impuse școlarului prin programe, n-aș putea spune că, în timpul acela, m-ar fi interesat în chip deose-

bit ceva. Mai citeam, ce-i drept, ici-colo, cite o carte din biblioteca clasei, dar nu semănam încă deloc cu ceea ce s-ar chema un cititor pasionat. Ba da, voi numi totuși unele lucruri, cu cari mă îndeletniceam cu plăcere. Mă preocupau, de pildă, anume probleme de știință. Eram un geograf fără pereche în tot liceul. Iar de la geografie am trecut peste punțile geografiei fizice, la astronomie. Astronomia îmi comunica realmente sentimentul unei creșteri personale, al unei treziri. În marginea ei îmi făceam singur speculațiile. Descoperii cărțile lui Flammarion. ⁴⁴ Perspective cosmice negîndite mi se deschideau. Lumea planetară și galactică deveneau pentru mine un mediu real, care îmi solicita la fiecare pas un efort de descurcare și în care palpitam cu ardoarea proprie vîrstei. Mă întrebam uneori dacă Cristos s-a întrupat și pe planeta Marte. De unde pînă atunci mă frămîntasem încarcerat într-o viață interioară de natură religioasă, dominată de mitologia biblică, acum îmi denunțam singur această mitologie, fără de ajutorul vreunei lecturi, drept ceea ce era : adică drept mitologie. Ce caraghioasă mi se părea întîmplarea cu cărăbușul ! (Totuși mă temeam încă de spectrul lui Andrei Mureșanu !). Singura perspectivă valabilă era pentru moment cea „naturalistă“. N-am avut nevoie nici de critica biblică, nici de Strauss, nici de Renan ⁴⁵ și nici de alte mărturii ca să aduc în fața judecății minții mele miturile biblice. Trezirea m-a zguduit într-atît că aș fi voit să dau din ea și altora. Mă doream adică înconjurat de prozești. Pledoariile mele cîștigau de la o zi la alta în amploare și se umpleau de lumina celor mai varii argumente. Cîțiva colegi au înclinat steagurile. Ceilalți se ridicară însă împotrivă, și într-o zi se găsi, în sfîrșit, unul gata să mă răpună : mă pîri catihetului. Licențiat al Facultății de teologie din Cernăuți, catihetul a ascultat jalba duhovnicește, dar ezita să-mi curme limbuția luministă prin măsuri mai drastice. Organizîndu-și cu impresionantă răbdare un ciclu de lecții, el căuta să ne îndrume, fără a mă aduce de-a dreptul în discuție, spre alte idei, ca și cum întreaga clasă ar fi fost un aluat infectat de-o drojdie bolnavă. Dezbaterea, în care el, catihetul, era singurul protagonist, lua o întorsătură morali-

zantă ce mă dezarma. Din parte-mi am rămas pe poziție, dar hotărîii să nu mai fac uz de trezirea mea. Începeam să bănuiesc, cel puțin vag, și chiar să mă tem că între adevăr și morală ar putea să existe oareșicare incompatibilitate.

Întîia iarnă la Brașov a fost grea. Nu eram obișnuit nici cu negurile, nici cu frigul ținutului. Țara Bîrsei cîștiga în permanență, și pe întreaga monarhie, premiul la temperaturile joase. Se mai făcu, nu știu cum, că tocmai în iarna aceea, gata în fiecare noapte să-nghită coloanele de mercur ale uneltelor de înregistrare, am umblat tot timpul numai c-o pelerină necăptușită. Adevărat e că fusese dorința mea să mi se cumpere pelerina. Nu prevăzusem că aceasta nu putea să fie o îmbrăcămintă de iarnă. Frații ar fi fost chemați să aprecieze mai just. Mă întrebau ei, uneori, dacă nu mi-e frig. Dîrdliam, dar răspundeam : nu !

Băteau, în sfîrșit, cu aripi de porumbei, vești de primăvară prin aer. Noi, copiii, ieșeam pe Romuri, între cele două turnuri în ruină și stam la soare. Umblau gîngăniile prin vreascuri. Obrajii și mîinile prindeau culoare. Cețurile ne cercetau tot mai rar. Și Tîmpa înverzea !

În luna mai avu loc în Stejeriș așa-zisul „maial“, o petrecere, în plin aer, a elevilor de la toate școlile românești din Brașov. Era un jubileu anual al clorofilei, o serbare a codrului și a centenarelor haiducești, fără dată precisă la calendar. Luau parte cu „gaudeamus“ și profesorii, și alți cetățeni, cu familiile lor. Era o serbare cu mese întinse sub copaci, cu focuri aprinse sub fagi și stejari, cu băutură, chiote, jocuri și dans. Sub corturi boltite se tăiau miei pentru frigare, se desfundau buțile. Cîțiva dintre vlăjganii clasei a VII-a și a VIII-a mă luară între ei și, pentru cîteva replici, cu care știusem să-i încînt, îmi deteră să beau, mai întîi vin, și apoi bere. Se călca legea de totdeauna a băutului, dar ce le păsa lor ! Pusese ră gînd să mă amețească, ca să mă port pe urmă cum m-o tăia capul. Și-au reușit. La început rîdeam ca un mic faun, apoi devenii zgomotos cît zece. Mă suiam pe mese și umblam, luîndu-le în șir, peste toate, ceea

ce îmi da senzația că aş călca pe coperișele caselor dintr-o țară ce era a mea și numai a mea. În cele din urmă căzui lamentabil într-un șanț la marginea pădurii. Se învîrtea verdele codrului cu mine. Și m-a luat un rău ce mă înțărca, odată pentru totdeauna, de veselia „maialelor“. [...]

XVII

Lecții, lucrări, examinări, severități profesionale și muștrări pentru atâtea neglijențe, ambiții rănite și autoreproșuri — acestea alcătuiau umplutura zilelor de lucru. Duminica ne duceam — în șiruri, la biserica Sf. Nicolae, unde, etalîndu-ne parlorile în fața catapetesmei, stam în picioare cîte patru-cinci ore. De la un timp ne încerca foamea, privirile ni se prelungeau peste tipsiile imense cu colivă, așezate printre sfeșnice. La încheierea slujbei ni se împărțea colivă. Pentru primirea darului întindeam mîna cu o hîrtie, din vreme pregătită pentru aceasta. Preotul lua cu o lingură din grîul fiert porții mari, socotite pentru căpcăuni și ni le punea în palmă, iar noi ieșeam în cimitir, unde sprijiniți de cîte o cruce de piatră, consumam pomenirea morților. Mult timp simțeam încă în gură un gust de miere și grîu.

Anotimpurile se succedau, ocolind parcă evenimentele ce s-ar fi putut întipări amintirii. Așa se încheia cl. I. Așa începea cl. a II-a...

Eram în cl. a II-a, cînd veni la Brașov și Longin. După ce scăpătase prin clasa a V-a liceală, făcu un an de ucenicie privilegiată la un mare negustor din Orăștie, iar acum se înscria la Școala de comerț, care dura trei ani. Școala de comerț se găsea în aproiperea Liceului Șaguna. De cîte ori îmi venea la îndemînă, dam o săritură pînă acolo, aceasta mai ales, pentru delicioasele cornuri ce se găseau de vînzare la „pedelul“ școlii. Dar

și pentru altceva. Școala comercială era frecventată în cea mai mare parte de băieți mai în vîrstă, de flăcăiandri cu mustăcioară, împinși de nevoie sau de înclinări innăscute spre cariere practice. Stăpînea la această școală o mentalitate aparte, proprie adolescenților arși de setea unui cîștig de repezeală. Elevii de la această școală umblau mai pe pămînt decît liceenii, zburători cu plete-n vînt.

În sferturile recreației comercialiștii se adunau în latrină, unde fumau pe ascuns cu seriozitatea unor oameni închinați fără scăpare patimii. Treceam cîteodată și pe acolo. „Ce-i măi, ce cauți pe-aici ?” mă repezeau uneori mustăcioșii, tachinîndu-mă și azvîrlindu-mi cîte-o poreclă de circumstanță. Îmi permiteam răspunsurile cele mai fanteziste. Odată, mai știu, c-am răspuns : „Iaca-așa, am venit să mă p... pe școala comercială !”. Treabă, la care am procedat fără preget. În cele din urmă, insolenta mea exprimare nici nu cuprindea vreo deosebită exagerare, căci pisuarul era într-adevăr un zid al școlii, înconjurat de trei părți ca de-un șopron. Cum în replica mea pusesem un oarecare accent copilăros, dar și o necuviincioasă nuanță de conștiință intelectuală, nelaloc de la mic la mare, comercialiștii m-au luat pe sus pînă în tinda pedelului, unde mi-au înfundat gura cu cornuri, ca să-mi taie pentru viitor orice poftă de atari răspunsuri. Deși amenințat să fiu sufocat, înduram pedeapsa cu plăcere. Mai era însă și o altă mică și delicată chestie între mine și Școala de comerț. Se găseau acolo și vreo cîțiva tineri cu preocupări de viață nocturnă și cu gîndul prea puțin la carte. Profesorul lor de geografie, dificil din cale afară, Andrei Bîrseanu, îi ocupa pentru acasă cu diverse lucrări, printre cari superlativ anevoioase erau hărțile de desenat. Cum tinerii își rezervaseră nopțile mai mult pentru explorări prin suburbii decît pentru hărți, m-au angajat pe mine pentru treaba aceasta, care cerea o execuție migăloasă și de precizie sub sticlă măritoare. Contra onorar, firește ! Nu o dată s-a întîmplat ea ilustrul profesor să se oprească în cursul orei de geografie tocmai asupra acestor hărți ale mele, ca să le dea drept model. Presupușii autori se

umflau în pene în băncile lor, sub torențialele elogii. În ziua cînd dam comerciaștilor răspunsul de care am pomenit, mă duceam să le cer un spor de simbrîie, la care socoteam că aveam, fără îndoială, un drept după succesele obținute.

XVIII

În după-amiaza de Florii, din primăvara anului 1908, cei trei frați, contrar obiceiului de a nu părăsi Brașovul decît în vacanța mare, plecam la Lancrăm. Începuse tocmai vacanța de Paști. Cum de cîtva timp nici o veste de acasă nu-și mai făcuse drum pînă la noi, voiam să ne încredințăm pe noi înșine de ceea ce putea să fie motivul tăcerii. Soseam acasă a doua zi dimineată. Nu eram așteptați. Mama ne primi în prag, cu fața crispată. Îngrijorările ei, cari își aveau pricina în altă parte, se adunau acum asupra mea. Soseam acasă palid, ogîrjit, și cu o lumină ca de febră în ochi. Mama mă strînse în brațe : „Nu tușești, dragu' mamei ?“. „Nu, Mamă, n-am nimic. Mă simt bine“, făcui eu. Nu, pricina îngrijorărilor ei, nu puteam să fiu eu. Simțeam că Mama ar vrea să ne destăinuie ceva, dar șovăia. Noi o priveam muți și așteptam. Întorcîndu-și fața ca să nu-i vedem frămîntul, Mama ne spuse : „Tata e bolnav !“. M-a lovit cu ascuțiș în inimă. Clipe s-au scurs pe lîngă mine, parcă n-aș mai fi fost în ființă. Apoi apărură și Tata. Da, avea fața de pergament și tușea. Aflarăm, tot de la Mama, că Tata făcuse din imprudență o răceală, cîteva săptămîni mai înainte, cînd a adus viță de vie americană dintr-un sat ca la vreo 30 km de-aici. Tata ținea să-și replanteze via de pe Coastă, ce-i fusese distrusă în ultimii ani, de filoxeră. Tata ! Ochii nu-i mai scăpărau ca altădată. Albastrul deschis al privirii sale cobora acum spre cenușiu. Era sleit, cu fruntea înrourată de sudoare. Mascîndu-și grijile, ne întreba ce mai e nou pe la Brașov. Am ieșit cu el, în curte. Dorea să stea la soare. Vibra în aer, sfios, un sunet de primăvară. Se arăta că are să fie

cald în cursul zilei. Pe la vreo 10 Tata mă întreabă dacă n-aş vrea să mă duc cu el pînă sus pe Coastă, să cercetez viţele ce le-a sădit. Şi-am plecat. Cît a ţinut calea pe cîmp oblu, Tata mergea încă destul de bine. Dar cînd a fost să urcăm poţeca spre vie, îi era greu şi se oprea la fiecare pas. De jur împrejur se deschidea peisajul, în mijlocul căruia Tata mă speriasc cîndva cu povestea cucului. Cînta şi acum cucul, dar cînta a tăgăduire şi pierdere. Ieşise cucul la chemarea cui ? Şi cine-i încuviinţa acest cîntec, cînd domnul mare, Soarele, întemeia o lume a făgăduinţei ?

Seara, după ce ne-am întors de la vie, Tata simţi fiori şi ca o silă de viaţă, şi fu nevoie să se culce. Îl lua febra mare în toată fiinţa. Cele două săptămîni, cît am mai stat acasă, el nu s-a mai ridicat din pat.

Am luat iarăşi trenul spre Braşov, cu inima grea. După vreo cîteva săptămîni Mama ne încunostiinţă că Tata a plecat într-un sanatoriu, departe în Munţii Boemiei. Era întîia oară că îmi cădeau sub ochi slove aşternute pe hîrtie de mîna Mamei. Curios, pînă atunci nu-mi dădusem seama că Mama nu ne scria niciodată. Aceasta era treaba Tatii. Acu se vedea constrînsă să poarte ea condeiul. Mă emoţiona acest scris, dar cum aş fi voit să se întoarcă iarăşi, cît mai repede vremurile bune, cînd Mama nu ne scria !

În Munţii Boemiei Tata a îndurat vreo două luni îngrijiri ce nu mai erau în stare să stăvilească mersul boalei. Ca atîţia bolnavi de plămîni, el căzu pradă uşoară amăgirii, cu privire la starea sa, şi nu se arăta îndelung răbdător cum s-ar fi cuvenit. La pricinele nerăbdării, ce-l cuprindea, se adăuga şi faptul că nu se putea obişnui cu atmosfera străină. La sfîrşitul lui iunie, cînd după încheierea anului şcolar reveneam în Lancrăm, l-am găsit şi pe el acasă. Tata zăcea. Era o umbră cu respiraţia retezată la un sfert. Totul se stinsese în el : sîngele, glasul. Numai febra şi tusea izbucneau puternice prin clădirea lui de oase. Munţii Boemiei îi măcinară întrucîtva optimismul ce însoţeşte de obicei această boală. Mai avea însă încredere în munţii noştri, mai

nădăjduia c-o să-l pună pe picioare ozonul carpatic. Așteptase doar să sosim de la Brașov cei trei, ca să ne mai spună un cuvânt, fiecăruia, și să plece apoi cu Mama la Oașa, o așezare de pădurari pe riul Sebeșului, sus, foarte sus, acolo unde prin tumultul brazilor începea Valea fermecată a Frumoasei.

În Lancrăm am rămas : Lionel, Liciniu și cu mine. O verișoară mai în vîrstă, fiica unei surori de-a Mamei, de prin părțile Orăștiei, nu a pregetat, să vie la noi, să se îngrijească de toate cele ale gospodăriei. Casa o simțeam totuși pustie fără de cei plecați ! Un gol adînc se muta din odaie în odaie. Nu m-am regăsit, pînă cînd, într-un ceas de singurătate, prinsei a căuta prin biblioteca Tatii. Aflai, printre altele, niște colecții vechi de-ale *Convorbirilor literare*,⁴⁶ de prin anii cînd tata era june. Am scos din raft un volum, m-am dus în grădină, m-am întins sub un măr pătul. Răsfoind, descoperii un fragment din *Faust*,⁴⁷ în traducere. L-am citit. Era marea scenă, în care Faust, încearcă să se otrăvească, după ce-și trece încă o dată prin văile sumbre ale cugetului toate decepțiile. Sîngele îmi suna în urechi, ridicat de simțire. Îmi sufla în pînze un vînt nou. Aceasta a fost lectura decisivă ce a deșteptat în mine la vîrsta de 13 ani, cea mai nesățioasă patimă a cititului. La scurt timp după aceea am dat în aceleași colecții ale *Convorbirilor literare* peste studiile filosofice ale lui Vasile Conta. Încercările de metafizică materialistă ale gînditorului român mi-au țintuit luarea-aminte, într-un moment cînd eu însumi, cu neajutorările și elanul unui ajun de pubertate, gîndeam în același sens. Dibuirile mele dobîndeau datorită acestor lecturi o limpezire neașteptată și răzvrătirile o legitimare. Nu mai eram singur. Mă întîlneam cu cineva. Îmi confruntam gîndurile cu ale unor semenî, cari gîndiseră și ei la fel, cu deosebire că aceștia erau infinit mai maturi și se înălțau pe alte temeuri, mai solide. Nu mă descopeream, prin urmare, cugetînd după norme întîmplătoare, furișate în mine ca să mă rătăcească, dimpotrivă, mă vedeam în slujba unor criterii de cari se călăuzeau și alții. Dar, pe urma acestor prime lecturi abstracte mă simțeam sporit și altfel : luam înțîia dată atingere cu terminologia filosofică și mă

învăţam cu cuvinte de obîrşie greacă sau latină, cari trebuiau să-şi păstreze caracterele lor, printre cele de rînd. Unele studii darwiniste mi-au căzut în mînă, tot atunci. Era pentru setea acelor săptămîni exact ceea ce căutam. S-a făcut atunci, ca şi mai tîrziu, că îmi găseam, cu o siguranţă de somnambul şi cu o intuiţie ce nu da greş, tocmai lecturile trebuincioase. Eram parcă purtat de-un instinct aparte, asemănător aceluia ce îndrumă pe copilul cu oscioarele fragile să roadă var, dacă nu-l găseşte în altă parte, atunci chiar din zidul casei.

Mă opresc puţin ca să-mi amintesc de o dimineaţă de la început de august, întipărită fiinţei mele cu amănunte, ce mai au şi astăzi glas. Mă trezeam dintr-un somn adînc, ce se hrănea singur, renăscîndu-se din sine, parcă n-ar mai fi voit să se curme. De ore acest somn nu-mi mai era tulburat de nici o mişcare prin casă şi curte. Acum mă trezeam şi-mi frecam ochii. Îmi dau seama, după liniştea ce domnea ca nicodată împrejurul meu, că rămăsesem singur acasă. Ornicul bătea ora 8. Îmi adunam gîndurile. Nici din sat nu pătrundea nici un zvon pînă la mine. Totuşi afară era soare. Şi cald. Casc ochii mai tare, ca să înţeleg ce s-a-ntîmplat. Da, Lionel a plecat de ieri la Oaşa, chemat să ducă pentru început de lună cele trebuincioase. Verişoara şi Liciniu, şi servitorul au pornit de dimineaţă la Sebeş, căci e zi de tîrg. Despre toate astea căzuse o vorbă încă de aseară. Iată pentru ce am rămas singur acasă. Din pricini mai multe de a doua mînă, iar nu ca să dau faţă cu această linişte fatidică ce mă impresura cînd m-am trezit, săr din pat, mă îmbrac repede şi ies în curte.

Îmi iau o carte şi mă asez sub dud. În aşteptare, nu voi avea altceva mai bun de făcut. Voi citi. Pe la ora 9 intră în curte pîrgarul satului. Se apropie, ezitînd, de mine. Întreabă de-ai casei, căutînd cu ochiul scotocitor prin golul bucătăriei dîm apropiere. „Toţi sunt duşi la Sebeş“, îi spun. Pîrgaul se uită la mine. Evident, fără treabă n-a intrat la noi. Ar vrea să spună ceva, dar îşi amîină cuvîntul. Mai şovăie o clipă, şi pleacă, ducînd cu el tot ce avea de spus. Cam la o jumătate de oră după misterioasa vizită a pîrgarului, intră în curte o femeie, o vecină. Se apropie

și-mi zice, așa-ntr-o doară : „De-o fi adevărat că a murit domnul părinte ?“. Femeia punea întrebarea într-un ton parcă ar fi așteptat un răspuns numai pentru ea și ca și cum pe mine o asemenea întrebare n-ar fi putut să mă atingă în nici un fel. „Tata ? — fac eu, zîbind — cine-o mai fi născocit și asta ?“. Femeia mă privește, pierzîndu-se cu gîndurile într-altă parte, face din mîină ca o mișcare, cu care ar închide zăvorul și pleacă fără a mai spune ceva. De abia în clipa cînd ieșea pe poartă, mergînd chipurile că puteam să-i bănuiesc jalea din legănarea capului, făcui o legătură între cele ce se petreceau în jurul meu. Pîrgarul a venit poate ca să ne anunțe încetarea din viață a Tatii. Poate că s-a telefonat ceva de la primărie, chiar de la Oașa. A fost îndeajuns ca acest gînd să-mi fulgere prin suflet, ca să am dintr-odată sentimentul că nu putea să fie decît asta. Da, nu mai încape nici o îndoială. Începui să umblu în cerc, fără roșt, m-am dus în casă, am ieșit, am luat-o pe cărare pînă în fundul grădinii. M-am întors. Mă învîrtii de cîteva ori prin șură, am deschis buimăcit niște lăzi, pe cari n-aveam nici o pricină să le deschid, ca să prindă rădăcină în mine — ce ? Zvonul, teama, gîndul ? Toate astea, împreună sau nimic din toate astea ? Tata a murit ! Am intrat iarăși în casă. Deschid, fără de nici un motiv, un dulap. În dulap atîrna un veșmînt de doliu. Vasăzică Mama știa că nu mai este nici o scăpare. Totuși, Tata vorbea cu atîta încredere despre puterea Muntelui. L-a înșelat Muntele !

Am coborît în curte.

Pe poartă intra Liciniu, Letiția — sora noastră care de vreo cîțiva ani locuia la Sebeș — și verișoara. Letiția s-a repezit la mine în hohote : „Tu știi ?“. Am întărit numai din cap. Și începui să țip. Dar țipătul mi se părea mie însumi ireal. Și nu spuneam nimic din ceea ce simțeam. Și-mi spuneam : „Nu-i adevărat. Tata ? E cu neputință !“

Pe urmă retras într-un colț, m-am sfîșiat într-un neauzit și fără capăt scîncet interior : ne-a trădat Muntele !

— În seara aceea am privegheat îndelung. Așteptam să sosească de la munte Mama, Lionel, Longin, cu căruța, și-n căruța Tata întins pe cetină de brad. Tîrziu, după miezul nopții, am ațipit totuși, așa îmbrăcat cum eram, pe pat. Pe la ora 3 din noapte, mă trezesc. Căruța intra în curte, cu poticniri pe caldarîm. După cîteva minute cei sosiți își făceau loc prin ușă, aducînd pe Tata întins între două pături. Se vorbea în șoaptă, ca de teamă să nu fie trezit cel ce sosea acasă pe cetină de brad, să nu fie trezit dintr-un somn la care-și avea sfîntul său drept.

XIX

Tata a fost coborît lîngă rădăcinile plopilor din fața bisericii. Eu plecam cu Liviu la Cugir. În timpul vacanței de vară, el sta acolo, la socrii săi. Mă lua cu el, ca să ies puțin din atmosfera tristă de-acasă !

Întîlneam la Cugir și pe colegul meu de clasă Ioniță Suci, un românaș fără părinți, născut la Budapesta și crescut de un unchi al său, de meserie înalt consilier ministerial, iar în orele libere un pasionat al științelor oculte și adept al fantasmagoriilor cu aparențe matematice ale cabalisticei.⁴⁰ Acest „unchi“ ținea ca nepotul său Ioniță, cam nervos și fragil, dar de-o remarcabilă inteligență, să fie crescut românește, și anume la Brașov. Posibilități bănești aveau din plin și unchiul și băiatul. Ioniță era găzduit la fratele meu.

La Cugir ajungeam într-o atmosferă și într-un mediu, pentru a căror evocare întocmai ar trebui să recurg la termenii din lumea șlarafilor. Socrul fratelui meu era notar în această comună. Cugirul, sat la poale de munte, lua tot mai mult o înfățișare industrială din pricina fabricilor și joagărelor, ce sporreau de la o zi la alta, în marginea sa. Țăranii cuprinși de freamătul îmbogățirii, părăseau coarnele plugului, ca să se-nchine cărăușiei cu produsele brute ale topitoarelor de fier, sau să în-

cerce afaceri, de preferință în legătură cu lemnul pădurilor. Se găsea la Cugir o seamă de oameni înstăriți a căror viață de paște-vînt se desfășura între speculă și jocul de cărți. Și erau aci case deschise, cu praguri primitoare, cu prispe largi, cu mese totdeauna întinse pentru oaspeți. Notarul locuia într-o asemenea casă, care însă nu era a lui, ci a comunei. Dar în acest larg el se simțea ca și cum largul ar fi fost al său. La curtea notarului era umblet mult prin gîrliciuri, de unde străbătea sunet de vedre ciocănindu-se de buți. Dinspre bucătărie s-auzea un necurmat sfîrșit, prin unghere se tăiau curcani, se jumuleau gîște, se spărgeau nuci, se zdrobea zahăr în piulițe de aramă, se pregătea înghețată în cantități amenințînd să inunde. Era un du-te-vino neînterupt, prin curte, de lelițe cari ofereau struguri și poame. Pe fruntea notarului îndatorat băncilor pînă în ceafă, nu se schița nici o grijă. Jocul de cărți începea pe la cinci după-amiaza și se termina pe la opt dimineața.

Fratele meu, tînăr profesor de matematică și fizică la Brașov, își petrecea aci, după cum spuneam, zilele de vacanță, adaptîndu-se încetul cu încetul la o viață ce-i repugna, dar pe care n-o ocolea. Cîștiga la joc. S-a întîmplat să mă ia odată la plimbare cu el. Mi se mărturisea, el — mie care nu aveam decît 13 ani, că nu-i convenea deloc acest chip, dar că n-are încotro : „E urît ceea ce fac, fiindcă nu e nici măcar viciu, ci o a doua profesiune“. Și-mi da sfatul să nu slăbesc niciodată în fața ispitei. Eu și cu Ioniță „chibițam“ totuși de cîte ori cei mari băteau pe masa de marmoră plăcintele norocului. Ne-am însușit repede regulile și tehnica jocului. Iar în timpul somnului de după-amiază, sforăitor și dens, al celor ce-și făceau din noapte zi, noi, nevîrstnicii, nesupravegheați de cineva, ne retrăgeam împreună cu alți băieți, de-ai Cugirului, prin grădini mărginașe, sub frunza unor nuci imenși ca să mîncăm miez de nucă și să jucăm cărți. Jucam pînă cînd mi se golea pungulița de mărunțișul, ce-l căpătasem în dar, pentru cîte-un chibițat norocos, de la marii jucători din casa notarului. Uneori, în mijlocul jocului, mă trezeam, săgetat de simțirea muștrătoare că pîngăream cu ușurința mea, căreia mă dam nevolnic, săptămînile

sacrei sărăcii în care Tata ne lăsase murind. Mă năpădeau pe dinăuntru umbrele, și luam sub ochi situația. Mă gîndeam la mine și la Mama, și la incertitudinea totală cît privește posibilitățile de a mai urma liceul.

Familia ajunsă în impas, buimăcită, venea cu un ucaz : în noul an școlar trebuia să rămîn acasă, în Lancrăm, să-mi pre-par cl. a III-a ca elev particular. Evident, sarcina cădea asupra mea în întregime, căci nu-mi surîdea de nicăiri puțința de a-mi ține meditari. Situația avea să mă strîngă în chingile unui efort susținut, silindu-mă la autodisciplină. Aceeași constrîngere o îndura și Liciniu, care se înscria în cl. a VI-a.

În timpul iernii, Mama avu răgaz să cumpănească și, după multe socoteli, să tragă o încheiere : va lichida toată gospodăria din Lancrăm. Nu era cu puțință nici o altă soluție. Mama va vinde casa și pămîntul și se va muta cu noi la Sebeș. Era o jertfă supremă, ce se impunea pentru creșterea noastră, a celor încă așa departe de-un temei, pe care ar fi putut sta în neatîrnare. Lionel, care se arăta totdeauna foarte săritor cînd vedea necazul, ne punea și el la dispoziție o parte din bursa ce-o obținuse ca student în drept la Budapesta, dar cu aceasta nu se acoperea decît o fărîmă din cheltuielile ce ne stăteau în vedere. Bursa pe care consistoriul mitropolitan de la Sibiu o aprobase lui Lionel, era de la „Fundăția episcopului Vasile Moga“. Episcopul care a întemeiat fundăția era un colateral de demult pe linia de ascendență a Mamei. Chiverniseala modestului și foarte cumsecadelui ierarh, care a păstorit începînd de pe la 1810 timp de cîteva decenii românimea de credință răsăriteană din Transilvania din scaunul vlădicesc de la Sibiu, aducea astfel foloase de netăgăduit, o sută de ani mai tîrziu, chiar pentru urmași desprinși, ca și el de la același străvechi izvor de sînge.

De vatra din Lancrăm ne despărțeam cu păreri de rău, ce ne zvîntau. Eu îndeosebi, fiindcă, îmi promisesem pentru anii următori experiențe nouă și ceea ce privește viața la țară. Nu mă simțeam oare chiar și acum, în această ultimă iarnă, ade-menit să mă port pe la șezători, luînd pe umeri vrun cojoc de

împrumut ? Încă nu aveam curajul să răspund vorbelor ce mă chemau în dreapta și-n stînga, dar dacă am mai rămînea în sat, era neîndoișor că la anul voi da și eu buzna prin șezători cu Vasile al Bănățeanului, cu Roman, și cu Adam al Vicii.

Ca un simbol al procesului de destrămare în care intra, fără oprire, gospodăria noastră, un episod jalnic veni să încheie cel din urmă anotimp petrecut în satul natal. Țineam la curte un cîne mare, un bernardin nu prea corcit, ce crescuse amestecîndu-se printre pașii noștri : Nero. Ziua, dulăul își păzea lanțul, noaptea însă își vedea cu patimă de slujba lui de paznic, agi-tîndu-se liber prin ogradă. Tîrziu, pe la cîntători, cînd îl auzeam uneori întinzîndu-se în pragul din afară, al ușii, parcă într-adins ca să ne simțim apărați, ne știam la adăpost de orice răufăcători. Spre sfîrșitul iernii, într-o dimineată, Mama iese să-i dea de mîncare. Cînele s-a repezit cu sete la ciubărul cu aburi. Mama se-ntoarse. O clipă doar mai tîrziu ieșii și eu în curte. Îl văd pe Nero întins lîngă căsuța sa de lemn de lîngă șură. Îl strig pe nume. Dar Nero nu se mișca. Se prefăcea, pasămite, a dormire. Mă apropii : „Nero ! Nero !“. L-am mîngîiat cu piciorul pînă la gură. Cînd i-am văzut dinții, m-am înduplecat : era mort. Îl otrăvise cineva. Era aceasta un semn că a bătut ceasul să plecăm din satul nostru. Adversități străvechi răbufneau. Cu un cojoc pe umeri, cu Nero alături, cu mîna în părul de pe capul lui, așa mă visasem, trecînd pe uliță, tîrziu, după miezul nopții, cu sîngele șovăind între răcoarea stelelor și căldura șezătorilor. Așteptam doar să se mai scurgă un an, doi, ca să fiu destul de înalt pentru atîta alean. Cum s-ar înfiora fetele de atingerile mari și moi ale bernardinului meu ! Acu Nero era mort, iar ceasul șezătorilor gîndite trecea și el în împărăția umbrelor și a neîmplinirilor.

Prin preajma echinoxului de primăvară eram mutați la Sebeș. Schimbam spre un mod de viață minor-urban, fără de-a ieși totuși prea mult din obișnuințe și deprinderi. Satul era la o azvîrlitură de suliță, iar orașul, cu destule aderențe cîmpe-nești, în afară de zidurile medievale, și cu atîtea alesături rus-

tice înăuntru, încît și aci puteai să te simți angajat în ritmuri cosmice și încadrat de zilele facerii. O desprimăvărare năvalnică îmi deschidea zări alinătoare sporului de vitalitate, după o hibernare aplecată asupra cărților. Toată iarna citisem poveri de cărți vechi și noi. În biblioteca rămasă de la Tata, ca un alodiu spiritual destinat mie, mă așteptau operele complete ale lui Goethe, Schiller, Constantin Negruzzi, Alecsandri, Eminescu. În biblioteca satului se înșirau opere de-ale lui Caragiale, Odobescu, Sadoveanu, Goga, Iorga etc. Nu trebuia decît să aleg, și alegeam așa că nu mai rămînea rînd nezmîntat. Căutam prieteni prin case din cari puteam să ies cu cîte-un volum ce mă interesa. Sociabilitatea mea, aproape nulă, lua forme dictate de considerente de atare natură. În biblioteca școlii românești din Sebeș, am dat peste *Analele Academiei Române*, cu ale lor bogate fascicule cuprinzînd studii, conferințe comunicări. Citeam îndeosebi comunicările academice ale profesorului Marinescu.⁵⁰ Printre cărțile moștenite de la Tata se mai aflau și niște broșuri albastre, în limba germană, rătăcite la noi prin nu știu ce potrivire de împrejurări. Autorii broșurilor erau înzii Swami Vivekananda și Swami Abhedananda, apostoli ai lui Rama Krișna,⁵¹ cea mai minunată apariție religioasă-spirituală a secolului al XIX-lea. Erau vreo cincisprezece lucrări de popularizare și interpretare a filosofiei Vedanta, ce mi le-a întins mina secretă a unui universal logos, ce ne-ar ține sub observație pentru ca în momentul oportun să ne prefacă în organe ale sale. O curiozitate arzătoare mă îmboldea să citesc și să recitesc scrierile celor doi Swami. Pe această cale, micul cetățean al unui sat din Transilvania pătrundea într-o lume nouă, ce i se părea atît de paradoxală și sublim sucită în asemănare cu viziunea creștină, sub bolțile căreia crescuse, și în comparație cu filosofia naturalistă, ce tocmai și-o însușea din cărți și din aer. Acești doi Swami erau pentru el un fel de soli ai lui Strîmbă-lume.

Îmi încercam cu unghia zimții darului poetic. Și încordam urechea s-aud dacă metalul lăuntric sună au nu ? ! Cu un an mai înainte, mă îndeletnicisem vreo cîteva săptămîni prin ge-

nul fabulei, dar acum, întorcînd ochii cu dispreţ, aveam pretenţii pe trepte mai înalte. Şi scriam. Scriam versuri pe măsura aceloră ce apăreau pe atunci în revista *Luceafărul*.⁵² Am trimis o poezie la *Țara noastră*⁵³ de la Sibiu. Mi se răspundea la poșta redacției c-o încurajare.

În luna mai, vreo cîteva săptămîni înainte de examene, am plecat la Braşov, cu Liciniu, ca să mai preparăm unele materii nu numai după manuale, ci şi după însemnările colegilor. Liviu, găsind că prea curînd ne-am înfiinţat la Braşov, sări supărat. Se temea oare să nu cădem în sarcina sa ? Fără îndoială că nu aceasta era teama sa, dar noi, adică eu şi Liciniu, am răstălmăcit în acest chip copilăros ieşirea lui, şi ne-am înţeles între patru ochi să nu-l deranjăm pînă la încheierea anului şcolar sub nici un motiv. Locuiam într-o cameră în cetate, cu Longin, care se căznea să ţină piept anului II la Şcoala comercială. Forfoteau prin aceeaşi casă o seamă de elevi, mai înaintaţi, găzduiţi prin mizere camere cu pereţii măcinaţi de-o pecingine igrasioasă şi cu spărturi, prin cari circulau şobolani. Într-o zi, mult mai repede decît ne făcurăm socoata, ni se isprăviră paralele; cu cari am pornit de-acasă. Întrebarea era : ce ne facem ? Cuvîntul ce ni l-am dat, de-a nu molesta pe Liviu, avea muchii atît de dîrze, că nici nu ne veni aminte să-i solicităm ajutorul. Se făcea ora 7 seara şi nu întrezăream nici o putinţă de a lua masa. Ne întorceam pe dos căptuşeala buzunarelor de la pantaloni, scoţîndu-le la şolduri ca nişte urechi ce cădeau clăpăuge. Atunci Longin zise : „Mă duc să joc cărţi, colo sus într-o odaie, cu cei cîţiva bogătani de studenţi de la comerciale. Poate cîştig ceva !“. Am aşteptat pînă la 8, pînă la 9, Longin nu mai venea. Pe la 10 fără un sfert se iveşte în prag Longin, radios : „I-am dovedit. Haideţi vis-à-vis, la cofetărie !“. Vreme de vreo două săptămîni Longin se pierdu cu totul în datoria faţă de fraţii săi mai mici, trudindu-se, sub apăsarea circumstanţelor, în căutarea unor expediente ca să-i scoată la liman. La sfîrşit de iunie plecam tustrei la Sebeş : eu şi Liciniu cu examenele făcute, Longin căzut ! Căzut, fiindcă în ajun de exa-

mene în loc de a mai iscodi regulele după cari se calculează dobânzile și anuitățile, profitul și pierderea într-o contabilitate abstractă, era nevoit să se gîndească la masa concretă, ce trebuia s-o servească de trei ori pe zi fraților săi.

XX

O parte din vacanța mare urma s-o petrec în satul Vinerea, nu departe de Orăștie, unde eram poftit să meditez pe-un prieten. Satul Vinerea nu-mi era tocmai necunoscut. Aveam rude apropiate acolo, dinspre Mamă. Pe Remus deasijderea mi-l știam : șchiopăta c-o clasă în urma mea la Brașov, dar era un băiat scuturat, cam neglijent, de-o pregătire școlară ciuruită de lacune, deștept, încît meditațiile n-aveau să ne fure dragă de vreme. În zilele calde căutam adumbrirea nucilor din luncă. Remus îmi alegea miez alb și crud, iar eu potriveam regula de trei ca să-i intre în cap. Mai mult de-o oră-două pe zi nu ne zdrobeam cu lecțiile. Restul timpului eram fiii libertății noastre.

Remus ducea o existență de invidiat. Era răsfățatul a două familii, a unui unchi care-l adoptase și a părinților săi, cari de asemenea erau oameni înstăriți, și cari nu încetaseră nici un moment de a-l socoti al lor. Băiat cu două perechi de părinți și de două curți, Remus își privea cu optimism viitorul și scuipa la distanțe mari prin sat. Și avea parale. Printre altele o colecție de „taleri“, al căror număr sporea pe zi ce trecea ca-ntr-o clocitoare. Își făcea băiatul rost de acești taleri c-o dibăcie de scamator : era suficient să intre pentru cinci minute în prăvălia părinților săi adevărați, ca să iasă de-aci cu cîte-un taler ascuns în căptușeala hainei. Îmi spunea : „Banii aceștia au să ne prindă bine la Brașov. Voi lua o cameră, tu vei sta la mine !“.

Într-adevăr, în toamna aceea, reîntîlnindu-ne la Brașov, am luat împreună o cameră într-o casă veche din Piața Prundului, dar mi-am plătit partea. Remus găsea însă atîtea alte chipuri de

a-și pune-n lumină dărnicia. Iată că îmi spune : „Știi, aș vrea să-mi alcătuiesc o mică bibliotecă !“. Și mă roagă să-i aleg cărțile eu, după placul meu. Nu mă lăsaî rugat de două ori. Cumpăram cărți și-i prezentam nota — cărți românești și germane. Acestea din urmă de filosofie, de la Librăria Zeidner. Amicul meu nici nu slovenea măcar în nemțește. Iar filosofia nu-l neliniștea, cîtuși de puțin. Era însă fericit că vedea pe masa sa o plămadă de bibliotecă și că alături era cineva care citea. Împrejurări suficiente ca să-i exalte conștiința de viitor intelectual. Dealtminteri, el însuși își ironiza uneori cu haz dezinteresul opac și admirativ față de orice abstracțiune : „Știi — îmi spunea el — eu sunt în această privință ca badea Ion din Vine-rea căruia i-am strigat într-o zi peste gard : «Hei bade Ioane, de ce nu sădești în grădina matale și cîteva rînduri de logaritmi! Ce frumos ar crește !» Și care îmi răspundea : «Noroc să dea Dumnezeu, aș sădi dar n-am răsad !»“.

În acel timp de violentă curiozitate intelectuală puneam, dealtfel, și eu temei viitoare mele biblioteci. O întîmplare neprevăzută îmi dete sugestia unor resurse pentru întemeiere. Deschizînd lacătul de pe o ladă mare, ce-o aveam la Brașov, mă văzui în fața unei bogate recolte de haine vechi. Se adunaseră în cursul anilor, de la frații mei și de la mine. Se găsi repede și cumpărătorul, care să mă păcălească, însușindu-și-le pe-un preț de nimic. Cu suma încasată îmi cumpăram totuși, un număr considerabil de volume filosofice din „Universal-Bibliothek“ : *Correspondența lui Spinoza*⁵⁴, *Lumea ca voință și reprezentare* a lui Schopenhauer, *Prolegomenele* lui Kant și *Criticile*, o serie de dialoguri platonice, dar și alte opere, ieșite din alte teascuri, precum *Enigmele lumii* a lui Haeckel⁵⁵, carte ce tocmai în timpul acela făcea ravagii în rîndurile intelectualilor din Europa centrală. *Enigmele lumii*, de a cărei superficialitate putui să-mi dau seama numai vreo doi-trei ani mai tîrziu, devenise pentru mine, pentru vreo cîteva luni, o carte de căpătîi. Eram în perioada naturalismului.

Mi-am procurat și *Etica* lui Spinoza pe urmele căreia mă pusese tot Haeckel. Mă luptam cu axiomele spinoziene, cari

scăpărau lumini, fără de-a îngădui totuși privirii să treacă prin ele, ca diamantele. Pentru înțelegerea *Eticei* făceam uz de corespondența filosofului. Rar pentru începători o mai potrivită școală a abstracțiunii, decît această corespondență a gînditorului de la Amsterdam cu diverși intelectuali ai epocii.

Tovarășul meu de cameră, Remus, trăia precum spusei, cu desăvîrșire în afară de preocupările mele. Oareșicare interes putui să deștept în el numai cu *Catehismul budhist*, pe care i-l turnam în urechi pe capitole. Într-o noapte Remus sosi foarte tîrziu acasă. Era binișor după ora verticală. „Măi, tu ești palid parcă ai veni din Nirvana“ îi zic. Remus nu-și mai stăpînește rîsul : „Chiar din Nirvana nu, dar din paradisul mahomedanilor!“. Și-mi mărturisește că adulmecînd pe sub Tîmpa a găsit în sfîrșit drumul întunecat spre un foarte secret și foarte înăbușitor local de noapte. Și adăugă : „Data viitoare vom merge împreună. Cred că mai repede te convertesc eu la mahomedanism, decît tu pe mine la budhism“.

În primăvara anului 1910 mă pomenii ușor luat de-un nou val liric. Unda venea de undeva, adusă de primăvara din preajma brașovencelor fără nume. Am trimis o încercare la *Luceafărul*, în versuri libere, albe. Avîntul meu nu-și făcea vad în coloanele revistei, dar obținui un răspuns destul de favorabil la Poșta redacției. Eram îndemnat să scriu mai departe, mi se reproșa însă, întîia oară în viață, păcatul de-a scrie versuri fără rimă. Cu păcatul meu prefiguram totuși, încă de pe atunci, o formă. *Românul* de la Arad, cel mai important cotidian al românilor din Transilvania îmi publica întîia poezie. Poezia intitulată *Noapte*⁵⁶, spre deosebire de aceea oferită *Luceafărului* dezvelea, dimpotrivă, numai grija de a turna cuvinte în tipare prozodice curente. „Evenimentul“ era menit să stîrnească vîlvă numai printre liceenii de sub poalele Tîmpii, dar nu dincolo de această vale. Liviu, deși mulțumit de isprava mea, îmi atrase atenția că liceenii n-au voie să publice nimic sub semnătura lor. „Asta de la Domnul Director citire“... mai adăugă el, bătîndu-mă încurajator pe umăr.

Cam în același timp îmi puneam în exerciție și înclinările analitice și de sinteză, scriind o lucrare de vreo treizeci de pagini asupra „visurilor“. Un studiu al lui Vaschide⁵⁷, tradus din franțuzește și apărut într-o bibliotecă de popularizare, precum și unele teorii spenceriene⁵⁸ mult apreciate de marele public, m-au săltat spre atare cercetare. Intenția mea era să dau o explicație îndeosebi visurilor foarte frecvente, în cursul cărora, intervenind o stare de anxietate, ai dintr-odată impresia că nu te mai poți mișca, că ești anchilozat. Fratele meu Liviu, găsi foarte plauzibilă și chiar ingenioasă, explicația ce-o dam acestor visuri. Ar fi fost fără îndoială cazul să stau de vorbă cu unchiul meu Iosif asupra lămuririi pentru care pledam, căci el era profesor de psihologie la liceul nostru. Eram însă prea timid. Liviu avea să-i vorbească despre încercarea mea și spre bucuria mea, unchiul Iosif găsea și el că explicația ce-o dam putea să fie justă. Lucrarea s-a pierdut.

XXI

Clasa V. aducea oareșicare noutate în desfășurarea școlari-tății. Ni s-au alăturat, de astă dată, mulți colegi noi, desprinși ca frunza, de pe la alte licee. Și se predă și o materie feciorel-nică : greaca, albă pentru noi ca petele ținuturilor încă neexplo-rate din atlasele vremii. Deodată cu alfa și cu omega intra în sfera preocupărilor noastre și profesorul Paul Budiu⁵⁹, una din figurile cele mai pitorești din istoria nu numai a Liceului Șa-guna ci și a școalei românești în general.

Despre Budiu voi vorbi mai târziu, închinându-i un capitol. Mă opresc deocamdată asupra unor evenimente, ce s-au prelins cu freamăt mai puternic din albia anului.

Într-o după-amiază de septembrie mă întâlnesc cu Liviu în apropierea liceului nostru. Îmi face semn : „Vino cu mine în curtea sălii de gimnastică. A sosit la Brașov un tânăr inventator

de prin părțile Orăștiei. Să caști ochii și să te crucești !“. Grăbirăm pasul, căci era ora înaintată. În curtea unde intram, ne așteptau doi-trei profesori, inventatorul — pe nume : Aurel Vlaicu — și o seamă de băieți. Tânărul Aurel Vlaicu, o apariție oacheșă, zveltă, ținea în mână un mic aparat cu aripi albe, ca o jucărie. El prinse numaidecît a ne da unele lămuriri cu privire la proiectul miniatural, de aeroplan, ce ni-l arăta. Modelul să fi tot avut lungime de-un metru. Și era, precum se ghicea din toate detaliile, lucrat cu o meticulozitate ușor exaltată, proprie unui bijutier care s-ar gândi la niște mori de vînt. Sub șira spinării aeroplanul ascundea în loc de motor un mănunchi de coarde de gumă, ce se răsuceau, ca resortul unui ceasornic, și puneau în mișcare două elice. Dezvoltîndu-și explicațiile, inventatorul sublinia un amănunt încă destul de misterios pentru cunoștințele mele fizicale de atunci, că aeroplanul său și-ar avea centrul de greutate foarte adînc față de planul aripilor, încît nici un vînt, oricît de puternic, n-ar putea să-l răstoarne, decît sfărîmîndu-l. Echilibrul zborului va depinde exclusiv de rezistența materialului din care aparatul va fi construit. Născocitorul libelulei mecanice ne-a delectat apoi cu o serie de demonstrații. Mașina zbura într-adevăr și putea fi dirijată după plan, la dreapta, la stînga, în sus și în jos. De la Brașov, Aurel Vlaicu a trecut la București, unde, după multe stăruințe și neajunsuri, i s-au oferit în cele din urmă condițiile tehnice și alte înlesniri spre a-și construi aparatul în mare. Apariția tânărului inventator ne-a cucerit mințile. Silueta lui zveltă, amintind liniile unei elice, ne-a rămas în suflète. Vreo trei ani, lungi cum sunt ai adolescenței, am urmărit pas cu pas, cu negrăită încordare, cu încredere și cu nu știu ce temere, ascensiunea ardeleanului, care se transforma, pentru noi, tot mai mult într-un simbol cu multiple semnificații, ce depășeau împărăția tehnicei, ancorînd, nu fără de a ne da presentimente tragice, în lumea idealului.

Exercițiile mele poetice rămăseseră undeva în urmă ! Versuri — nu mai scriam, iar cele ce le pusesem pe hîrtie nu mă mai mulțumesc. Ceea ce nu vrea să spună că aș fi pus distanța dezinteresului între mine și poezie. Din contră, năzuiam spre o

lărgire a zariştei. La Braşov m-am împrietenit cu A.C.⁶⁰ un tânăr cu profil goethean, cu vreo patru ani mai mare şi cu vreo câteva clase mai înaintat decât mine, elev şi el la „Şaguna“, pe cale de a-şi trece bacalaureatul. A.C. reuşise să publice poezii prin diverse reviste, nu numai din Transilvania, ci şi din „Țară“. În ciuda diferenţei de clase, care contează mult la această vîrstă, amicitia se întetea. Cu A.C. discutam adesea de-ale literaturii. El mi-a atras luarea aminte asupra unor noi poeţi români, ce mi se păreau călăuziţi în primul rînd de frica locului comun. A.C. îşi procurase unele volumaşe de-ale lor şi-mi arăta în copie versuri de prin reviste, ce nu ajungeau pînă la Braşov. Astfel se trezeau în noi aspiraţii spre substanţe şi forme mai puţin uzate, decât acelea ce le puteam întîlni prin revistele ardelenene. Mărturisesc totuşi că lecturile mele preferate erau, în acest timp, de natură filosofică. Mă mişcam prin tărîmurile îndrăgite ca scos din cîmpul poverilor — de călţuni de poveste. Luam seama, cu un pic de regret, că unii dintre profesorii mei, afixau un oareşicare dispreţ faţă de obiectul patimei mele, dar în acelaşi timp mi-a fost dat să descopăr că acest dispreţ nu era decât o altă faţă a ignoranţei. Găseam şi eu că domeniul putea să fie incriminat, dar nu pentru inutilitatea sa, ci fiindcă era plin de curse şi de prăpăstii. Oricum, scena ce voi povesti-o avea să rămînă de pomină. Profesorul de istorie făcu odată o incursiune prin gîndirea filosofică a epocii, despre care ne vorbise pînă atunci, şi ne ţinu o lecţie despre Descartes⁶¹ şi Bacon⁶². La sfîrşitul orei m-am ridicat : „Domnule profesor, expunerile dumneavoastră au fost exacte, dar tot ce aţi spus despre Bacon i se potriveşte lui Descartes, şi tot ce aţi arătat despre Descartes trebuie trecut în sarcina lui Bacon“. Aprecierea mea, timidă prin ton, dar zdrobitoare în sine, era rostită cu siguranţa unei sentinţe inapelabile. Profesorul s-a înroşit pînă după urechi, s-a oprit o clipă, să se adune. Da, să se adune de unde fusese împrăştiat de-o centrifugă, în mijlocul căreia a ajuns în chip atît de neaşteptat. Şi-apoi a zis : „Ai dreptate. Am făcut o confuzie !“. Cu aceasta m-am răzbunat, pentru multe de toate. În primul rînd pentru dispreţul afişat de atîţia dascăli faţă de obiectul

patimei mele. În al doilea rînd pentru mizeriile ce mi le făcea chiar profesorul de istorie. I-o făcusem și eu acu o dată, în schimbul hărțuielelor în care mă ținea cam de-un an încoace. Era tot mai vădit că profesorul căuta să mă prindă cu lecția nepregătită. N-a reușit. El continua totuși să mă examineze, de la oră la oră, purtat de speranța ascunsă că în cele din urmă totuși mă va demoraliza cu neîncrederea ce mi-o arăta. După pățania cu Descartes și Bacon, profesorul de istorie a devenit foarte blajin, iar zvonul despre cele întîmplate a trecut din om în om, și o rumoare s-a menținut încă ani de zile prin coridoarele liceului în legătură cu ceea ce dascălul de nimenea iubit a fost nevoit să accepte.

XXII

Dascăl pentru disciplinele filosofice la Liceul „Șaguna” era profesorul Iosif Blaga, rudă nu tocmai așa de apropiată cu noi, cum se credea, dar căruia îi spuneam „unchiu”. Unchiul Iosif era autor al unor manuale, printre cari o foarte iscusit alcătuită *Psihologie*, și o remarcabilă estetică strînsă într-o carte intitulată *Teoria dramei*. Teoria dramei era o materie ce se predă în cl. a VII-a. Eu mi-o însușisem încă din cl. a III-a pentru un uz particular și pentru criteriile de analiză ce le oferea pasiunii mele de cititor de piese de teatru. Teoria expusă de Iosif Blaga în manualul său își avea izvoarele în ideile despre dramă ale lui Hebbel.⁶³ Speculațiile asupra tragicului ale marelui poet și teoretician, ele însele un rod mai lăaturalnic al școalei hegeliene, fuseseră adaptate de unchiul meu la condiții impuse de scopuri didactice. Iosif Blaga analiza în manual drama antică și drama shakespeareiană, ținînd în același timp seamă și de evoluția mai recentă a genului. Autorii săi preferați, mai noi, erau, se pare, printre cei străini : Ibsen,⁶⁴ iar dintre români : Caragiale.

Unchiul Iosif, în dragostea cu adevărat largă și caldă ce-o purta elevilor, obișnuia să organizeze, tot la cîțiva ani, cîte-o călătorie în Italia. Călătoria era pregătită timp de șapte ani, cu inițieri încete, atît la istorie cît și la literatură. Se proceda astfel : cînd unchiul Iosif devenea, prin rotație, diriginte la cl. I, desfășura înaintea elevilor programul viitoareii călătorii, ce se va face cînd aceiași elevi vor fi în cl. a VII-a. Dirigintele va avansa cu ei, de la clasă la clasă, ținîndu-i sub oblăduirea sa. Elevii, fără a fi fost în vreun chip constrînși la aceasta, se angajau la o cotizație lunară de-o coroană la fondul viitoareii călătorii. Banii erau depuși, pentru spor, la o bancă. ⁶⁵

În luna aprilie 1911, bătea pentru o serie fericită de elevi, cari ajunseseră atunci în cl. a VII-a, ceasul unei asemenea călătorii. Eu eram în cl. a V-a și nu făceam parte dintr-o serie „călătore“, încît nici un moment nu m-am gîndit că aș putea să prind și eu aripi pentru azururi mediteraneene. Cu unchiul Iosif aveau să plece, de astă dată, și soția sa Elena, și fiica lor Marioara. Marioara, verișoara mea, o fată deosebit de inteligentă, și o adevărată cumulară de virtuți, era înscrisă ca elevă particulară în cl. a V-a. Eram deci colegi. Cu ea încheiasem cîndva un mare legămînt de prietenie, iar cam de-un an încoace lecțiile ni le preparam aproape zilnic împreună. Ne înțelegeam ca niște frați. Mai erau vreo zece zile pînă la plecarea lor spre meleagurile italiice. Într-o după-amiază, în timp ce ultimele socoli și preparațiuni se făceau în vederea călătoriei, se pare că unchiul meu a surprins în ochii mei ca o undă de tristețe jucăușă. Mă purtam într-adevăr cu un pic de melancolie că n-am să le mai aud glasul vreo patru săptămîni. Și mă gîndeam desigur și la atîtea splendori, pe cari poate că niciodată n-am să le văd. Unchiul mă privi un moment, și apoi îmi zise cu duiosie : „Ascultă, cum am putea-o întoarce — să vii și tu ? — Iacă am o idee — trebuie să-ți faci rost de aproximativ 120 de coroane. Nu strică o încercare, bunăoară, la Banca «Sebeșana» din Sebeș... Hotărîtor e acolo doctorul Elekeș, care a fost un așa de bun prieten cu taică-to... Știu că banca acordă diverse subvenții pentru treburi culturale... Scrie-i doctorului Elekeș, așa cum te

pricepi, arătându-i despre ce e vorba... Cine știe — poate că-ți aprobă suma !". Ideea mi se păru la început cam disperată. Totuși, am cedat sugestiei și am scris doctorului Elekeș o expresă. De, nu era timp de pierdut ! A treia zi primeam deodată cu o solie telegrafică de bune urări pentru miazăzi, întreaga sumă cu care puteam să iau parte la călătoria, atât de incredibilă încă inimei mele.

Caravanei noastre tinerești i s-au alăturat și cîțiva intelectuali de la Brașov ; printre alții avocatul Garoiu, om trecut de șaizeci de ani, scund și gras, cu ticuri și tabieturi. Îl îngrijorau probabil din cale afară alergăturile, ce ne stăteau în vedere, căci își luase cu el un ceas de buzunar, ce indica nu numai ora, ci și distanțele făcute de purtător pe picioare.

Itinerariul prevedea un mare și încîntător înconjur. La început de aprilie porneam din gara Brașov — spre... Predeal. După o oră, depășeam frontiera maghiaro-română fără de a fi fost prea mult sîcîiți de către vameși.

Și am ajuns la București.

În capitala României, unde aveam să stăm numai cîteva ore, am fost purtați prin muzee de artă și de știință naturală, pe străzi și bulevarde. Mai tîrziu nu-mi mai aminteam decît de o vizită la Academia Română, unde profesorul Ion Bianu a deschis un sanctuar din care scotea manuscrisele lui Eminescu. Nu m-am dat bătut pînă cînd am luat și eu în mînă un caiet. Îmi croisem loc, cu coatele, printre ceilalți. Grupul pleca, dar eu am mai rămas aplecat deasupra manuscrisului prin care răsfoiam cu încordare. Mă emoționa nespus de mult acest contact cu hîrțile și scrisul marelui poet. Și am zîmbit copilărește și intrigat, cînd — în marginea unei poezii — am remarcat și niște desene de-ale poetului : erau niște schițe obscene cari îmi arătau că există anume spații intime, în care poezia și proza se învecinează fără a se stînji. Am fugit pe urmă după caravană. În poarta Academiei unul dintre elevii mai vîrstnici îmi zise : „Ce-ai întîrziat măi, te-ai întins aci ca la tine acasă !". „Uite-așa, ca să mă deprind cu Academia !" răspunsei rîzînd, și mai adăugai ceva foarte presumțios. Mi-am dat însă cu palma peste

gură cînd observai că unchiul mă auzise. Dar unchiul m-a învăluit c-o privire plină de bunătate. „Mai știi... De ce nu ?“.

În după-amiaza zilei luam trenul spre Constanța, unde în aceeași seară urma să ne îmbarcăm pe-un vapor românesc spre Constantinopol. Era noapte, tîrziu, cînd am ajuns la Constanța, și n-am văzut aproape nimic din cele ale orașului și ale portului. Îmi amintesc doar că marea era foarte agitată. După ce-am intrat în pîntecul vaporului, într-o încăpere mare cuprinsă de bănci de lemn, nu ne-am mai gîndit decît să ne găsim un locșor de dormit. De unde să poți însă închide pleoapele ! Îmi era frig. Și altora la fel. Cineva ne poftea să ne luăm pături de acoperit de pe bord. Am urcat niște trepte, ne-am strecurat prin coridoare labirintice, și-apoi, ca printr-un horn căptușit cu o scară în spirală, am ieșit pe bord. Marea Neagră nu-și dezmințea numele, căci o beznă de nepătruns stăpînea pe întinsurile de vuiet și valuri. Sufla un vînt să ne ia de pe picioare. De parte în zare se mai vedeau lumini slabe în port. Eram în larg. Am smuls o pătură dintr-un teanc și cu prada în brațe am alunecat iarăși în pîntecul vaporului. Dar nici pătura nu mi-a fost de folos ca să adorm. M-am zvîrcolit toată noaptea. Cum vaporul se legăna mă lua din capul pieptului și pînă-n ceafă o senzație de slăbiciune ; era întîiul semn al răului de ape mari. Dimineața am urcat pe bord în speranța că răcoarea curată de deasupra îmi va domestici măruntaiele. Paseri albe, cu sunete în cari se ghiceau pustietăți marine, zburau după vapor. Uneori, rămînînd în urmă, descindeau în dîra de spumă a vaporului. Apoi văzduhul se limpezi treptat, iar la orizont întrezărirăm maluri gălbui sterpe. Ne apropiam de strîmtori. Înviau în noi dulceți sentimentale culese din Alecsandri și Bolintineanu. Limanurile asiatice se întrupau, apărate de fortificații străvechi și de nenumărate guri de tunuri. Intram în strunga dintre continente pe ape mai liniștite, și într-un climat domol. Se iveau, cît bătea ochiul, tot alte și alte vapoare, corăbii, șalupe, luntre. Am debarcat la Constantinopol încă înainte de amiază. Aveam răgaz de cîteva ore să vizităm capitala imperiului otoman. Și prinserăm arta de a consuma cît mai multe priveliști în cît mai pu-

țin timp. Pe străzi, în Constantinopol, un miros fetid ne izbi nările și tot corpul, cel puțin în apropierea portului. Numai un cadavru istoric putea să miroasă așa de cumplit. Forfotea de jur împrejurul nostru o lume pestriță, apucată de duhul unei paradoxale mișcări stagnante. Căutam să ieșim din vârtejurile mulțimii și din zgomotul asurzitor al clipei, făcând în timp un drum invers. Grăbeam pasul spre veacul al șaselea : spre Agia Sofia. Cred că eram insuficient pregătit pentru cutremurul de farmec, de frumusețe și de măreție al acestei foste catedrale, în care geniul bizantin a izbutit să se rostească, creînd un sacru arhetip ⁶⁶ pentru toată lumea răsăritului. După o noapte de nesomn simțurile și-au închis zăvoarele și și-au pus peceti. Căldura solară ce mă lovea în creștet, goana pe străzi, apoi înfățișarea de iarmaroc dezlănțuit a capitalei otomane mă făcuseră aproape impermeabil pentru noi impresii. Și când am intrat în Agia Sofia nu mi-aș fi putut închipui că peste douăzeci și atîția de ani aveam să scriu cu entuziasm postum despre ceea ce vedeam și nu simțeam atunci. ⁶⁷ Am ieșit din moschee, lepădîndu-mi pantofii sacri, pe care a trebuit să-i trag peste încălțăminte. Și m-am înviorat — ieșind. Căci străzile cu cadine ne ademeneau pe toți adolescenții caravanei neasemuit mai mult decît toate moscheile. Ne încordam privirile ca să vedem fețele de răsăriteană paloare prin transparența voalurilor. În freamătul obștesc imaginația ni se aprindea. Ne mișcam pe caldarîmuri din o mie și una de nopți.

Pe Marea Egee ne aștepta o noapte a lui Poseidon. ⁶⁸ Era ziua nașterii sale de ne primea cu un praznic atît de furtunatic ? Voia să dea un prilej de nebună joacă a delfinilor săi, ținîndu-le furca cu cele trei coarne să sară peste ea ? Sau, amintindu-și de o străveche ceartă, era gelos că o luam spre Atena și nu într-altă parte ? Întrebările nu erau nelaloc, căci, precum îmi spuneam, — nu se știe niciodată din ce le sare țandăra acestor zei, în ale căror ținuturi de apă, de piatră și de azur, intram.

Cele două zile petrecute la Atena mi-au lăsat o amintire albă de marmură. Nu e vorba numai de Acropole, cu templele,

coloanele, frizele, cariatidele și zeii săi, ci și de acele vile și muzee albe ce împodobesc orașul modern care ține se pare așa de mult să fie substanță din substanța antichității, și luminează deasijderea din lumina acesteia. De vreo câteva luni învățam la liceu și greaca, ceea ce mă incita, aproape pînă la enervare, spre descifrarea inscripțiilor. Obsesia ar fi fost încă suportabilă înaintea rămășițelor antice, din păcate însă ea mă ținea și în fața firmelor de la prăvălii. Cît de paradoxale mi se păreau numele mitologice ale acestor măslinari moderni ! Fapt e că majuscularele elenice, printre care nu mă descurcam tocmai cu ușurință, mă făceau să simt pretutindeni prezența secretă a profesorului meu de limbă greacă, a lui Paul Budiu, a cărui figură am promis-o conturez într-un capitol închinat numai lui. Profesorul Paul Budiu mi-a spus la plecare să nu mă întorc la școală fără de o dare de seamă asupra celor ce aveam să văd în cetatea iubită de el mai presus de toate. Trebuia să-mi însemn, așadar, multe din cele ce mi se vedeau în cale și mai ales anecdote și detalii cu privire la peștera, unde se crede că ar fi fost închis Socrate, și unde înțeleptul, suferind de nebunia înțelepciunii sale, și-a băut în cele din urmă cupa cu zeamă de cucută,⁶⁹ cu aceeași nepăsare cu care urmașul său trage la măsea un țui de drojdie. Căci Socrate era divinitatea silenică⁷⁰ a profesorului Paul Budiu, care, și el, se întrupase după un tipar asemănător, numai puțin mai degradat. Căutam în amintire dacă nu cumva profesorul îmi făcuse vreo aluzie să-i duc ceva de prin părțile locului. Nu era cazul. Dacă însă ar fi fost, atunci din cetatea zeiței Atena i-aș fi dus profesorului meu foarte primitiv de daruri, mai bucuros o bufniță, căci partea de pitoresc îl interesa desigur mai mult decît Partenonul.

Cu un vapor Norddeutscher Lloyd, ce se lua pe urma Luceafărului de seară, am înconjurat peninsula, ca să ajungem după vreo patruzeci de ore la Catania, în Sicilia. Cînd am pus piciorul pe uscat, răul de mare, ce mă scuturase din temelii și pe apele din urmă, mă părăsi dintr-odată. În Catania, tîrîndu-ne amorțiți spre oraș, ne luă în primire o tarantelă cu lovituri de castaniete, dintr-o cîrciumă cu ușile și ferestrele deschise. Mă

simții de îndată alt om, după marasmul pe Mediterană. Dar aci, în portul sicilian, n-aveam să stăm decît o noapte. Dimineata plecam cu trenul spre Messina, și anume tot pe țărmul mării, care pretutindeni ne desfăta ochiul cu un tiv de spumă albă. Vedeam Etna în zare, cu tichia de zăpadă, în fața noastră coline, cîmpuri, stînci, portocali, smochini, lămii și burguri medievale pe alocuri înălțate de-a dreptul din mare, iar peste toate azurul italic. Ni se atrăgea luarea aminte asupra vieții ce a trebuit să palpите cîndva în Sicilia, în timpul de demult al împărătesei Constanța, mama împăratului Friederic II, și în timpul acestui precursor al Renașterii, într-o privință mai universalist și mai iluminist însă decît oamenii Renașterii, cel mai genial și cel mai mare printre genialii și mării Hohenstaufi. ⁷¹ Căci și Sicilia a fost cîndva, pentru o vreme, inima Europei. La Messina am descins pe-un morman de ruine, doi ani după nimicitorul cutremur. Se mai scoteau și acum cadavre de sub dărîmături. Treceam pe lîngă coșuri pline de oase și de scăfirlii. Nu prea erau semne de nouă viață în acest ținut de prăpăd. Mi-au rămas în amintire niște clădiri mari cu frontispicii intacte, în dosul cărora în loc de tavane se vedea cerul senin. Un localnic care se găsisse în treabă de a ne călăuzi, ne explica foarte curioasa tehnică a cutremurelor de pămînt, care doboară uneori, numai tavanele și lasă neatinse zidurile. O stradă pe chei părea nevătămată, dar la o privire mai de aproape potemkiniada ieșea la iveală, hilară, dezolantă. Opera de la Messina mai arăta încă la intrare ultimul afiș al unei reprezentații, ce n-a mai avut loc, dar cu care odată, cîndva, opera își va relua activitatea.

Încă în aceeași zi, în cursul după-amiezii, treceam de la Messina pe pămîntul italic propriu-zis. Ținta noastră era Napoli. Călătoria cu trenul dura o noapte întreagă. Încă nu se luminase de ziuă cînd mă trezii. Am dat puțin la o parte perdeluța de la geam și am privit în noaptea ce începea să cedeze. Dibuiaam în clar-obscurul de-afară. Străbăteam o cîmpie și treceam tocmai pe lîngă niște splendide ruine de temple cu învederate trăsături de stil grec. Eram singurul care le vedeam ; toți ceilalți sforă-

iau în poziții din cele mai grotești și chinuite pe băncile de lemn. Rînd pe rînd se treziră și ceilalți căscînd zgomotos. Se ghicea din chipul căscatului ceva din atmosfera familiară în care fiecare crescuse acasă. M-am ridicat a spune, așa-ntr-o doară, unchiului, că am zărit în întuneric, mai acu un sfert de ceas, niște ruine de temple grecești. Unchiul Iosif a stat puțin la gînduri: „Trebuie să fi fost ruinele de la Paestum. Mare păcat că nu le-am văzut cu toții“. Și căutînd într-un ghid, îmi arată niște fotografii. „Da, astea erau“, zic eu.

Ajunși la Napoli, eram redați nouă înșine, pentru cîteva ceasuri. Era în gîndul celui ce hotăra opririle și drumurile caravanei, să ne așezăm în oraș pentru o întreagă săptămînă. În după-amiaza aceleiași zile lua sfîrșit răgazul, ce ne fu încuviințat. Ce bine ne-a prins destinderea ! Fiecare-și simțea ființa restaurată între ale sale. Puterile, cîte le aveam, trebuiau adunate toate, căci începea acu goana cea mare prin muzee. Impresiile din muzee au o tendință de confluență haotică, încît din cele ce descopeream la Napoli, mi se alege mai limpede numai imaginea unui așezămînt etnologic cu splendide obiecte africane și australiene, scuturi, arcuri, săgeți, măști, instrumente muzicale. Întîia zi, a doua, a treia, a patra, ne-am închinat numai bucuriilor muzeale, într-atît că ne era lehamîte de mirosul închis al sălilor și al colecțiilor de tablouri. Seara, cînd soseam la hotel, bătrînul nostru tovarăș de drum, avocatul Garoiu, își scotea de fieștecă dată ceasornicul din buzunar, ca să ne spună : „Astăzi am umblat 35 km pe jos !“. „Astăzi 30“. „Astăzi 28“. Din parte-mi ironizam ce-i drept acest chip de a străbate muzeele cu viteza luminii, dar mă supuneam fără murmur programului, zi cu zi. Eram așa de extenuați uneori, de zig-zagurile acestui cutreier, încît grija noastră, cea dintîi, cînd puneam piciorul în pragul unui nou muzeu, nu era privirea spre opera de artă, ci căutarea unei bănci de odihnă. Satisfacția estetică înaintea tablourilor din perete era direct proporțională cu destinderea resimțită în picioare. Spre a pune vîrf supliciilor, ce făceau ca în sufletul nostru încîntarea artistică să se ames-

tece iremediabil cu o impresie de sfârșeală, ne mai duceam uneori, seara târziu, și la Operă. Credeam că așa trebuie să fie și acceptam biciuirea amorțitoare de nervi ca o pedeapsă abătută asupra noastră pentru vina de a ne fi născut oameni.

Napoli ne cucerea totuși pe toți cu peisajul său. Preferam deci excursiile în natură oricăror vizite pe la instituții de cultură. Din priveliștea napolitană am adus cu mine imaginea gălbuie, ce o mai rețin și astăzi, a celui vulcan stins, pe nume Solfatara, pe al cărui crater acoperit am umblat. Ne înfiorau sonoritățile de boltă, ce se auzeau sub tălpile noastre, unde la fiecare pas țîșnea din cratere minuscule un nisip fierbinte aidoma unui clocot de apă. Un miros de pucioasă ne împrejmuia, ca într-o imensă bute albastră preparată cu turtă de sulf aprins, pentru primirea vinului. Iar Vezuviul de cealaltă parte a golfului, fumegînd, împrumuta un calm negrăit priveliștei și obșteștii solarități. Îmi spuneam : „Napoli este așadar așezat în valea dintre două vulcane, — iată un lucru pe care nu-l știam“. Și ca să ni se dea și alți fiori în călcîie ni se punea în vedere că într-o zi s-ar putea să izbucnească din nou Solfatara și să se stingă Vezuviul. S-ar părea, zice-se, că cele două vulcane intră alternativ în funcție : perechea de foi pusă în exercițiu de mecanismul mitologic al zeului, ce și-a ales meseria de faur.

De la Napoli am căutat o dată s-atingem și poalele Vezuviului și am străbătut pînă în regiunea lavei. Erau case răzlețe pe-acolo, pe pămînt ars, pe alocuri podgorii și grădini cu portocali. Cîte-un vîrtej de vînt ne umplea ochii și gura cu pulbere de lavă. Strigătul măgarului s-auzea de pe culmile toride. Cățiri suiau și coborau, astăzi ca totdeauna. Îmi recitam, pentru mine singur, versurile lui Goethe : *Kennst du das Land wo die Zitronen blüh'n ?*. Prin fundăturile de zgură făceam numai o incursiune scurtă, căci termenul nostru era : Pompei. Iar o vizită la Pompei se cuvenea să fie întreprinsă într-o zi caniculară. Caniculară în aprilie ! Cetatea moartă ce ni se prezenta ca pe o tavă incandescentă, de ardezie, avea chiar de la început darul să anuleze în noi conștiința timpului istoric trecut de la catastrofă pînă în clipa de față. Pe toate suprafețele se topea

văzduhul. În marea liniște, ce pîndea dintre ziduri, bănuiam umbrele romane. Erau foarte aproape de noi aceste umbre. Și-mi evocam făpturile vii de acum 2 000 de ani, al căror pas se auzea atunci la fel cu al nostru prin aceste străduțe înguste, pietruite cam grosolan și arhaic. Eco-ul din zid este al pasului nostru sau al pasului lor ? Încă ieri umblau pe-aici semenii romani, căci se văd în lespezi urmele roților. După un colț, un puternic perete se-nalță în fața noastră : ne oprim. Peretele ne întîmpină cu lozinci de propagandă electorală, pe care le putem înțelege chiar și numai cu pospaiul de latinească, ce s-a prins fără de voie de noi. Intrăm prin case, prin grădini. În praguri ne primește, scris cu pietricele de mozaic avertismen-tul în care se rostea simbolic imunitatea casei romane : *cave canem* ! În schimb șarpele păzitor stă desigur undeva subț o lespede de marmură, mușcîndu-se singur de coadă, încheiat ca un inel, și închipuind timpul ce totuși în sine trebuie să se-n-toarcă odată. Ne imaginăm scene idilice ce-au putut să aibă loc prin grădini, și scenele intime impuse încăperilor chiar de pictura în negru și roșu de pe pereți. Ating cu mîna vase și unelte. Peste o măsură mă aplec ca să miros pînea arsă.

Muzeul local ne aștepta cu poarta deschisă. Am intrat. Ochii mei s-au deschis aici, clipind uimiți, în fața aceluia mulaș în ipsos al unui cîne găsit în cenușa vulcanică, ce-a îngropat așe-zarea. Evident, cînele fusese surprins de norii prăpădului, căci a murit — răsucindu-se și mușcînd cu dinții din cenușa ce-l copleșea. (Imaginea m-a urmărit o viață întreagă. Vreo treizeci de ani mai tîrziu aveam să scriu un sonet : *Cînele din Pompei*,⁷² în care sugestia se sublima simbolic într-o viziune de apocalips cosmic și personal.)

Pe la ora 5 după-amiază ne întorcean cu trenul la Napoli. Seara trebuia să ne mai ducem și la Operă. Se reprezenta Tosca.⁷³ În tren, ca să umplem timpul cu folos, verișoara mea Marioara ne povesti cuprinsul operei. Urmăream mai mult dră-gălășenia gesturilor ei și vioiciunea expresiei, decît anecdota melodramatică a piesei.

Seara, la Operă, ne-am aciuit la galeria cea mai de sus, unde caravana s-a transformat, pentru ironia retinei mele, într-un grup de ființe galinacee. În perspectiva descendentă, foarte curioasă, asupra scenei, totul îmi apăru deformat și peștriț ca în desenele în creion colorat ale copiilor. Mi-a fost cu neputință să mai realizez cu încordarea ochilor distanțele pînă la obiect, și-am ațipit. Dar adormirea pe jumătate pe-o bancă fără spate era foarte incomodă. Undeva, în fundul galeriei, mă chema irezistibil o altă bancă, lungă, goală. M-am retras acolo, m-am întins, și-am adormit. Nu era o retragere în somnul obișnuit al ființei mele vii, ci o reculare în somnul materiei inerte din mine. M-am trezit numai în ropotul de aplauze de la sfîrșitul piesei. „Splendidă operă !” — mi-am spus la urmă, frecîndu-mi ochii. Sosiți la hotel, avocatul Garoiu (dormeam în aceeași cameră) cercetîndu-și ceasornicul constata placid : „Astăzi am umblat pe jos 38 km !”.

După epuizarea celor ce aveam de văzut la Napoli, unchiul Iosif făcu loc în program unei recompense pentru ostenele de pînă aci. „Astăzi sunteți liberi. Vă plimbați, unde doriți și cum poftiți !” — ne zise el. Nu eram pregătit pentru atîta libertate ! M-am dus numai pînă la clădirea, cu arcade, din apropiere, unde dibuisem niște librării. Într-una din vitrine descopeream o splendidă ediție italiană a operelor lui Hegel.⁷⁴ Uite, îmi spuneam, în Italia, dată fiind necesitatea unei atari ediții, Hegel se pare că e mai citit decît la el acasă. Eram pe-atunci de părere că în Germania Hegel nu mai avea sorți de înviere după ce fusese îngropat cu atîta ardoare de atîția cioclii, în frunte cu maestrul lor Schopenhauer. Nu puteam să-mi cumpăr operele lui Hegel, dar am intrat în librărie, căci voiam, încaltea să le pipăi. Măreția lui Hegel o bănuiam în ciuda potopului de calomnii revărsate asupra lui. Am iscodit cu timiditate prețul. Cărțile nu costau mult, dar enorm pentru posibilitățile mele, căci nu aveam în pungă decît vreo 25 de lire, banii de buzunar ce mi-i dote dintr-un îndemn imponderabil unchiul Iosif în clipa cînd i-am spus că am văzut în noapte templele de la Paestum. La librărie am cumpărat totuși ceva, și anume o revistă italiană re-

cent apărută, în cuprinsul căreia am remarcat niște note despre filosofia lui Bergson.⁷⁵ Era întâia oară că încolțea în mine speranța de-a afla ceva despre gânditorul francez, pe care-l știam doar din nume ! M-am întors cu prada la hotel, ca un cățeluș ce a găsit un os prea mare, care-i va jigni caninii de lapte în cel mai cinstit exercițiu al funcțiunii lor. Pînă pe seară m-am chinuit să descifrez, cu dicționarul, notele destinate să-mi rămînă impenetrabile. La ora cinci eram tăcut, aproape abătut, mirîiam — nu vorbeam, căci textul mă ținuse toată după-amiaza la distanța celor mai umiltoare tîrcoale. Mi-am părăsit osul descurajat, după ce timp de ceasuri i-am supus rezistențele unor cazne inconcludente.

A doua zi dimineața lăsam în urmă șuvița de fum a Vezuviului și în gînd surideam cetății fără de moarte. La Roma ne-am statornicit pentru vreo zece zile. Potrivit planului, dinainte socotit, am cules și aici splendorile scrise la carte, în Baedeker.⁷⁶ Spre deosebire de toți străinii, ce descindeau în urbea celor șapte coline, noi românii, din motive știute numai nouă, acordam, în ordinea revelațiilor ce ne așteptau, o întâietate forului lui Traian. Ne spuse cineva, că lîngă columna împăratului, de obîrșie iberică, a fost găsit nu de mult, odihnindu-se în cojocul său, ca sub brad carpatic, badea Cîrțan⁷⁷, ciobanul care a venit pe jos din Țara Făgărașului, pînă aci, călăuzit nu de Baedeker, ci numai de nostalgii milenare.

Pe lista celor de văzut urma numaidecît Forul roman, cu toate ale sale, de la cele mai vechi vestigii etrusce, pînă la cutare templu cezariu. Forul, care în închipuirea noastră se umplea de toată măreția și stricăciunea vremurilor, de toate triumfurile și spaimile epocelor, ne chema iarăși și iarăși. Și nu era zi să nu-l traversăm cel puțin o dată. Găsindu-ne la fața locului, s-a făcut că am simțit o dată în noi ca un imbold actoricesc de a reconstitui asasinarea lui Iuliu Cezar. Spectacolul, ce ni-l dam, era, firește, hrănit și de unele înclinări însușite de prin romanele polițiste, căci nu ne mulțumeam cu aproximații, ci căutam amănuntele ce ar putea duce la identificarea asasinilor. Dar ne

redobîndeam degrabă gravitatea impusă de istorie și locuri, cari se complac în vag și în estompatele lor linii mari.

Cîteva zile în șir vizitarăm Vaticanul, el singur, pe loc atît de puțin, echivalînd un univers. În Sixtină ne-am oprit. Ne-am oprit îndelung. Aci ne luam răgaz, căci fiecare devenea pentru sine însuși un caz de conștiință. Căutam parcă martori ai vieții noastre, în fața lui Hristos cel de sus, care ținea judecata din urmă.

Pe rînd în celelalte zile mai văzurăm apoi sacrele clădiri ale Romei, de la cele din antichitatea tardivă, cu plafonul drept și jos ca o lespede de mormînt, pînă la bisericile din timpul barocului, cu bolțile fictive pierdute în cer.

O după-amiază, din care mi-a rămas în urechi un freamăt de ploi, a fost închinată împrejurimilor Romei. Termele lui Caracala, păstrînd încă pe-alocuri amintirea dimensiunilor monumentale de altădată, ne-au dat o idee despre ceea ce a putut să fie, la un moment dat, civilizația noastră, iar Via Apia cu chiparoșii melancolici ne-au comunicat sentimentul mării istorii. Pe drumul tare ca osul, auzeam sunetul trecut al cohortelor ce plecau spre limitele lumii ca să apere ordinea față de iureșul haosului. Și am coborît și sub pămînt : în catacombe. Căci și ele trebuiau să ne încredințeze un secret. Din pămînt iese tot ce-i bun : aceasta-i taina catacombelor. Spiritul ar fi rămas probabil prea slab dacă nu și-ar fi avut și el faza telurică.

Cînd te plimbi prin aceste ținuturi de margine ale Urbei, e cu neputință să nu te abați și pe la bisericuța „Quo Vadis“. Ne-am îndrumat și noi într-acolo, căci citiserăm cu toții romanul lui Sienkiewicz ⁷⁸, care popula cu personaje atît de vii locurile de legendă.

Moșul Garoiu mă acceptase și la Roma în camera sa. Din două motive : întîi fiindcă printre liceenii caravanei eram totuși cel mai liniștit, și al doilea, fiindcă observase că noaptea îi suportam sforăitul fără de a mă trezi. În noaptea după vizitarea catacombelor, m-a încercat un vis din cele mai neobișnuite. Se făcea că eram la Roma. Seara trebuia să ne ducem la Operă, unde Ursus, cunoscutul personaj din romanul lui Sien-

kiewicz făcut să apară doar în arena unui circ, urma să dea un concert ! Şi am auzit concertul. Uriaşul Ursus cînta cu un glas pe măsura puterilor sale. Se cutremurau bolţile Operei. Cînta gigantul aşa de grozav că m-am trezit : escaladînd octavele, bătrînul Garoiu sforăia. Sforăia din răsputeri ! A doua zi povestii cîtorva tovarăşi de drum cele întîmplate. Din acel moment moşul Garoiu purta, fără s-o ştie, porecla „tenorul Ursus“.

În cursul călătoriei în Italia am mai poposit vreo două-trei zile la Florenţa, o zi la Veneţia. Am traversat Adriatica pînă la Fiume, de unde luam trenul spre Budapesta. De-aici, apoi, direct la Braşov.

După o noapte de odihnă, o prospeţime înrourată, de munte, mă luă iarăşi în stăpînire. Aerul Braşovului ce-şi aduna răcoarea solară din izvoare cereşti îşi întărea încă o dată faima. Grija mea cea dintîi a fost să trec pe la Liviu să-i povestesc lui — şi cumnatei mele — tot ce văzusem şi întîlnisem în această călătorie. Raportul meu, cu vorbe rare şi înmlădiate la cele gîndite a durat cîteva ceasuri. Mă întorceam din călătorie fără îndoială mai matur, şi aceasta o simţeam şi eu, chiar şi numai din privirile celor doi, cari îmi urmăreau povestirea. Un deosebit haz avea să le facă „concertul lui Ursus“.

— Dar locurile cele mai frumoase — unde le-ai văzut ? întrebă cumnată-mea.

— Pe la Salerno, cred, — păcat însă că numai din goana trenului, zic eu.

— Dar femeile cele mai frumoase unde le-ai văzut ? întrebă fratele meu. Întrebarea, venită chiar din partea lui Liviu, faţă de care respectam nu numai pe fratele cel mai mare, dar şi pe severul profesor, deşteptă în mine o emoţie. Am şovăit un moment, apoi m-am făcut a cumpăni.

— La Budapesta, răspund eu.

— Cum ? sări ca înţepată cumnată-mea, nu în Italia ?

— Nu, răspund eu, simplu.

— Nici la Bucureşti ? se îndîrjea ea, cu interes.

— Ei da, și bucureștenele sunt foarte frumoase, dar prea dau pe obraz cu sănătate de la cutie !

— Nu-ți spuneam eu ? Întări Liviu, care petrecuse în timpul studenției două semestre la București și cîțiva ani la Budapesta.

Cumnată-mea, aproape nestăpînită, mă muștra cu un surîs neîncrezător: „Ei, ce știi tu !“.

Răspunsul cu pricina ce i-l dădusem într-adins, ca s-o scot din sărite, căci ușor iritabilă, cumnată-mea era îngînată de-o sălbatică frumusețe, cînd se supăra.

XXIII

Profesorul Paul Budiu, dascălul de limba greacă, aducea nota sa aparte în atmosfera Liceului Șaguna. Era un om binișor trecut de șaizeci. Curiozitățile, multe și feluritele apucături, sau nu mai puțin întîmplările în legătură cu el, alcătuiau o întreagă arhivă anecdotică, ce se moșteneau, crescînd din generație în generație. Figura lui Budiu revărsată în gesturi deosebit de lente, o văd încă profilîndu-se pe peretele din față al clasei. În rostirea vorbelor și în mișcări, dascălul puneau o bizară încetineală. Fața lui manifesta o ușoară înclinare spre gălbui-nare. Alternînd trezia cu aiureala, Budiu se refera, în tot ce proferă, la maxime elenice, tălmăcite de-a dreptul pe românește. Își supraveghea cu o grijă de maniac pronunțarea cuvintelor de origine greacă. Astfel el niciodată nu făcea concesia de a spune „un filozof“. Consoana z se prefăcea într-un s fin, rostit cu limbă subțire de șarpe, iar cuvîntul îl despărțea, subliniat și ostentativ, în două : „un filo-sof“.

Era îndeobște știut că printre profesorii de la Brașov el era aproape singurul înstărit. Proprietar al cîtorva rînduri de case în Schei și prin Cetate, el umbla totuși în haină peticită, pentru a-și pune în relief o modestie de înțelept, care ar fi preferat să trăiască într-o bute. Disprețul față de orice strălucire exterioară

și-l ținea la vedere în fel și chip. În această trăsătură trebuia căutată bunăoară și pricina pentru care el se purta în cizme de cea mai vulgară calitate ascunse sub pantalonii lungi de pănură. Dar nesocotirea aparențelor lucitoare sta în sufletul lui alături de unele înclinări, ce s-ar fi părut cu totul străine de ființa sa. Astfel, el nu era cu totul lipsit nici de orgoliul bogăției sale. Numai așa se explică de ce iarna el îmbrăca sub palton de obicei două surtuțe : cel mai scurt deasupra, ca să se vadă, că sînt două. Și numai așa se explică de ce dascălul nostru își mai punea, cînd intra în clasă, încă un rînd de ochelari peste cei ce-i purta în permanență : aceasta, atît de nevoie, cît și pentru a arăta că are mai multe perechi de ochelari.

Cît privește raporturile dintre noi și el, e cazul să amintesc că nici un elev n-avea voie să-i spună „Domnule Profesor“ sau, mai bine zis, toți fără deosebire, eram constrînși să vorbim cu el la persoana a treia și să-l numim „Domnu“. Dealtminteri, el însuși vorbea despre sine numai la persoana a treia, și pentru nimic în lume n-ar fi căzut în eroarea de a spune „eu“. Avea despre sine conștiința unui model impersonal mai presus de pronume și se numea singur „Domnu“.

Cînd în cursul lecției se deda unor limpeziri sintactice se lăsa transportat de un mod foarte aparte de a întinde cuvîntul, de a-l silabisi, de a-l ritma. În conversațiile ce le aveam cu el în clasă, am adoptat, firește, și noi același chip. Nu dintr-odată, căci aceasta ar fi fost cu neputință, dar încetul cu încetul, ceea ce-i prilejuia o adumbrită mare satisfacție.

Cu înfățișarea lui de silen, suferind ușor de icter, Budiu părea o rămășiță din alte milenii. Fără îndoială că dascălul nostru era un clasicizant, dar clasicismul său era de-o desăvîrșire intrată în putrefacție și purta în țesuturile sale degenerescențe și alterări de sens excesiv pitoresc. Dascălul nutrea un cult cvasireligios față de Socrate, al cărui nume el îl pronunța cu o precauție sacrală, totdeauna numai „Socratis“ și nu altfel. Aceste aspecte, și altele asemănătoare, ni-l situau pe Domnu' într-o singularitate în fond simpatică, cu toate că... Ei da, cu toate că avantajele sale pitorești aveau la codiță un „cu toate

că...“ Nu ne-a fost prea greu, de pildă, să remarcăm că Domnu’ era jertfa unei concepții foarte viciate despre demnitatea profesională. Vreau să spun că el nu era tocmai inaccesibil imprudențelor ce l-ar fi putut compromite, și accepta sub diverse forme cadouri de la elevii slabi, în schimbul notei de trecere. Adevărat e că și această stare de lucruri noi o priveam cu o îngăduință ingenuă, cum ai trece cu vederea o licență poetică unui mare poet.

Chiar de la întâia lecție ni se da ocazia să verificăm atmosfera anecdotică, ce s-a creat în curs de câteva decenii în jurul lui Budiui. Dascălul ne-a întrebat pe rînd, cum ne cheamă, și de pe ce meleaguri venim. Aveam un nou coleg. „Pe tine cum te cheamă ? — îl întreabă Domnu’.

— Titus Olar !

— De unde ești ?

— De la Făget.

— Tată-to ce-i ?

— Protopop.

— Da’ mumă-ta ce meserie are ?

Colegul se uită nedumerit împrejur și dă din umeri. Domnu’ nu așteaptă răspunsul, ci continuă a întreba :

— Dar stupi aveți acasă ?

— Avem, răspunde hotărît Titus.

La ceea ce Domnu’ se mulțumi să adauge un cuvînt de-o transparență dezarmantă : „Că și Domnu’ are unul și îi e așa de urît singur !“.

Colegul Titus s-a făcut a nu pricepe aluzia.

Intrați în materia recalcitrantă a limbii moarte pe care o preda Paul Budiui, descopeream aproape în fiecare zi noi șiretenii și naivități, și noi ilare apucături ale dascălului. Cînd ne traducea vreun text din limba greacă, el ținea morțiș să păstreze și în limba română anume accente, iar uneori și topica originalului, încredințat fiind probabil că limba noastră dobîndea cu aceasta o nevisată nobleță, dacă nu chiar un reflex olimpic. Îmi amintesc de-o propoziție, care lua în traducere românească această înfățișare: „Crocòdili de-a gîștelor asemănătoare

ouă ouă“. Voia Budiu să spună că crocodilii fac ouă ce seamănă cu ale găștelor.

Pe măsură ce avansam în materie, profesorul Budiu aștepta și de la noi să ne turnăm româneasca pe calapoade atice, să o ritmăm urmîndu-i exemplul, sau cel puțin să-ntindem cuvintele și să siluim accentele pînă la limitele extreme ale întorochierii. Cînd izbuteam, el ne privea cu moale recunoștință : „Fru-mos ai cîn-tat !“.

Se găsea printre cei vreo cincizeci de colegi un excelent caricaturist : Valeriu Maximilian, din Brașovul vechi. Maximilian urmărea cu priviri drăcești profilurile celor din preajmă, făcîndu-și cu ele jocurile cele mai fanteziste. Victima lui preferată era însă Domnu', pe care-l caricaturiza cu cruzime și inocență. Iată-l în timpul unei recreații, că desenează ceva pe tabla clasei. Ce-o ieși ? Mai întîi din cîteva linii, fațada Liceului Șaguna. În mijlocul pajiștei dinaintea liceului, unde pe vremea aceea se înălța un avuz cu bazinul împodobit cu nimfe de metal, Maximilian plasează o statuie imaginară a lui Budiu. Statuia prinde înfățișare, prin detalii, puse cu creta, de-un verism grotesc. Caricaturistul n-are să uite, desigur, nici cizmele, nici haina peticită, nici cele două perechi de ochelari ale dascălului. Domnu' trebuie să intre dintr-un moment într-altul în clasă, dar Maximilian nici gînd n-are să se grăbească să șteargă tabla cu buretele, ca să rămînă luciul negru și umed. Dimpotrivă, el lasă desenul pe tablă și se retrage liniștit în bancă. Așteptăm cu încordare să intre Domnu'. Inimile zvînesc. Domnu' apare, mulțumit că ne găsește, excepțional, în atîta tăcere. Se oprește înaintea tablei, și privește, privește. Apoi, filosofic, se-ntoarce spre noi : „Ci-ne m-a de-se-nat ?“. Maximilian se ridică aproape mai calm decît Domnu' : „Eu“. Domnu' se uită lung la el, mirat, că cineva putea să fie și mai calm decît el, și-i zice, fără nici o supărare, aproape cu duioșie : „Șterge tabla — măgarule !“. Budiu cunoștea pasiunea de caricaturist a lui Maximilian și vedea în el, probabil, un posedat. De aici — răbdarea, îndelunga sa răbdare. Colegul nostru își permitea necuviința de a desena caricaturi sau schițe, pline de săgetătoare aluzii chiar și în ca-

ietul de compoziții, reglementare, care, la drept vorbind, nu era numai al lui, ci, tot așa de mult și al profesorului. Astfel la sfîrșitul unui extemporal Maximilian a schițat odată, din cîteva meștere trăsături de peniță, un vulcan din care ieșeau tot ochelari și cizme. Altă dată o simplă cizmă c-un pinten, altă dată un nas încălecat de două perechi de ochelari. Parcă de fiecare dată îndrăcitul ar fi voit să îmbie lui Budiu o emblemă de nobleță pentru un uz familiar într-o împărăție de vis. Dar, insolențelor, Domnu' le opunea o răbdare cu șapte caturi. El trăgea doar, cu cerneală roșie, o dungă peste desen și scria pe margine : „Asta nu ține de compoziție !“.

Domnu' avea zile și ore cînd se credea probabil un bătrîn aed. Și-atunci oficia. Într-o asemenea oră, tălmăcindu-ne niște hexametri spicuiți dintr-un poem homeric, a băgat de seamă că un elev, ascuns după spatele altora, în fundul clasei, era cuprins cu totul de altceva decît de vraja ritmurilor. În elanul scandării, și purtat încă de cadențele textului, Domnu' îl repede cu glas suitor : „Cè faci mă ticălôsule-n bănca acêea ?“. Elevul se ridică, și dă o replică în același ritm, coborînd panta : „Scriu după cùm Dumneavoastră dictați, în caietul acêsta !“. Domnu', uluit, îl privește peste ochelari cu un sentiment pe cale de a degenera în admirație, și-i zice : „Fru-mos ai cîn-tat. Șezi !“.

Cele mai deșănțate neajunsuri, destinate să-i submineze și bruma de autoritate ce-o mai avea, i le cășuna lui Domnu' un alt coleg : Horică Teculescu.⁷⁹ Horică, cel mai tînăr printre noi, era un pachet de nervi, pe care nici o cingătoare nu-l ținea adunat. Purta porecla de „argint viu scăpat dintr-un termometru spart“. Mercurialul personaj, cum era să-și găsească pacea într-o bancă ? Nu trecea oră fără de vreo neînțelegere cu Domnu', mai vîrtos fiindcă elevul, la fiecare răspîntie de frază începută de altul, intervenea nesolicitat. Horică era de-o improbabilă spontaneitate, cu osebite cînd nu era „întrebat“. El ședea tocmai înaintea mea, ocupînd centrul unei bănci în șirul trei. În timpul unei lecții, eu citind ceva, nu fusesem tocmai cu luare aminte la cele ce se petreceau în jurul meu, remarc mai tîrziu, că peste

clasă s-a lăsat o liniște totală și că nici Domnu' nu mai vorbea. Ridic capul din carte. Domnu' ochea incert spre locul meu. Credeam că sunt vizat pentru vina de a nu fi fost atent. Dar nu, Domnu' privea puțin alături de mine, el se uita țintă spre Horică Teculescu. Clasa era de-așisderea întoarsă spre același Horică Teculescu. De astă dată însă impricinatul de totdeauna sta liniștit. Suspect de liniștit, cu brațele încrucișate, parcă într-adins spre a-și dezminți porecla. Într-adevăr, Horică nu mișca un deget. Mă dau puțin la o parte să descopăr ce s-a-ntîmplat : Horică își pusese peste ochi niște ochelari, enormi, aproape cît capul său. Erau niște ochelari, cu geamuri negre și cu rețea de sîrmă împrejur, din aceia, cu cari stuparii se apără de albine. Horică simula o preocupare de citit.

Domnu' îl fixa. Apoi îl apostrofează, ușor iritat, dar cu glasul încă stăpînit :

— Măi, tu ce ai acolo ?

— Ochelari ! răspunde Teculescu, fără a se ridica.

— Cine ți i-a dat ?

— Mi i-a prescris medicul. Sunt miop ! face Teculescu cu toată seriozitatea și ca și cum o teribilă calamitate ar fi dat peste el.

În aceeași clipă Domnu' se repede cu pași de cataligi spre el, cu intenția vădită de a-l înșfăca și de a-i administra o sfîntă de bătaie, pe deplin meritată. Dar Horică sare peste bănci, speriat, și fuge în zig-zag, scuipînd nervos. Evadează din clasă pe coridor. Domnu' nu l-a mai urmărit. S-a mulțumit să-l declare „țigan“. Căci dascălul era un adept al distincțiilor tranșante : clasa și-o împărțea în două grupuri, în „domni“ și în „țigani“, după cum erau răspunsurile și purtarea elevilor. L-am întrebat odată pe Horică, cum îi veni să-i facă lui Domnu' această poznă. N-a putut să-mi dea lămuriri. Cred însă că motivul subconștient al născocirii sale era acela, că-l știa pe Domnu' un mare amator de stupi.

Cînd ne-am întors din Italia, Domnu' era bolnav. O jumătate de an mai tîrziu, într-o zi de noiembrie, un steag negru apăru pe

frontispiciu liceului. Domnu' a murit. Și cu Domnu' a dispărut din viața și din atmosfera liceului cel din urmă reprezentant al unui soi de clasicism pitoresc propriu sfârșiturilor de veac.

XXIV

S-a întâmplat să mai petrec o vacanță de vară în satul Vine-rea. Eram găzduit tot la Remus, de astă dată însă nu-l mai meditam. O desăvârșită destindere și alte neprevăzute împrejurări — favorizau acum mijirea elanurilor lirice ale primei adolescențe. Pusesem de-un timp la o parte aceste elanuri, dar mă simțeam străin de mine însumi, când le țineam sub surdină. Aveam presentimentul că stihurile mele viitoare vor fi puțin mai altfel decât cele de pînă atunci.

La Vinerea, aveam să cunosc, în casa unor rude apropiate o fată, sosită și ea în sat din altă parte, și anume din Țara Hațegului. Domnișoara Roma C., așa se numea fata, ce aducea cu ea nimbul unei țări — era o făptură cu ochii imenși, și ar fi putut să mă privească puțin peste umăr, căci era cu un an mai mare decât mine și aproape logodită cu un tînăr avocat din urbea ei.

Roma și-a oprit ochii asupra mea cu o stăruință fixă și iscoditoare, ca să-mi spună, chiar în clipa cînd ne cunoșteam : „Ce păr frumos ai ! Ți l-ai ondulat într-adins ?“. „Ah nu, răspund eu, e din naștere așa, dar dacă voiai să-mi spui ceva plăcut, cum se face că mi-ai descoperit tocmai părul ? Sunt dezamăgit !“

Nu trecea înainte de amiază sau după-amiază fără de-a mă abate pe la rudele mele, care, pe de altă parte, erau și ale ei. Atît eu cît și ea, eram bucuroși că noi înșine, întîlnindu-ne într-o atmosferă familială, ne eram totuși prin sînge străini, încît sentimentele puteau să crească în voie. Și fie că era înainte de amiază, fie că era după-amiază, privirile fetei mă așteptau, întrebătoare și intrigate. Aveam impresia că mă cunoștea și după pas, cînd intram în curte. Mă lua de mină și mă trăgea după ea într-un

chioșc, unde stam de vorbă. Uneori ne plimbam prin grădină. Nu scăpa nici un prilej de a-mi spune cât de urît sunt și cât de mult mă simpatizează. Știa ea foarte bine de ce mă lua de mînă ca să mă tragă după ea în chioșc. În asemenea împrejurări sco-team din buzunar cîte-o poezie, sau cîte-o scrisoare pentru ea. Versurile, ea le lua în primire totdeauna cu un ușor țipăt de bucurie. Ea le citea în familie, iar rudele îi spuneau, etalîndu-și comentariile, că băiatul s-a îndrăgostit de-a binelea ! A doua zi, Roma mă întreba dacă-i adevărat.

Eu negam, simulînd un calm, care o dezarma : „Nu, draga mea, astea-s închipuiri de-ale lor !“. Dar în același timp îi furișam între degete crîmpeiele poetice în devenire, care îmi dezmințeau cuvintele de adineaori.

„Ce bine că nu ești îndrăgostit de mine... continua ea, știi, tu-mi ești foarte simpatic și n-aș vrea să suferi... Dragostea e un lucru nesuferit... Eu nu m-aș putea îndrăgosti niciodată de nimenea, nici chiar de tine, dacă ai fi, să zicem, cu zece ani mai mare decît mine !“.

„Bine, dar atunci de ce te-ai logodit ?“ o întreb.

„De ce m-am logodit ? Pentru că mi-a bătut ceasul. Și fiindcă logodnicul îmi tot spunea că nu poate trăi fără mine !“.

Fata mă privea. Scormonea prin sufletul meu ca printr-un troian de petale adunat de-un vînt cald lîngă ea. Ochii ei erau un univers în expansiune. Ar fi voit să cunoască ce se petrece în mine ? Nu știu, dar era splendidă în acea clipă !

Și nici un simpton nu prevestea că peste doi ani Roma avea să moară de tuberculoză.

După moartea ei, s-a nimerit ca Lionel, fratele meu, să cunoască pe fostul logodnic, cu ocazia examenului de „censură advocațională“, la care s-au prezentat amîndoi deodată, la Tîrgu Mureș. Tînărul avocat, încă neconsolat, îi spunea lui Lionel, că Roma, în timpul boalei ei, îi vorbea adesea despre mine.

Ciudată simpatie, aceasta, care mai pîlpîia încă atîta timp în urmă în inima unei fete. Îmi apropiu fata în gînd, așa cum era cînd mă lua de mînă și pornea la goană spre chioșc. Se

bucura, cînd îi spuneam : „Caraghioșii ăștia, ai noștri, își închipuie că sunt îndrăgostit de tine, dar asta nu-i adevărat !“. „Nu-i așa, îmi răspundea ea, țin-te bine ! Să știi că-mi plăci !“. ⁸⁰

XXV

Clasa a VI-a a fost ultima ce-o mai urmam reglementar la Brașov. Rînduiala școlară, cu împărțelile ei, îmi repugna. În orele de clasă lincezeam, aproape bolnav.

Lecturile mele filosofice, singure, aveau aripi și mediul meu cel mai prielnic era acela al imaginației abstracte. Cu cîrjele comentariilor m-am încumetat pînă în desișurile *Criticii Rațiunii Pure* și ale *Prolegomenelor* kantiene. Nu ocoleam dificultățile. Dimpotrivă, le căutam. Astfel, bunăoară, m-am pus singur la încercare cu interpretările dificile în marginea gândirii kantiene, ale Școalei de Marburg.⁸¹ Cărțile nu erau numai citite ci studiate pînă în ultimile articulații, cu creionul în mînă, cu carnetul de însemnări sub ochi, uneori cu veleități de atitudine. De mă închideam între patru pereți, sau de mă plimbam pe Tîmpa era ca să mă aplec asupra vreunui text anevoios sau ca să iau piepțiș vreun gînd prea vertical. Terminologia filosofică nu mai era pentru mine o sperietoare. Ghiceam de obicei din cîteva fraze nuanța particulară, pe care cutare sau cutare gînditor o acorda unui termen oarecare. Sistemele mari, aceste abrevia-turi, pentru uzul spiritului, ale universului, mi le însușisem, cel puțin în liniile lor esențiale. După ce mi-am pus asemenea temeuri, o curiozitate arzătoare mă îndruma spre gîndirea contemporană. Trecînd odată, într-un ceas norocos, pe lîngă librăria Zeidner descopăr în vitrină o carte splendid editată : *Zeit und Freiheit* de Henri Bergson. Era tocmai ce îmi dorisem de atîta timp (sub acest titlu apăreau în traducere germană *Datele imediate ale conștiinței*). M-am repezit în librărie. Pre-

țul era exorbitant : 9 coroane ! În buzunar n-aveam decît mărunțiș pînă la 2 coroane. Și nu sosise decît acest exemplar, pe care nu l-aș fi lăsat din mînă ca nu cumva să mi-l ia vreun alt amator. Nu întrezăream însă nici o posibilitate de a-mi face rost de ceea ce lipsea pînă la împlinirea prețului. Am fost nevoit să las cartea. Rugam însă pe librar să mi-o rețină o zi, două, pînă mi-or sosi banii. Dar librarul a refuzat. Pînă să ies, cartea reapăru și ea în vitrină. M-am oprit încă o dată, în fața geamului, în care băteam ușor cu degetul, tactul unui marș. Mă simțeam îndemnat să rămîn acolo, să acopăr cartea cu spațele, să mi-o apăr de privirile trecătorilor. Îmi închipuiam că mii de intelectuali brașoveni atîta așteptau : o carte de Henri Bergson ! Nimenea nu se oprea însă să cate peste umărul meu la cartea aceea elegantă în table groase, îmbrăcată în pînză brună-gălbuie, în care erau impregnate cu litere de aur numele unui autor și titlul — Henri Bergson, *Zeit und Freiheit*. M-am dus acasă. Am deschis un dulap. Atîrnau aci niște paltoane vechi. Le-am vîndut. A doua zi cumpăram cartea. Cu ajutorul *Datelor imediate ale conștiinței* mă inițiam în filosofia lui Bergson, pe care aveam s-o cunosc, însă, în toată ampla sa desfășurare de abia un an mai tîrziu, din studiul, apărut la București, al lui C. Antoniadă : *Filosofia lui Henri Bergson*. Un exemplar, unul singur, din cartea lui Antoniadă și-a făcut cale și la Brașov. L-am descoperit la librăria Ciurcu și mi l-am procurat numaidecît. Se cuvine să însemn aci că studiul lui Antoniadă, cu toate că nu făcea decît să parafrazeze textele bergsoniene, sau poate, că tocmai de aceea, a avut, prin latura sa informativă cît și prin limba în care era scris, o deosebită însemnătate pentru dezvoltarea mea. Citind și recitind această carte învățam două lucruri : întîi, cum gîndește cel mai de seamă filosof al timpului, și al doilea — cum se poate scrie, plastic și elegant — filosofie, în limba românească !

De-un timp n-o duceam prea strălucit cu sănătatea. Frecvente gripe și guturaiuri mă slăbiseră într-atît că mă cuprinseseră o seamă de griji ipocondre, din cari întors la Sebeș în

vacanță, m-am străduit toată vara să mă desprind, cu singurul rezultat că recădeam tot mai adânc în mreața lor.

În cursul acelor săptămîni s-a întors din Germania Simion Lașiță, un văr de-al doilea. Revenea la vatră, ca fiul risipitor, dar acasă nu era așteptat cu vițelul cel mai gras. Omul își are povestea lui. Fusese, cu ani în urmă, învățător. La vîrsta de peste treizeci de ani, se treziră în el înclinări filosofice ținute pînă atunci într-o stare latentă, sicîitoare. Împotriva tuturor sfaturilor, ce i s-au dat, Simion și-a părăsit școala la care funcționa și a plecat la Jena, cu gîndul să se înscrie la Facultatea de filosofie. A frecventat universitatea vreo șase-șapte ani, și acum se întorcea fără de a-și fi trecut un examen. Complet sleit. Sleit de bani și de puteri. M-am dus, să-l văd. L-am găsit găzduit la fratele său, un țaran fruntaș al satului. Simion, fire nu tocmai de mizantrop, dar oricum, apărat de condițiile în care recădea, nu ieșea aproape deloc din casă. Avea o înfățișare scheletică, ochii retrași în orbite adumbrite, vorba domoală. Adusese cu el, de la Jena, o remarcabilă bibliotecă filosofică. Cu prietenie, cu o aplecare aproape duioasă, în ciuda considerabilei diferențe de vîrstă, Simion îmi povestea multe din viața universitară din Germania. Îmi vorbi, cu belșug de amănunte și amestecînd, uneori, și cîte-un cuvînt nemțesc în frază, mai ales despre filosoful Rudolf Eucken ⁸², pe care l-a cunoscut foarte de aproape la Jena. Și Simion îmi arăta biblioteca. Nu era cazul să mi-o arate, căci o vedeam : el ședea acolo între cărți, ca un zidar între cărămizi. Erau teancuri cari aproape se răsturnau peste el. M-am aruncat ca un incendiu asupra cărților lui Simion. El își manifesta cu o mișcătoare amabilitate, bucuria că putea să mi le împrumute. În fiecare săptămîină mă duceam pînă la Lancrăm, să-mi aduc altele și altele. Metafizica ⁸³ devenea tot mai mult viciul meu fără leac, demonică patimă. Dincolo de orice rezerve kantiene, începeam să-mi alcătuiesc noi criterii de apreciere a creațiilor metafizice, în ealitatea lor de creații ca atare, și intram în robia lor cu un sentiment de sacră beție.

Într-o seară de sfîrșit de august fui încercat de frisoane și de-o sfîrșeală curioasă în tot corpul, însoțită de foarte dezagreabile senzații nervoase. A doua zi dimineată mă trezeam cu o ușoară febră : 37,1°. M-am ridicat totuși, din pat. Accesele de slăbiciune, cu alaiul însoțitor, de senzații, îmi reveneau cu intermitențe de ore. — La fel — o zi, două, trei. Și apoi multe alte zile în șir. Înainte de amiază, pe la ora 11, și după-amiaza pe la ora 5 — termometrul, pus subsoară, arăta invariabil 37,1. Mama era topită de spaimă. Orașelul nu avea un suficient număr de medici pentru maladiile imaginare cîte se perindau pe dinaintea mea, una mai fără de leac decît alta. Treceam de la un doctor la altul. I-am exasperat cu stăruințele mele, dar nici unul nu putu să-mi încuviințeze îngrijorările în legătură cu vreo boală precisă. Nu se constata nimic umbratic la plămîni. Căci, date fiind antecedentele familiale, aceasta era grija cea mare. În concluzie, hotărîi, fără de nici un regret și agățîndu-mă cu încăpățînire de-un pretext, să nu mai plec la Brașov. Voi completa liceul pe cale particulară. Puteam să rămîn astfel anul întreg acasă sub supravegherea alimentară a Mamei, ceea ce îmi convenea de minune. Dar noua condiție mă ademenea și din alte puncte de vedere. Scăpam în primul rînd de afurisita de școală. Și puteam să mă cufund după bunul meu plac în lecturile visate de îndată ce starea mea se va îndrepta cîtuși de puțin. M-am adaptat unui mod de viață mai igienic, cu mai multe plimbări în aer liber. Mama mă supraalimenta. În curs de trei luni au dispărut apoi și ușoara febră și accesele de slăbiciune. Procedam economic cu timpul disponibil și plănuiam să nu acord materiilor de liceu decît un efort de 2—3 luni la sfîrșitul anului școlar. Poticniri mai grave încercam numai la limba maghiară, care, în sfera mea intelectuală mă stînjenea ca un corp străin. Poate că situația și-ar fi pierdut multe din ascunzișurile ei dacă această limbă s-ar fi predat într-o atmosferă de destindere. Eram însă constrînși chiar de profesorul

nostru la încordarea incredibilă de a învăța o carte întreagă de istoria literaturii maghiare pe dinafară. Voința noastră era luată în răspăr. Profesorul credea că numai așa se puteau salva aparențele în momentele de panică și de zăpăceală, cînd la liceu își făceau apariția inspectorii școlari de la Budapesta. Acești inspectorii, cu mustățile lor, aveau ce-i drept aerul de a voi să ne tragă pe roată, dar în fond ei se dovedeau cel mai adesea, mai ales față de noi brașovenii, suficient de înțelegători cît privește incapacitatea noastră congenitală, de a învăța o limbă lipsită de orice afinități cu a noastră.

Eram în pragul iernii cînd veni acasă și Lionel. Își relua locul printre noi, pe de o parte, pentru a-și prepara în liniște „censura“ de avocat, pe de altă parte însă și pentru a-mi supra-veghea „refacerea“, căci între toți frații el se alarmase cel mai mult de starea mea. Lumea se găsea la o curmătură istorică, în vremea aceea. O epocă de securitate lua sfîrșit. Fusese așa de lungă această epocă încît se părea că omul european nici n-o regreta prea mult în clipa cînd ea înceta pentru un răstimp de cîteva decenii — poate. Izbucnirea războiului balcanic era semnalul că planetele astrologilor au intrat de-a binelea în alte case. Urmăream desfășurarea întîmplărilor de la ceas la ceas. Dealtminteri numai aceste evenimente, ce scuturau o peninsulă și puneau în mișcare un întreg continent, s-au dovedit destul de spectaculoase și de tari, ca să mă smulgă, cel puțin vremelnic, din preocupările mele spirituale. Ah, da. Multă amărăciune pricinuiau eu celor ai mei cu aceste preocupări ale mele ! Lionel îndeosebi era foarte mîhnit, cînd mă vedea cu vreo carte de Hegel sau Plotin⁸⁴ în mînă. El nădăjduia să iau și eu calea jurisprudenței. În filosofie el adulmeca numai prilejuri de ratare. Fratele meu Liviu, pe de altă parte, încerca să mă îndrume spre inginerie. Povețele lor porneau desigur din cele mai bune intenții, dar nu ne înțelegeam. Nu ne înțelegeam, fiindcă ei nu bănuiau tăria înclinărilor mele firești. De unde și cum ar fi putut ei să știe că fratele lor mai mic era o ființă eminamente metafizică ? ! Peisajul transilvănean nu produsese încă buruieni atît de exotice.

La întiile semne de desprimăvărare, mă înființam iarăși — după o lungă absență — la Brașov. Ca elev particular puteam să mă bucur de libertatea mea, aproape fără îngrădiri. Îmi exaltam libertatea ca un vis, dar nu abuzam de ea. Adevărat e că în timpul lecțiilor ocoleam liceul ca apucat de nu știu ce fobie. Găseam în mine disponibilități numai pentru orele de fizică și matematică, cari mă interesau realmente și pe cari profesorul Aurel Ciortea, un intelectual fin, autor de manuale, care vedea și dincolo de ele, ni le făcea deosebit de agreabile. (Ciortea scrisese în colaborare cu fratele meu, cu Liviu, un faimos manual de fizică.⁸⁵) Distinsul profesor, totdeauna muncit de problemele specialității sale, un om cu setea zărilor în el, mă lua uneori la plimbare pe alea din fața liceului. Discutam asupra principiilor fundamentale ale mecanicii. Și căutam împreună să alegem dacă aceste principii puteau să fie în întregime un rezultat pe simplu temei de experiență, sau dacă nu, în ce măsură ele implicau puterea născocitoare a minții omenești.

Mă înființasem la Brașov în timpul dezghețului, al ghiocilor și al epaticei albastre. Eram bucuros că mai puteam să iau parte la ultima „petrecere cu dans“ a elevilor, ce mai avea loc în acel sezon. Făceam curte fetelor, ce s-au hotărît să înflorească în cele opt luni de când am părăsit cetatea. Era acolo Ada, blondă ca un fuior de porumb înainte de fecundare. Era acolo Eleonora, cu moliciuni de catifea. Era acolo Silvia, a cărei vrajă era un glas de băiat al cărui glas ar semăna cu un glas de fată. Ochiul meu, căutător, tot refăcea o diagonală prin vălmășagul sălii, pînă în celălalt colț, unde descopeream o fetișcană, pe care n-o mai văzusem. Slăbuță, liniștită, cu ochi vii și inteligenți. Căzuse, după toate semnele, la o dispută fără capăt cu Horică Teculescu. „Acel ghiocel negru — cu care stă de vorbă amicul nostru și mai negru, cine e?“ — întreb eu pe-un coleg, alături de care mă nimerisem. „Creola aceea?... O elevă și ea. A venit din altă parte, numai anul acesta... Domnișoara Cornelia B.,⁸⁶ fiica omului politic din Banat... Inaccessibilă, dragul meu, pentru d-alde noi, căci s-a-ncîntat de ea un tînăr

profesor...“ Întrebarea mea nu pornise însă din dorința de a afla detalii de felul celorla ce mi se comunicau. Era, din parte-mi numai așa, o simplă întrebare, la care poate că nici nu așteptam vreun răspuns. Cum era să ghicesc atunci că ochii mei întâlneau întâia oară ființa care șapte ani mai târziu avea să devină tovarășa mea de viață ? E de mirat cu cât de puține antene ne-a înzestrat natura în raport cu viitorul ! — În seara aceea nu mi s-a îmbiat împrejurarea potrivită de a fi prezentat domnișoarei Cornelia B. Se pare că nici nu am căutat un atare prilej. Domnișoara Cornelia era elevă. Și eu elev. Această condiție umană îmi impunea un salut cuviincios, de câte ori ni se încrucișau cărările prin cetate. Nu mi-aduc aminte să-i fi fost prezentat vreodată. Ne comportam ca și cum ne-am fi cunoscut dintotdeauna. Ceea ce era suficient, mai ales că nu manifestam vreo curiozitate, de nici un fel, unul față de celălalt.

În primăvara anului 1913, zumzetul egal al vieții noastre de liceeni cu interesele sale avea să fie copleșit de preocupările palpitate în legătură cu complicațiile politice și războaiele din Balcani. Presimțeam că și România, ai cărei cetățeni virtuali ne socoteam, ar putea să intre în foc dintr-un moment într-altul. Noi, oamenii din zona danubiană, era acum obișnuiți cu sunetul goarnelor, cu ordinele de chemare, cu exercițiile de mobilizare. Mirosea tare a praf de pușcă. Politicește gîndeam numai în funcție de România. La Brașov veneau adesea români din „Țară“. Se întîmpla ca vizitatorii, recunoscîndu-ne starea civilă după chipie, să ne oprească pe străzile Brașovului, pe sub Tîmpa, sau printre ruinele de pe Romuri, și să ne întrebe ce simțim și cum gîndim. Cuvîntul lor era îngrijit, repeziciunea și vioiciunea lor intelectuală ne fermecau. Turnura elegantă a frazei lor învedera prin contrast, asperitățile frazei noastre. Comparația ne-ar fi dat poate un complex de inferioritate, dacă adolescența noastră nu s-ar fi confundat pînă la identificare cu aspirația spre forma lor. Cuvintele noastre erau încete, rostirile grele, complicate și dezarticulate ca ființele din alte ere, cărora, de milioane de ani li s-a retras dreptul la existență. Și inima noastră recunoștea acest lucru fără pizmă.

Campania din Bulgaria, pe care trupele române aveau s-o realizeze cu atîta succes, era pentru sentimentul unanim al transilvănenilor numai o deprindere în vederea altor isprăvi, un preludiu de epopee. Iar acel marș peste bătrînul Danubiu l-am fi dorit îndreptat mai mult spre nord, decît într-acolo.

XXVII

Cînd frunza salcîmului prinse a se îngălbeni și a arinului să se rărească, Lionel își deschidea la Sebeș, c-o inimă în care îndoiala și nădejdea nu-și prea țineau cumpănă, biroul advocațional. Îi convenea și lui să rămînă acasă, căci avea nevoie de-un ajutor. Pe de altă parte spera ca în felul acesta, după metoda dozelor minime, să mă obișnuiască cu gîndul unei cariere juridice.

Mă duceam în fiecare dimineată la birou, într-una din străzile principale ale orașului. Îmi aveam și eu, acolo, măsuta mea unde mă izolam ca sub un clopot de sticlă. Sub scutul invizibilei sticle, îmi vedeam de fapt de însemnările și de lecturile mele. Numai cînd Lionel pleca la judecătorie pentru vreo dezbateri, trebuia să-i țin locul, să primesc clientela. Aveam mai ales îndatorirea de a sta de vorbă cu oamenii și, eventual, de a face hîrutiile de primire ale vreunui nou proces. Lionel și-a spus dorința să nu accept decît procese cari, după bunul meu simț, „aveau șanse de a fi cîștigate“. Începător, el se voia cu orice preț un avocat al dreptății și atît. Mai degrabă decît îmi închipuiam m-am deprins și cu aceste treburi. Țăranii nici nu remarcău că tînărul cu care ei cădeau la vorbă nu era avocatul, ci fratele acestuia. Lionel și cu mine, cu toate că el era cu zece ani mai mare, cu toate că el avea ochii albaștri, iar eu căprui, eram în permanență confundați din pricina profilurilor noastre și a siluetelor cu diferențele estompate de același aer familial. S-a întîmplat, o dată, ca un țăran necunoscut să mă oprească pe

stradă : „Apoi, domnule, s-aduc și bîta ?“. Am înțeles situația : țăranul era încredințat că l-a ajuns din urmă pe fratele meu. Și-am înțeles că era vorba de-un proces și de-un corp delict. Am acceptat rolul și, ca să nu produc omului vreo decepție, i-am răspuns : „Ad-o, omule, ad-o, în ziua judecării... Că le arătăm noi...“ Țăranu s-a depărtat de mine foarte satisfăcut și convins, probabil, după tonul ce-l luasem, că a și cîștigat procesul.

Biroul advocațial nu era tocmai o uzină, dar nu suferea nici de amorțeală pernicioasă. Numai cîteodată veneau peste noi săptămîni pustii, pe cari le numeam „vacile slabe“, cînd nici un nou client nu mai bătea la ușă. În asemenea răstimpuri mă simțeam la măsura mea ca scos din funcție, suspendat în „golul absolut“. Ceea ce nu era motiv de disperare. Dimpotrivă. Făceam haz de necaz. Sub „consulatul“ vacilor slabe, biroul fratelui meu purta, între noi, porecla de „Nirvana“, iar eu însumi mă socoteam simbriaș al Nirvanei, ceea ce avea un dublu sens : eram adică simbriaș fără leafă într-un birou pe care în gîndul meu îl echivalam Neființei.

Ajutorul, ce-l dam lui Lionel, la birou, nu-mi răpea, așadar, prea mult timp. Ocupația era pentru mine aproape ca o destindere. Ca o destindere de care aveam nevoie, căci noi griji familiale și sumbre spectre începeau să ne dea tîrcoale. Liviu se îmbolnăvise tocmai în toamna aceea de-un rău misterios, căruia mult timp nu i s-a dat de urmă nici cu razele ce luminează pe dinăuntru, de-un rău care-l ținea cu lunile pe la clinicile de la Cluj și de la Budapesta. O nenorocire se schița în zare. Și cam în același timp veneau vești de sănătate măcinată înainte de vreme și de la Liciniu din „Țară“, chiar de la Constanța. Fratele își făcea acolo stagiul de viitor farmacist. Față de gravele vești, căutam la rîndu-mi să-mi însușesc tehnica evadării. Evadam pe podișurile abstracțiunii și în văile lumilor posibile atît de scumpe imaginației mele. În lunile de iarnă, am alcătuit o lucrare filosofică asupra „numărului“ și asupra „judecăților matematice“. Reluam, cu alte cuvinte problema kantiană. Mă străduiam însă spre o altă soluție. Nu eram de

acord nici cu dezlegarea propusă de Stuart Mill.⁸⁷ Cu o juvenilă îndrăzneală luam atitudine chiar și împotriva părerilor expuse de Henri Poincaré⁸⁸ în *Știință și ipoteză*. Am trimis lucrarea la revista *Luceafărul*. Coloanele revistei nu s-au deschis și nici măcar vreun răspuns nu am primit. Recunosc că lucrarea era poate prea abstractă pentru paginile unei reviste ce cultiva apetituri intelectuale cam provinciale. Sunt însă departe de a crede că asta a fost pricina tăcerii redacționale. Presupun mai curînd că în redacția revistei nu se găsea nici o competență ce ar fi putut să aprecieze o asemenea lucrare. Din păcate și acele pagini s-au pierdut. N-am uitat însă soluția ce-o propuneam și poate că voi găsi cîndva un cadru potrivit, mai larg, de a încredința hîrtiei, gîndurile mele de atunci.

Scurt timp înainte de bacalaureat, cînd hălăduiam iarăși prin adumbririle Brașovului, am scris niște note despre „intuiție în filosofia lui Bergson“. Duram o punte între intuiția intelectuală la Schelling,⁸⁹ metoda „fenomenelor originare“ la Goethe și unele variante ale „intuiției bergsoniene“. Notele erau destinate să răspundă unor cerințe, căci tocmai atunci Bergson fusese ales membru al Academiei franceze. Umbla ce-i drept numele filosofului, întîia oară și prin ziarele noastre transilvane, dar nimic nu se știa despre gîndirea lui. Încît într-o după-amiază, cînd mă refugiam sub Tîmpa, să mai citesc ceva în vederea bacalaureatului, hotărîi, în starea de tensiune nervoasă ce mi-o da gîndul examenului și sub apăsarea urîtului ce m-a cuprins în fața manualului de școală, să scriu un foileton. Țineam ca acest foileton, de o remarcabilă densitate, să apară într-un ziar. Spre a forța porțile, m-am văzut nevoit să mă dedau unei mistificări. Foiletonul l-am trimis la ziarul *Românul* din Arad, dar îl dam drept traducere după cineva, și l-am semnat : Ion Albu.⁹⁰ Semnat de mine, un biet „licean“, desigur că foiletonul ar fi luat drumul coșului. Foiletonul a văzut lumina tiparului întocmai, dacă se face abstracție de greșelile de tipar de rigoare. Aceasta era întîia mea încercare filosofică ce-și făcu loc în publicistica noastră. Era în primăvara anului 1914. De ce

am recurs la o mistificare ? După pățania cu *Luceafărul*, și în atmosfera de ignoranță filosofică stăpînitoare pe meleagurile ardeleni, aceasta mi se părea singura cale de a-mi vedea scrisul înflorind în litera tiparului.

XXVIII

La sfîrșitul lunii iunie 1914, după terminarea examenului de bacalaureat, sfișiam în goana trenului peisajul Tirnavelor în drum spre Sebeș-Alba. Eram stăpînit de euforia ce ți-o dă depășirea norocoasă a unei pietre de hotar. În timpul călătoriei recapitulam, cu alți cîțiva colegi, cari și ei se grăbeau spre vetrele lor — fiecare ducînd cu sine vestea cea bună —, întîmplări mai vechi și mai noi dintr-o viață ce rămînea în urmă și care acu parcă nici nu mai era a noastră. E de neînțeles cum sentimentul eului poate fi atît de profund modificat de-un „certificat“. Pentru toată simțirea noastră eram răsfățații propriului destin. Conștiința că am scăpat de obligațiile orarelor și de constrîngerea școlară ne sălta într-o stare de auroră, ce ni se părea că nu va mai înceta niciodată. În veghea entuziasă, în luciditatea sporită, nu ne dam deloc seama că mai tîrziu aveam să ne gîndim tocmai la acest timp, cu sentimentul unei ireparabile sfișieri, ca la o epocă fabuloasă a sufletului nostru. Eram asemenea unor tinere ființe adamite, cari, printr-o bizară alterare a simțului realității, s-ar bucura că părăsesc paradisul.

„Măi, dar ne-ai secerat de pe picioare cu răspunsurile tale la fizică și matematică, îmi zise unul dintre colegi, n-am înțeles mare lucru, dar — ce să-ți spun — a fost foarte frumos !“. Într-adevăr, profesorul de fizică și matematică și-a permis, cînd mi-a venit rîndul, capriciul de-a ieși din cadrul obișnuitelor teze. Știind că m-am ocupat în cei din urmă doi ani, mai de aproape, cu ultimile teorii ale fizicei, precum aceea a lui

Einstein ⁹¹ cu privire la relativitatea spațiului și a timpului, iar în domeniul matematic cu geometriile non-euclidiene, și dorind, pesemne, să paradeze cu mine în fața comisiei de bacalaureat, prezidată de un delegat al guvernului maghiar, mi-a cerut să fac o expunere succintă a problemelor în chestiune. N-aveam să-mi pierd cumpătul. Cunoșteam aspectele esențiale ale teoriei relativității și ale geometriilor non-euclidiene mai ales din studiile filosofice suscitade de problemele în discuție. În geometriile non-euclidiene mă inițiasem cu *Știință și ipoteză* a lui H. Poincaré. Date fiind atît circumstanțele, cît și felul cunoștințelor mele, aveam să fac mai mult o expunere filosofică, decît matematică, științifică a teoriilor în chestiune. Cu aceasta am transformat o insuficiență într-un avantaj. Atît din punctul meu de vedere, cît și din acela al auditoriului. Numai în acest chip izbutii să mă fac înțeles, cel puțin aproximativ, și din partea cîtorva intelectuali din asistență. Mult timp încă, și după zece, douăzeci de ani, foști colegi îmi aminteau de acea incursiune a mea în teoria relativității, teorie ce avea să devină faimoasă de abia mult mai tîrziu. Uneori entuziasmul lor îl găseam cam deplasat și, ca să-l retez, le răspundeam : „A ținti bine c-o armă cu praf de pușcă nu înseamnă a fi inventat praful de pușcă !“

La Vințul de Jos urma să schimb trenul spre Sebeș-Alba. În clipa dintre două linii, cînd îmi mutam calabalîcul dintr-un tren într-altul, se răspîndi în gară vestea că Franz Ferdinand, moștenitorul tronului habsburgic, a fost asasinat. Urcai în vagon, luînd cu mine această veste. Spoream cu ea zăpușeala. Se produse un moment de stupeoare. M-am oprit și eu puțin, ca să cuprind cu gîndul toată situația. Apoi am zis către vecinul meu de bancă : „Asta înseamnă război“. Și ca o gheară de pasăre o îndoială îmi cuprinse inima : voi mai pleca în toamnă la Jena, precum îmi făcusem planul ? Cît de repede a cedat euforia nopții ! Acasă găsii pe ai mei foarte fierți. Lionel avea, și el, presentimentul războiului. Ieșii în oraș. Vestea asasinatului aduna pe cetățeni, în grupuri, pe la colțurile străzilor.

În primele două săptămîni ale lui iulie — presa, spiritele, opinia publică nu păreau atît de agitate, ca să întărească în vreun chip teama că ne-am găsi în ajunul unui cataclism. Dimpotrivă, aveam mai curînd impresia că totul mergea spre domolare. Și viața mergea înainte ca și cum pe pămînt nimic nou n-ar fi fost cu putință.

Întoarcerea la Sebeș îmi rezerva o surpriză. O seamă de entuziaști luaseră de vreo cîteva săptămîni inițiativa înființării unei trupe permanente de teatru românesc transilvan. Încercarea, subvenționată și de-un fond anume, administrat de Astra sibiană, prindea contur sub conducerea lui Nicolae Băilă, actor, care făcuse o carieră din cele mai lăudabile pe la teatrele nemțești din Austria. Sosiseră în orașelul nostru și două tinere absolvente ale Conservatorului de artă dramatică de la București. Repetițiile erau avansate. Oareșicare pasiune pentru teatru se trezise în mine, cu ani mai înainte, în condițiile modeste ce le oferea mica noastră urbe. Îmi aminteam cu duioșie și cu un zîmbet de vara anului 1909 (nu aveam decît paisprezece ani), cînd, timp de patru săptămîni, o trupă germană, călătore din loc în loc, a dat reprezentații, seară cu seară în orașelul nostru. Trupa era excelentă. Calitatea actorilor te făcea să treci cu vederea lipsurile tehnice și neajunsurile decorului. Se reprezentau piesele mari ale repertoriului german : Schiller, Grillparzer⁹², Gerhardt Hauptmann,⁹³ Sudermann⁹⁴. Nu dispuneam de mijloacele bănești să-mi procur biletul de intrare la fiecare nouă reprezentație. Dar simțeam că mă „prăpădesc“ dacă s-ar fi întîmplat să-mi scape vreuna din piese. Neavînd încotro, am recurs atunci la potlogăria de a-mi face loc printre spectatori și fără biletul de rigoare. Unul din foștii mei colegi de pe vremuri, de la școala germană din localitate, descoperise calea spre o întreagă serie de bilete pentru un loc în picioare. Acestui coleg de altădată, i-am impus un aranjament, de pe urma căruia el nu avea nimic de pierdut, iar eu totul de cîștigat. La fiecare reprezentație, după primul act, amicul șvab urma să iasă din sală pe coridor pentru a-mi ceda biletul său. Cînd se da semnalul pentru actul al doilea, intram și eu. Fostul coleg nu era

expus să fie controlat, căci cerberii de la uşă îl cunoşteau, iar eu mă legitimam cu biletul de împrumut. Înţelegerea dintre mine şi prietenul meu se desăvârşea în amintirea unei vechi întâmplări, căci şvabul era acel băiat roşcovan, care mă pîrîse cîndva lui Herr Lehrer Roth că i-am uzurpat locul. Trupa românească ce se înjgheba sub ochii noştri urma în toate exemplul trupei germane de odinioară. Şi cum teatrul mă pasiona, luai tot mai adesea drumul spre repetiţii. Ca simplu spectator, fireşte. Şi dintr-un interes plin de ardoare ce-l acordam actriţelor, fireşte. Îmi făceam tăcut şi liniştit apariţia în fiecare după-amiază, la anume oră, în sala unde aveau loc caznele actriceşti. Îmi făceam în cursul repetiţiilor obiecţiunile mele, dar numai pentru mine. Să socoteam prea novice, ca să le comunic şi celorlalţi. Şi apoi ieşeam, în grup, la plimbare. Tinerele actriţe aduceau în aerul provincial medieval al oraşelului, ceva din vioiciunea, din eleganţa şi din sprinteneala degajată a vieţii bucureştene. Nu mai mă gîndeam la război.

Pe la sfîrşitul lui iulie trupa noastră de teatru ieşea din faza problematică. Se fixa cu nervozitate itinerarul turneului în perspectivă. După clocotul tulbure al repetiţiilor, spectacolele din retorta noastră spirituală luau înfăţişarea pură a unui nobil precipitat. Dar în acelaşi timp creştea de la o zi la alta îngrijorarea obştească din pricina situaţiei internaţionale. O faţă crispată ne aduse într-o zi vestea despre posibilitatea unei mobilizări parţiale. Dar panica se evaporă repede. Prea puţini luau în serios sunetul zarurilor ce se aruncau pe tabla de joc a diplomaţiei. Înfiorarea ne încingea o clipă şi-apoi dispărea. Apreciam că ar fi într-adevăr prea stupid ca teatrul nostru să fie zădărnicit de-un război.

În preajma ultimelor bătăi de ceas ale lui iulie ameninţarea, ce plutea peste omul european, lua accente din cale afară de grave. Într-o noapte de început de august, apărură pe străzile oraşelului afişele vestind starea de asediu şi mobilizarea generală. Un vînt uscat şi fierbinte sfîşia afişele împrumutîndu-le un sunet metalic.

24 de ore, mai apoi, conduceam pe Lionel, sublocotenent în rezervă, la regimentul său, la Alba-Iulia. Aci Lionel fu informat că va mai rămînea vreo cîteva săptămîni pe loc, și că nu avea să îngroașe chiar rîndurile celor dintîi batalioane, ce plecau spre hotare. M-am întors la Sebeș, cu atîta consolare, singura ce puteam s-o aduc Mamei. Intrînd în curte dau cu ochii de fratele Longin. Sosea tocmai în momentul acela de peste Carpați. Funcționar de vreo doi-trei ani la o fabrică din București, el venea să-și facă datoria de ostaș al împăratului. Pilpîia în mine nu știu ce poftă să-l iau la bătaie, că a fost atît de imprudent să dea urmare ordinului de chemare. „Să fi rămas mai bine dincolo ! Să te fi înrolat în armata română ! Dacă ți-e scris să cazi, am ști cel puțin pentru ce !” Îl muștruluiam că nu știa bietul de unde să se adune. Ne cădea în curte ca un neghiob, încredințat că e vorba de simple demonstrații și că nu se va ajunge la război. „Ei, ai să vezi demonstrații, că ți-i mușca unghiile !” îi zic eu, și mă reped fără întîrziere la poștă ca să dau o telegramă celui-lalt frate, lui Liciniu, care se găsea la Constanța, să nu alunece și el pe calea ordinelor chesaro-crăiești. Telegrama am conceput-o în termeni camuflați. Îi comunicam că nu ne pîrjolește dorul, să ne calce și el. Nu. Liciniu n-avea să vină !

După declarațiile de război schimbate ca niște sinistre saluturi între popoare, după dezlănțuirea ostilităților, o singură întrebare ardea în cămara cea mai lăuntrică a inimilor noastre: ce va face România ? Un început de răspuns veni, cînd factorii, în cari s-a întruchipat pentru o clipă însuși destinul, au hotărît ca românii să nu intre în război alături de Austro-Ungaria. Era această hotărîre pentru noi ardelenii, cari o așteptam cu aprigă încordare, un indiciu precis că România își caută mai presus de orice contingente drumul intereselor sale, cari, în același timp, erau și ale tuturor românilor, de pretutindenii. Decepția puterilor centrale, cari invocau un anume tratat de alianță, era vădită.

Săptămîină după săptămîină, cît a ținut luna august, plecam, în fiecare duminică, cu Mama la Alba-Iulia, să-l vedem pe

Lionel. Avea loc de fiecare dată o întâlnire pe care o credeam cea din urmă și o despărțire la fel. Lionel ne privea îndelung din albastrul lui domolit de bunătate. Își curma vorba, parcă s-ar fi întrebat ce se alege de noi după plecarea lui ! Dar se stăpînea și nu aștepta nici o consolare de nicăiri.

Izbucnirea războiului trezi în mine, cu putere, instinctul de conservare, care pînă atunci nu-și ridicase niciodată capul din zona sa vegetativă. Se ridica nu atît voința existenței ca atare, cît a existenței pentru ceva. Hrăneam încă de mai mult, aproape de totdeauna, convingerea că aş putea să înfloresc cu folos mai înalt în viață, încît dăinuirea mea, oricît de egocentrică ar fi părut, să dobindească o legitimitate depășind sfera individuală. În fața primejdiei de proporțiile unor continente încăerate, convingerea mea se întetea de la o zi la alta, luînd uneori forma primară a unui țipăt vital : trebuie să ies teafăr din acest război ! Cu orice preț ! Față de împărăția, al cărui cetățean tolerat mă știam, nu aveam conștiința vreunei datorii. Mai precis, față de împărăție aveam conștiința că trebuie repudiat orice gest ce ar fi putut contribui, într-un chip sau altul, la supraviețuirea ei. Mă miram uneori că imperativul acesta nu alinia pe toți românii ardeleni în front compact. Dezorientarea era însă sporadică.

Interesele mele filosofice nu erau încă stingherite de istoria în marș, dar planurile mele de studii deveneau problematice. Cădeau toate pe rînd, măcinate între pietrele de moară ale imperiilor. Mi se acordase o serioasă bursă, cu care mi-aș fi putut termina studiile universitare. Dar încotro s-apuc ? Spre care universitate ? Visam Jena, sau un alt oraș universitar din Germania, dar obținerea unui pașaport, în condițiile momentului, devenea aproape cu neputință. Atunci mă hotărîi pentru Viena. Dar Viena se depărta... Se depărta de mine, dacă nu în spațiu, atunci în timp. Viena mi se amîna.

Către sfîrșitul verii, într-o dimineață, încă înainte de a mă fi trezit, eram chemat de urgență la Alba-Iulia. Am priceput : Lionel urma să plece pe front cu batalionul, la care fusese repartizat. Plecarea, de atîtea ori contramandată, era de astă dată

irevocabilă. Trupele rusești înaintau vertiginos în Galiția. Comandamentul austro-ungar, cam derutat, trimitea noi întăriri, s-astupe golurile și să mai închege rîndurile în debandadă. Improvizațiile comandamentului măcinau pe acest front în-deosebi trupe românești din Transilvania. Am sosit cu Mama la Alba-Iulia. Am însoțit pe Lionel la gară. Batalionul, alcătuit numai din ostași români, cu flori de circumstanță la șapcă, umplea pînă la refuz vagoanele trenului militar. În gară se lăsase jalea. Jalea surdă a tuturor mumelor, ce se sfărîmău în plîngerii după feciorii lor destinați zărilor. Lionel se stăpînea, și eu însumi, deși copleșit de sentimentul amenințării ce ne pîndea, mă stăpîneam, pentru ca să izbucnim, cu Mama alături, în sughițuri înfocate, cînd trenul se puse în mișcare. Se urnea trenul anevoie, cu opintiri repetate. Căci pleca în Necunoscut, în Necunoscutul fără de nord și sud, fără de răsărit și apus, de a cărui neagră teamă se tînguiau mumele pe drumurile țării.

Cu trăsura ce ne adusese, Mama și cu mine ne-am întors la Sebeș ; cînd am trecut prin satul nostru, prin Lancrăm, am simțit o crispă în obraji. Șoseaua ducea pe lîngă biserică, la cîtiva metri depărtare de mormîntul Tatii, a cărui cruce o vedeam peste grilajuri și printre plopilor înalți. Mama căzu și ea în tînguirea unanimă, ce se auzea pe toate drumurile ca un murmur aherontic. Dar fusese numai un suspin adînc și lung, care încerca să se articuleze în ritmul jalnic al bocetelor.

Menite somnului nu prea erau nopțile celor ce am rămas acasă. Dacă auzeam cocorii în beznă, sau lătratul vreunui cîine sfîșiind mijirea zorilor, era numai ca să mă întreb unde-o fi ajuns în ceasul de față Lionel. În camera de alături Mama închidea și mai puțin ochii. Uneori o auzeam. Se ridica și umbla fără rost prin încăpere. Ciudat, de soarta lui Longin eram, fără de vreun motiv precis, mai puțin îngrijorați. Îl știam, probabil, mai deprins cu ale ostășiei, fusese în 1912—1913 concentrat timp de aproape un an în Bosnia. Acum lupta prin aceleași ținuturi.

În singurătatea de-acasă încercam să mă realcătuiesc și mă închinai scrisului. Am umplut, în cîteva zile, cu însemnările

mele, un caiet întreg. Îmi puneam în funcție metoda „evadării fără de pași“, cum o numeam, care de atâtea ori de aici înainte avea să mă scoată din impasuri. Făceam note în vederea unor studii de teoria cunoașterii. Unele gânduri de-atunci și-au găsit o formulare definitivă de abia vreo douăzeci de ani mai târziu.

M-am retras în desigurile mele lăuntrice. În oraș nu mai ieșeam aproape deloc. Îmi era tot mai greu să suport genul uman. Acest gen uman, care a fost în stare să înceapă un război atât de incredibil pentru motive atât de stupide ! Și tocmai în clipa când din omoplații adolescenței mele trebuiau să crească secretele aripi ale juneței triumfătoare. Numai către seară ieșeam puțin la plimbare, dincolo de oraș... Trupa noastră de teatru, ce izbutise să ajungă biruitoare pînă în ajunul unui turneu și a unui itinerariu cu afișe gata tipărite, s-a împrăștiat din prima zi de război. Nu știam unde au dispărut actrițele. S-au răsfirat așa, fără de a spune un cuvînt, fără de a lăsa un semn. Nici mai târziu nu mai aflai nimic despre ele. Dar absolut nimic. Parcă le-ar fi incinerat simplu numai vestea fulgătoare a războiului.

La vreo zece zile după despărțirea din gara Alba-Iulia primeam o carte poștală de la Lionel. Puteam citi printre rînduri că în curînd va intra în foc în Galiția.

Într-un amurg calm de început de toamnă mă plimbam „sub arini“, așa se numea dumbrava de-a lungul râului dincolo de oraș. Acolo mă odihnii, pe-o bancă. Stam așa, nemișcat, cu gândurile mele. Eram probabil o prezență ireală chiar și pentru aerul dimprejur. Și trebuie să fie adăstat mult timp așa neclintit, căci la un moment dat simții un sunet la celălalt capăt al băncii. Era un sunet ca de plisc de pasere purtat prin pene. Întorc foarte încet, și suprimînd orice altă mișcare, capul într-acolo. La capătul băncii o bufniță uriașă își cerceta rădăcina penelor cu pliscul. Cîteva clipe încă bufnița nu mă bănuia ființa vie ce eram ; apoi își întrerupse îndeletnicirea intimă asupra căreia fusese surprinsă și mă ținti ipnotic cu ochii ei de foc, fără a mai clipi. Nu mai clipeam nici eu. O priveam cu pupilele fixe. Această mută încrucișare de priviri dură un timp. Per-

fect dumirită asupra neființei mele, bufnița își reluă ocupația, își băgă ciocul, de astă dată în puful de la subsuoară, moale ca aerul de noapte. Pe urmă, fără a-și mai întoarce capul spre mine, zbură cu filfiiri de spaimă. O bătaie a inimii mele se transmisese probabil prin bancă pînă sub ghearele ei.

Mi se spusese de atîtea ori că prin felul meu, prin tăcerea mea, chiar prin mișcărilor mele, aș avea darul de a răspîndi calmul împrejur. Cum însă în mine însumi eu m-am simțit totdeauna oricum, numai domol nu, nu eram dispus să dau crezămînt vorbelor ce prefăceau în dar o impresie deșartă. Întîmplarea cu bufnița mă punea față în față cu mine. Mi se dezmințea întrucîtva neîncrederea ce-o aveam în liniștea mea. Sunt deci calm în afară, mișcat înăuntru. Bufnița m-a simțit de două ori. Întîia oară mi-a simțit pămîntul, a doua oară frămîntul.

În aceeași seară mă aștepta acasă o veste îmbucurătoare. O veste îmbucurătoare : ni se telegrafia de la Cluj, că Lionel se găsește acolo într-un spital, întors de pe front, bolnav, dar în afară de orice pericol. Ni se mai anunța că a doua zi el va sosi la Vinț, unde urma să-l aștept c-o trăsură. Argumentam Mamei că, de vreme ce Lionel va sosi a doua zi, nu putea să fie nimic grav. Pe mine argumentul nu mă îndupleca, dar găsisese calea să înduplece pe Mama, ceea ce era suficient.

A doua zi așteptam la Vinț. De cel puțin o oră mă luptam cu toate născocirile închipuirii. Mă plimbam nerăbdător pe peron. În cele din urmă trenul intră în gară. Dintr-un vagon coborî Lionel. Era bărbos, cum nu-mi aminteam să-l fi văzut vreodată, cu umerii obrazilor ieșiți. Manifesta și un tremur mușchiular, mai ales în colțul gurii. „Ești rănit?“ îl întreb. „Nu, răspunde el, liniștindu-mă, sunt numai bolnav. Pe celălalt clin al Carpaților era să cad victimă unui pahar de lapte, ce mi l-a dat un țaran rutean pe cînd treceam printr-un sat.“ „Vasăzică — otrăvit?“ îl întrerup eu. „Sunt în afară de pericol, continuă Lionel, fericitul neajuns a intervenit tocmai seara cînd batalionul nostru trebuia să intre în foc... Primisem ordinul de a lovi, cînd așa, dintr-odată mi se făcu foarte rău... Nu m-am

mai putut ridica... Stam în iarba înrourată sub cerul înstelat... Dus apoi pe targă la un spital militar, m-am trezit numai a doua zi. Rătăceau gloanțele prin coperișul de tinichea al spitalului. În noaptea aceea batalionul avea să fie aproape complet măcinat de ruși... Nici un ofițer n-a mai scăpat !“

— Pe unde te-a ajuns norocul ? — întreb eu.

— Pe la Halici, în Galiția.

Sosiți acasă, întâia grijă a fost să liniștim pe Mama, tulburată de înfățișarea pămîntie a lui Lionel. „Miroase a pămînt fiul tău, zic eu către Mama, dar a scăpat !“. Și mă prinse un rîs sacadat, nervos. Lionel se întinse în pat : „N-are nici o importanță toată chestia asta... și dacă m-aș bărbieri, n-aș mai fi nici pămîntiu... Dar uite, vă fac jurămint că eu la front nu mă mai întorc niciodată !“. Cuvintele lui Lionel aduceau a legămint. S-a mai poticnit el prin multe și nu i-au fost tocmai floare la ureche încurcăturile și peripețiile vreme de patru ani, pînă la sfîrșitul războiului cît a durat împotrivirea lui la rînduielile ostășești chesaro-crăiești, dar înspre front împărăția n-a mai izbutit să-l mîne din urmă niciodată, nici un singur pas.

În noaptea aceea Lionel s-a odihnit în perne mai cu dinadinsul decît pe cîmpul de la Halici, de unde fusese ridicat cu targa. A doua zi mă lua cu ocoliri : „Ce-o să te faci ? Războiul va dura. Vei fi în curînd recrutat și tu. Singura salvare ar fi să te înscrii la teologie la Sibiu. Numai acolo mai găsești un scut !“. Povața mi se păru oportună dar și ușuratică. Oportună, fiindcă mă îndruma pe-o linie la care și eu mă gîndeam uneori rușinat, ușuratică fiindcă mă scotea din toate frumoasele mele proiecte de studenție. „Vezi tu, zic, sfatul tău vine dintr-un gînd bun, fără îndoială. Îmi porți grijă, cum mi-o port și eu, că nu mai am nopți de odihnă. Numai cît totul ar putea să devină și o chestie de conștiință ! Știi prea bine cît de profund îmi displace teologia !“. „Dar nimenea nu te silește să te călugărești, nici să devii preot, îmi răspunde Lionel, să scapi de me-lița războiului, despre asta-i vorba ! Sau ai făcut oase ca să ți le împrăștii pentru împăratu' prin Galiția ?“.

Pe la 20 septemvrie am dat o săritură pînă la Sibiu, așa într-o doară, să văd, ce și cum. În curtea mare a Seminarului, călugărească și stearpă, era o aglomerare de aspiranți ca de bondari pe-un cîmp plin de flori. S-a ales că majoritatea foștilor elevi, cari în iunie trecuserăm bacalaureatul la liceul din Brașov, ne-am întîlnit la Sibiu, ca la un consemn. Se făcea cu alte cuvinte dovadă de vedere că educația din care ne-am împărtășit la Liceul Șaguna nu fusese tocmai „patriotică”. Iată că ne întîlneam, nu precum ne-am legat, la zece ani de la bacalaureat, ca să vorbim despre vraja nevestelor, ci la cîteva luni, ca să vorbim — despre ce ? Despre ce ? Despre apropiata prăbușire a coroanei sfîntului Ștefan ! Descoperind în aer atîta zumzet și entuziasm pentru teologie, m-am înscris și eu.

N-am stat la Sibiu decît vreo cîteva săptămîni. Profesorii de la teologie mă agreau, cu toate că le era foarte de aproape știut substratul intereselor mele teologice. Ei mă agreau însă pentru libertatea ce-mi îngăduiam în discuțiile ce le aveam cu ei. Deliciile vieții împărțite între utrenii și vecernii se făceau nod în cugetul meu, gata să mă sufoce. Și atunci, am cerut un concediu de cîteva zile pentru... culesul viilor, cu toate că nu eram podgorean. Am plecat la Sebeș, și plecat am rămas. Nu m-am mai înapoiat tot anul la înalta școală. Solicitam, de la vatră noi și noi concedii, pentru motive fictive, de boală. Nădăjduiam să se termine războiul pînă în primăvară, ca să pot pleca în străinătate. Planeta Marte nu era însă favorabilă zilelor mele, iar speranța că măcelul universal se va curma, se vedea, de la un anotimp la altul, tot mai iluzorie. *

* Faptele relatate în celelalte capitole ale cărții aparțin unei alte vîrste biologice și spirituale. În toamna anului 1917, va izbuti să se înscrie la Facultatea de filozofie a Universității din Viena. Aici, o va reîntîlni pe Cornelia Brediceanu, studentă la Facultatea de medicină a aceleiași Universități. Între cei doi tineri se va înfiripa o puternică dragoste, ce se va încheia cu căsătoria lor, în anul 1920. Cu rememorarea împrejurărilor în care își susține teza de doctorat, Lucian Blaga încheie *Hronicul și Cîntecul vîrstelor*.

Note *

1, p. 5. Poezia, publicată inițial în *Revista Fundațiilor regale*, IX, nr. 8, aug. 1942, și inclusă în sumarul volumului de versuri *Nebănuitele trepte*, 1943, reprezintă un elogiu adus satului natal, Lancrăm. Titlul poeziei reproduce data de naștere a scriitorului.

2, p. 5. Mumă, mume, s.f., folosit de obicei la plural; în mitologia greacă, străvechi zeițe, care determină ființa umană să acționeze într-un anumit fel. Întîia mențione a mumentelor o găsim la Plutarh, în *Vieți paralele*, II, Editura Științifică, 1963, (traducere de N.I. Barbu), în capitolul *Marcellus*, paragraful XX. Goethe, în *Faust*, creează mitul modern al mumentelor: ele sînt zeițe care stau la obîrșia tuturor lucrurilor, prototipul ideilor, esența lor. Prin extensiune, mumentele simbolizează proiectele în stare latentă, încă nerealizate. Pentru Lucian Blaga, numele simbolizează tiparele originare, din care rezultă formele infinite ale lumii.

3, p. 5. Versul face aluzie la numele localității natale a scriitorului, Lancrăm. Lucian Blaga are convingerea că toponimul provine din substantivul lacrimă. Un istoric al localității, Elie Dăianu, derivă, numele ei din alt toponim: La Crîng. În documentele germane ale evului mediu, satul este numit Lancruk, Lanchrukendorf, Lancuk, Lanchruch. (Vezi D. Vatamaniuc, *Lucian Blaga, Biobibliografie*).

* Pentru redactarea notelor referitoare la starea civilă a familiei Blaga, am utilizat: *Note Biografice* de Dorli Blaga, în *Lucian Blaga, Opere 6*, ed. cit.; *Lucian Blaga, Îndepărtatele trepte, schiță pentru un arbore genealogic*, de Dan Rugescu, *Manuscriptum*, VIII, nr. 3, 1977, p. 70—77 și *Lucian Blaga, Biobibliografie* de D. Vatamaniuc, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977. După fiecare notă indicăm pagina unde cuvîntul explicat apare întîia oară.

4, p. 19. Ana Blaga, născută Moga, 1859—1933, descindea dintr-o familie de fețe bisericești.

5, p. 21. Isidor Blaga, 1851—1908, fiu de preot și preot el însuși în satul Lancrăm.

6, p. 21. Lucian era al nouălea copil și ultimul, al familiei Blaga. Ceilalți au fost : Letiția, 1880—1972 ; Tit Liviu, 1881—1916 ; Lionel, 1885—1952 ; Longin, 1889—1949 și Liciniu, 1891—1924 ; trei copii au murit prematur : Leon, 1883—1884 ; Florin, a decedat în anul 1887, la câteva luni după naștere, și Lelia, 1893—1895.

7, p. 21. Tinărul era Ioan Pavel, 1874—1970, învățător și, după 1918, revizor școlar al județelor Bistrița și Năsăud.

8, p. 21. Zlot, zloți, s.m. : monedă de aur sau de argint.

9, p. 23. Simion Blaga, 1824—1869, tatăl lui Isidor, notar și, apoi, paroh în Lancrăm.

10, p. 24. Dinente, pronunțare dialectală a adverbului „dinainte“.

11, p. 26. Fumuri, s.n., utilizat la plural cu sensul vechi, de gospodărie considerată ca o grupare în jurul vetrei ; familie, casă.

12, p. 26. Friedrich von Schiller, 1759—1805, poet, dramaturg, estetician și istoric german. Poeme celebre : *Odă bucuriei*, *Clopotul, Cocorii lui Ibykos* ; piese de teatru : *Hoții*, *Don Carlos*, *Wilhelm Tell* ș.a.

13, p. 26. Lucian Blaga exagerează involuntar. La 15 februarie 1869, când Isidor se afla în clasa a II-a de liceu, a murit Simion Blaga. Acest eveniment l-a determinat să „ardă etapele“, prezentându-se, paralel cu frecventarea anului al II-lea de studii, ca „privatist“ la examenele pentru anul următor și la bacalaureat.

14, p. 26. Nu se cunosc datele de naștere și moarte ale lui Dionisie. Pasionat de medicină, Dionisie s-a îmbolnăvit de ftizie la Universitatea din Budapesta și va aduce în familie maldia fără leac, atunci ; de la el o va contracta Isidor și o va transmite unora dintre copiii lui.

15, p. 27. Măr pătul, specie de măr cu fructele galbene-verzui, pătate cu roșu.

16, p. 27. Vilvă, vilve, s.f. : în mitologia populară, zine.

17, p. 34. La sfârșitul lunii ianuarie 1900, Isidor Blaga a publicat pe proprie cheltuială, într-o tipografie din Orăștie, broșura *După comasare*, o prelucrare după volumașul preotului luteran Johann Lander, tipărit la Sibiu, în 1898. Frazele din scurta *Prefață*, originală, trebuie să le fi rostit, de nenumărate ori,

într-o variată sinonimie, în sfatul comunei : „Poporul nostru combate peste tot comasarea. Pornirea lui, psihologicește, e de înțeles. [...] E de datornița noastră, mai ales în comunele de la țară, să împrietenim poporul cu gândul comasării, căci comasarea e progres ; și după comasare să-i arătăm calea cea bună, ce duce la propășire și înflorire pe terenul economiei cîmpului.”

18, p. 35. Ferdelă, ferdele, s.f. cu utilizare regională : măsură de capacitate pentru cereale, egală cu aproximativ 20 de litri.

19, p. 37. Ocult, ocultă, adj. și ocultism, ocultisme, s.n. : ansamblu de concepții și de practici superstițioase, privitoare la pretinse forțe misterioase existente în realitatea înconjurătoare.

20, p. 39. Această amintire îi va inspira poezia *Vestea cea bună*, publicată postum :

Printre lucruri cînd umblăm, pe aproape sau departe
cerul singur cu țaria sa albastră
ne urmează pretutindeni în viață și în moarte.

Da, Zenitul e mereu deasupra noastră !

21, p. 44. Avsalom sau Absalom, personaj mitologic, fiul lui David, revoltat împotriva tatălui său ; învins în luptă, fuge printr-o pădure ; părul său lung se încurcă în crengile unui copac și corpul îi rămîne suspendat ; Iov, care îl urmărea, îl ucide cu trei lovituri de suliță.

22, p. 44. August von Kotsebie, 1761—1819, dramaturg german, autorul pieselor de moravuri : *Grădinarul orb*, *Încurcătura* ș.a. Fiul său, Wilhelm von Kotsebie, 1813—1887, de asemenea scriitor, a fost consul la Iași și a scris proză inspirată din realitățile românești : *Tablouri și schițe din Moldova*, *Laskar Viorescu*.

23, p. 45 Futurismul, curent artistic manifestat, inițial, în Italia, între anii 1909—1920 ; teoreticianul curentului a fost poetul Marinetti.

24, p. 48. Verii și verișoara sînt Niță, Romul (Romi) și Victoria (Vichi), copiii Rafilei, sora lui Isidor Blaga, și ai preotului Ion Bena din Pianul de Jos.

25, p. 49. Șiriglă, pronunțare dialectală a s.f. de circulație regională, șireglă : codirlă, partea dinapoi a unui car sau a unei căruțe, în care se pune nutreț pentru animalele de tracțiune.

26, p. 52. Aluzie la prințul Hamlet, personajul tragediei cu același nume a dramaturgului englez Shakespeare.

27, p. 52. Immanuel Kant, 1724—1804, filozof german, profesor la Universitatea din Königsberg ; opere fundamentale :

Critica rațiunii pure, Critica rațiunii practice, Critica facultății de judecare, Istoria generală a naturii și teoria cerului.

28, p. 52. Arthur Schopenhauer, 1788—1860, filosof german, autorul lucrării *Lumea ca voință și reprezentare*.

29, p. 52. David Friedrich Strauss, 1808—1874, filozof german, critic al religiei ; în *Viața lui Isus* demonstra inautenticitatea evangheliilor.

30, p. 60. Gornic, gornici, s.m. cu întrebuintare regională : pădurar.

31, p. 61. Poezia *Olarii* a fost publicată în volumul *Nebănuitele trepte*, 1943.

32, p. 61. Pan, zeul vegetației la vechii greci.

33, p. 61. Lucian Blaga se va întoarce la Căpîlna în vara anului 1944. Moara de lemn văzută acum, îi va inspira, atunci, drama *Arca lui Noe*.

34, p. 64. Mîneca, vb. cu întrebuintare regională : a se trezi sau a pleca dis-de-dimineață ; prin extensiune, a căpătat sensul : a pleca, a porni.

35, p. 65. Replicile vor intra întocmai în scena a III-a din primul act al dramei *Avram Iancu*.

36, p. 72. Personajul Găman va fi introdus în drama *Meșterul Manole*.

37, p. 72. Se referă la Alexe Henegaru, a cărui viață aventuroasă a fost evocată de fiica sa, Galia Henegaru, în romanul *Alexa al boldașului*.

38, p. 74. Nicolae Iorga, 1871—1940, scriitor și istoric, mare personalitate a culturii române.

39, p. 74. *Semănătorul*, săptămînal literar, apărut la București între 2 decembrie 1901 și 27 iunie 1910, sub conducerea mai multor direcții ; între anii 1903—1905, N. Iorga a făcut parte din comitetul de conducere, iar de la 5 iunie 1905 la 17 octombrie 1906 a fost directorul revistei.

40, p. 75. Întrebuintare figurată a adjectivului homeopatic și a substantivului homeopatie : sistem terapeutic, ce constă în administrarea substanțelor care, în cantități mari, ar putea provoca unui om sănătos o afecțiune organică.

41, p. 79. Nicolae Sulică, născut în 1877, a urmat Facultatea de filozofie a Universității din Budapesta și din Leipzig. A scris numeroase studii și articole, precum și volumele : *Un capitol din activitatea diaconului Coresi*, Brașov, 1900, și *Curs sistematic de gramatica limbii române*, Brașov, 1902.

42, p. 79. Iosif Blaga, 1864—1937, profesor și, după primul război mondial, director al Liceului „A. Șaguna” ; doctor în fi-

lozofie, autor de manuale de psihologie și de teoria genului dramatic. La Conferința de pace de la Paris, a colaborat la alcătuirea hărții etnografice a Transilvaniei.

43, p. 83. Andrei Mureșanu, 1816—1863, poet român, autorul poeziei *Un răsunet*, cunoscută sub numele *Deșteaptă-te române*, marșul revoluționarilor români de la 1848.

44, p. 85. Camille Flammarion, 1842—1925, astronom și scriitor francez ; cărțile cu cea mai mare audiență la public : *Astronomia populară*, *Lumea înainte de crearea omului*.

45, p. 85. Ernest Renan, 1823—1892, filozof și istoric al religiilor ; în *Viața lui Isus*, neagă caracterul divin al acestuia ; în *Istoria originilor creștinismului*, 7 volume, studiază începuturile religiei creștine.

46, p. 91. *Convorbiri literare*, una dintre cele mai însemnate reviste românești, apărută din martie 1867 până în august 1944, la Iași și București, inițial, sub conducerea lui T. Maiorescu. În paginile ei întâlnim pe toți marii scriitori din ultimile trei decenii ale veacului trecut.

47, p. 91. *Faust*, poem dramatic, publicat în anul 1808 de J.W. Goethe, 1749—1832, scriitor și om de știință german. Poemul va fi integral tradus de Lucian Blaga în anul 1955.

48, p. 91. Vasile Conta, 1845—1882, filozof român ; a elaborat o teorie originală a evoluției în studiul *Teoria undulației universale*.

49, p. 94. Cabală, cabale, s.f. : doctrină mistică, creată în evul mediu.

50, p. 98. Gh. Marinescu, 1863—1938, medic român, fondatorul școlii naționale de neurologie.

51, p. 98. Ramakrishna, 1834—1886, numele de ascet al gînditorului indian, Cadádharma Chatterjii, care a exercitat o influență considerabilă asupra epocii sale. Ideile sale umaniste, bazate pe datoria slujirii aproapelui, au contribuit la trezirea conștiinței naționale indiene. În India, învățătura sa a fost teoretizată de Abhedananda Swami și de profesorul universitar Vivekananda Swami.

52, p. 99. *Luceafărul*, revistă apărută din inițiativa lui O. Goga, Al. Ciurea și O. C. Tăslăoanu, în anul 1902, la Budapesta ; de la 15 octombrie 1906, revista a apărut lunar, la Sibiu, pînă la 15 august 1914.

53, p. 99. Țara noastră, periodic apărut la Sibiu între anii 1907—1909.

54, p. 101. Baruch de Spinoza, 1632—1677, filozof olandez ; opera sa principală este *Etica*, în care analizează viața sufletească a omului și elementele existenței individuale.

55, p. 101. Ernst Haeckel, 1834—1919, biolog german, reprezentant al evoluționismului și al unui materialism naturalist ; a efectuat cercetări în domeniul biologiei generale și al antropologiei. În *Enigmele lumii*, 1899, dezvoltă ideea că știința este în măsură să rezolve toate problemele ; nimic nu rămîne necunoscut.

56, p. 103. Adevăratul debut al lui Lucian Blaga are loc nu la *Românul*, ci în ziarul *Tribuna*, ce apărea la Arad, din anul 1896. În numărul 57 din 26 martie 1910, *Tribuna* îi publică poezia *Pe țarm*, semnată cu inițialele L.B., redacția adăugînd sub ultimul vers, în stînga, și numele localității : Brașov. În schimb, poezia *Noapte*, apărută în numărul 89, din 8 mai 1910, al aceluiași ziar, este semnată cu numele întreg.

57, p. 103. N. Vaschide, 1874—1907, psiholog și psihiatru român stabilit în Franța. A fost unul dintre promotorii psihologiei experimentale în volumele : *Tehnica psihologiei experimentale* și *Eseu asupra psihologiei mîinii* ; a elaborat monografia *Somnul și visele*, „contribuție științifică ce se impune atențiunii omului de știință înaintea oricărei alta“ (C. Rădulescu-Motru), tradusă în limba română în anul 1940.

58, p. 103. Herbert Spencer, 1820—1903, filozof și psiholog englez ; spre deosebire de Haeckel, susține că esența lucrurilor rămîne, adesea, incognoscibilă.

59, p. 104. Paul Budiu, 1854—1911, autor de manuale de limbile greacă și latină.

60, p. 105. Aron Cotruș, 1891—1961, poet român, autor a numeroase volume de versuri : *Mîine*, *Horia*, *Printre oameni în mers*, *Rapsodie valahă* ș.a. ; din 1908, publicase versuri în revistele *Luceafărul* de la Sibiu și *Ramuri* din Craiova ; a debutat cu volumul *Poezii*, editat la Orăștie, în anul 1911.

61, p. 106. René Descartes, 1596—1650, filozof francez ; opere esențiale : *Discurs asupra metodei*, *Principiile filozofiei*, *Tratat despre pasiunile sufletului*.

62, p. 106. Francis Bacon, 1561—1636, filozof englez, autorul volumelor : *Eseuri de morală și politică*, *Noul organon* ; Bacon stabilește principalele momente ale cercetării științifice : observarea faptelor ; introducerea unei ipoteze de lucru ; verificarea experimentală a ipotezei, printr-un cît mai mare număr de fapte.

63, p. 107. Christian Friedrich Hebbel, 1813—1863, poet și dramaturg german ; opera la care se referă Lucian Blaga se intitulează *Cuvîntul meu despre dramă*, 1843.

64, p. 107. Henrik Ibsen, 1828—1906, dramaturg norvegian ; introduce analiza psihologică în acțiune ; dramele cele mai cunoscute sînt : *Nora*, *Strigoii*, *Brand*, *Peer Gynt*, *Un dușman al poporului* etc.

65, p. 108. Informațiile lui Lucian Blaga sînt, parțial, eronate. Inițiativa excursiei în Italia a luat-o Iosif Blaga în anul 1899, cînd a fost numit diriginte la clasa I. Din cotizațiile elevilor, din cereri către bănci, din serate literare și conferințe, a strîns suma necesară unei prime excursii în Italia, efectuată — cu clasa la care era diriginte — între 6 și 29 aprilie 1906. Din prima excursie a economisit suma de 242 de coroane și 60 de bani, pe care a vărsat-o direcțiunii pentru un alt fond de excursii. Alte două clase, cărora nu le era diriginte, începuseră a strînge banii trebuitori și Iosif Blaga organizează alte două excursii în Italia în anii 1910 și 1911. La aceasta din urmă participă și Lucian Blaga.

66, p. 111. Arhetip, arhetipuri, s.n. : model original, ideal, după care se călăuzește cineva ; noțiunea a fost utilizată inițial de filozoful grec Platon, 428—349, î.e.n.

67, p. 111. Lucian Blaga se referă la capitolul *Perspectiva sofianică* din volumul *Spațiul mioritic*, 1936, inclus ulterior în *Trilogia culturii*.

68, p. 111. Poseidon, zeul mării, în mitologia greacă.

69, p. 112. Socrate, filozof grec, 470—399, î.e.n. ; Socrate nu a scris nimic ; îl cunoaștem din „dialogurile“ lui Platon ; el considera că adevărul poate fi descoperit prin reflecție filozofică. Paharul de cucută, de care vorbește Blaga, constituie o aluzie la moartea filozofului, condamnat sub acuzația, nefondată, că exercită o influență negativă asupra atenienilor.

70, p. 112. Silenic, silenică, adj. și silen, sileni, s.m. : nume dat în mitologia greacă satirilor, divinități rustice, reprezentate printr-o ființă cu corp omenesc, acoperit cu păr, cu coarne și picioare de țap ; prin extensiune, substantivul denumește persoana în vîrstă care, sub o înfățișare grotescă, ascunde o înțelepciune ironică.

71, p. 113. Hohenstaufii, familie princiară germană, care a domnit în Germania între anii 1138—1208 și 1212—1254, iar în Sicilia, între anii 1194—1268 ; din această dinastie fac parte, printre alții, Frederic I Barbarosa, Henric VI, Frederic II.

72, p. 117. Poezia *Cinele din Pompei*, publicată mai întâi în revista *Claviaturi*, II, nr. 4, 1943, p. 7, a fost inclusă în ciclul postum *Corăbii cu cenușă*.

73, p. 117. *Tosca*, operă a compozitorului italian Giacomo Puccini, 1858—1924.

74, p. 117. G.W.F. Hegel, 1770—1831, filozof german ; operele esențiale : *Fenomenologia spiritului*, *Prelegeri de estetică*, *Logica*, *Istoria filozofiei*, *Prelegeri de filozofia dreptului*.

75, p. 118. Henri Bergson, 1859—1941, filozof francez, autorul volumelor : *Eseu asupra datelor imediate ale conștiinței*, *Materie și memorie*, *Rîsul*. Întîiul eseu filozofic al lui Blaga în-suși va fi despre Bergson.

76, p. 118. Baedeker, ghid turistic, editat în limba germană, ce s-a bucurat de o mare răspîndire înaintea primului război și în perioada interbelică.

77, p. 118. Gheorghe (badea) Cîrțan, 1849—1911, țăran român, născut la Cîrțișoara ; voluntar în războiul de independență din 1877—1878 ; a călătorit pe jos pînă la Roma, pentru a vedea Columna lui Traian.

78, p. 120. Henryk Sienkiewicz, 1846—1916, prozator polonez, laureat al premiului Nobel în 1905, autorul romanelor inspirate din istoria națională : *Prin foc și sabie*, *Potopul*, *Pan Wolodyjowski*, *Cavalerii teutoni* ; în *Quo Vadis ?* recrează un tablou al Romei la începutul erei noastre.

79, p. 126. Horia Teculescu, 1896—1942, autorul volumelor : *Scriitorii ca luptători pentru unirea neamului*, *Pe Mureș și pe Tîrnave — Flori înrourate* și o monografie dedicată lui V. Onițiu, directorul Liceului „A. Șaguna“.

80, p. 130. Amintirea fetei va fi evocată în poezia *Elegie*, inclusă în volumul *Lauda somnului*, 1929.

81, p. 130. Școala din Marburg grupează pe filozofii neokantieni, majoritatea profesori universitari, care au aprofundat istoric, au interpretat filologic și au integrat în istoria generală a filozofiei opera lui Kant ; principalii reprezentanți : Herman Cohen, Paul Gérard Natrop, E. Cassirer.

82, p. 132. Rudolf Eucken, 1846—1926, filozof german, profesor la Universitatea din Jena.

83, p. 132. Metafizic, metafizică, s.f. : parte a filozofiei care studiază cauzele prime și principiile lucrurilor ; metodă generală de cunoaștere.

84, p. 134. Plotin, 205—270 e.n. ; opera sa, *Eneadele*, a inspirat pe filozofii presocratici și i-a dat lui Kant ideea filozofiei reflexive, considerarea rațiunii ca „activitate“.

85, p. 135. Lucian Blaga se referă la manualul *Curs de fizică experimentală*, I, Braşov, 1911 şi II, Braşov, 1912, elaborat de A. Ciorteza şi T—L. Blaga.

86, p. 136. Cornelia Brediceanu, 1897—1983, era fiica lui Coriolan Brediceanu şi a Corneliei Brediceanu, născută Rădulescu. A urmat Facultatea de medicină a Universităţii din Viena; s-a căsătorit cu Lucian Blaga în 1920.

87, p. 139. John Stuart Mill, 1806—1873, filozof, logician şi economist englez, autorul teoriei inducţiei, dezvoltată în cartea *Sistem de logică inductivă şi deductivă*.

88, p. 139. Jules Henri Poincaré, 1845—1912, matematician francez ; cu studiile : *Ştiinţă şi ipoteză*, *Metoda matematică şi mecanica cerească* a deschis un capitol nou în domeniul algebrei şi al geometriei.

89, p. 139. Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, 1775—1854, filozof german ; opere principale : *Prima schiţă a unui sistem de filozofie a naturii*, *Filozofia mitologiei şi a revelaţiei*, *Expunerea sistemului meu de filozofie*.

90, p. 140. Eseul a fost intitulat *Reflexii asupra intuiţiei lui Bergson* ; sub titlu, în paranteză, Lucian Blaga a adăugat : „de H.R. — traducere“, şi l-a semnat Ion Albu ; a apărut pe prima pagină a ziarului *Românul*, nr. 57, din 25 martie 1914.

91, p. 140. Albert Einstein, 1879—1955, fizician german, laureat al premiului Nobel, în 1921, refugiat în S.U.A. după venirea lui Hitler la conducerea Germaniei. Este creatorul teoriei relativităţii, ce a revoluţionat orientarea fizicii moderne.

92, p. 143. Franz Grillparzer, 1791—1872, clasic al dramaturgiei austriece ; drame : *Visul, o viaţă*, *Ale mării iubiri şi valuri*.

93, p. 143. Gerhart Hauptmann, 1862—1946, dramaturg şi romancier german ; drame cu teme diverse : *Țesătorii*, *Clopotul scufundat*.

94, p. 143. Herman Sudermann, 1857—1928, dramaturg şi prozator german ; drame : *Onoarea*, *Sfârşitul Sodomei*, *Patria*.

CUPRINSUL

Neagoe, Manole	5
Nicoară, Yolanda	7
Oancea, Tudorel	19
Orleanu, Ada	21
Parău, Platon	147
Popescu, Mircea	
Rădu, Iuliu	
Rebreanu, Vasile	
Regoz, Georgina V.	
Roman, Ion	
Notă	5
Elevul Lucian Blaga	p. 7
Notă asupra ediției	pag. 19
Hronicul și Cîntecul vîrștelor	p. 21
Note	p. 147
Diacanu, Ion	
Gălbeneanu, Vasile	
Georgeșcu, Călin	
Gruia, Călin	
Haza, Gheorghe	
Ionescu, Emilian	
Cosma, George F.	
Ionescu-Dunăreanu, M.	
Jianu, Eugen	
Malschi, Vasile B.	
Manta, Tudor	
Mănușiu, Emanuel	
Mihăilescu, Gheorghe	
Mitră, Alexandru	
Monoranu, Mihaila	
Munteanu, Francisc	
Movila, Gh.	
Muştescu, Vlad	
Unchiul Andrii detektivului și ne- poții săi	

CEREȚI ÎN LIBRĂRI ȘI BIBLIOTECI :

Romane, povești, povestiri

Anton, Costache	— Vacanța
Balaci, Anca	— Clelia
Băjenaru, Gr.	— Ispirescu — împăratul basmelor
Brătescu, Gh.	— Ruta speranței
Cubleșan, C-tin	— Pensiunea Margareta
Daia, Alexandru	— Eroi la 16 ani
Diaconu, Ion I.	— Povestea unui steag tricolor
Gafița, Viniciu	— Sînteți oaspeții mei
Georgescu, C-tin	— Tren de noapte
Gruia, Călin	— Poiana de argint
Hașa, Gligor	— Comoara lui Decebal
Ionescu, Emilian	— Camarazi fără uniformă
Cosma, George F.	— Șaisprezece secole dus-întors
Ionescu-Dunăraru, N.	— Ei au luptat pentru independență
Jianu, Eugen	— Plecarea lui Lică Ciocîrlan
Malschi, Vasile B.	— Muntele strămoșilor
Manta, Tudor	— Radu de la Afumați
Manoliu, Emanoil	— Fratele mai mare
Méhes, György	— Cîntecul columnei ; Legendele Olimpului
Mitru, Alexandru	— Un scrînciob verde
Monoranu, Mihaela	— Pistruiatul
Munteanu, Francisc	— Băieții de la apa Moldovei
Movilă, Gh.	— Unchiul Andi detectivul și nepoții săi
Mușatescu, Vlad	

Neagoe, Manole

Nicoară, Yolanda

Oancea, Tudorel

Orleanu, Ada

Pardău, Platon

Popescu, Mircea

Rațiu, Iuliu

Rebreanu, Vasile

Rogoz, Georgina V.

Roman, Ion

Romulus, Dinu

Rusu Aghireșanu, I.

Scripcă, Gh.

Silvestru, Patița

Șovu, George

Teodoreanu, Ionel

Vergu, Alexandru

Zaides, Ștefan

— Pagini legendare din istoria
poporului român

— Daizo și feciorii săi

— Donaris-2 ridică ancora

— Doi ani de cutezanță

— De dimineață pînă seara

— Neînvinsul — Victor Babeș

— Șopîrla electronică

— Cum o vezi, cu ochii verzi

— Să nu afle Aladin

— Din isprăvile lui Tropsi

— Paznic la pepeni

— Un zece pentru toți

— Cinci sub cerul liber

— Luceferi

— Liliac alb în ianuarie

— Jucării pentru Lili

— Îmblînzitorul de zimbri

— Cinteza de Galapagos

Lector: ON. D. VASILE

Tehnoredactor: AURICA IORDACHE

Bun de tipat 18.VI.1984

Apărut 1984. Colecția de tipat 19

Comanda nr. 48.187

Compania poligrafică

"CASA SCIENTIFICĂ"

București — R.S.R.

Neagoe, Manole	—	Pagini legendare din istoria
Nicoară, Yolanda	—	Daizo și lecțiile săi
Oncean, Tudorel	—	Donaria-2 ridică ancora
Orleanu, Ada	—	De dimineață până seara
Parbău, Flaton	—	De dimineață până seara
Popescu, Mircea	—	Neînvinșul — Victor Babeș
Rădu, Iuliu	—	Șoparla electronică
Rebreanu, Vasile	—	Cum o vezi, cu ochii verzi
Rogoz, Georgina V.	—	Antan, Cosan
Roman, Ion	—	Alte isprăvile lui
Romulea, Dina	—	Un zec pentru toți
Rusu Agheșanu, I.	—	Un zec pentru toți
Scipă, Gh.	—	Un zec pentru toți
Silvestru, Bălan	—	Un zec pentru toți
Sor, George	—	Un zec pentru toți
Todărescu, Ion	—	Un zec pentru toți
Vergu, Alexandru	—	Un zec pentru toți
Zăideș, Ștefan	—	Un zec pentru toți
Gruia, Călin	—	Polana de argint
Hașa, Gligor	—	Comoara lui Decebal
Ionescu, Emilian	—	Camarazi fără uniformă
Cosma, George F.	—	Saisprezece secole dus-întors
Ionescu-Dunăreanu, N.	—	El a luptat pentru independen-
Janu, Eugen	—	dență
Malschi, Vasile B.	—	Picurea lui Lică Ciocrlan
Manta, Tudor	—	Muntele strămoșilor
Manoliu, Emanuel	—	Rădă de la Afumați

Lector : GH. D. VASILE

Tehnoredactor : AURICA IORDACHE

Bun de tipar 18.VI.1984.

Apărut 1984. Coli de tipar 10

Comanda nr. 40 197

Combinatul poligrafic

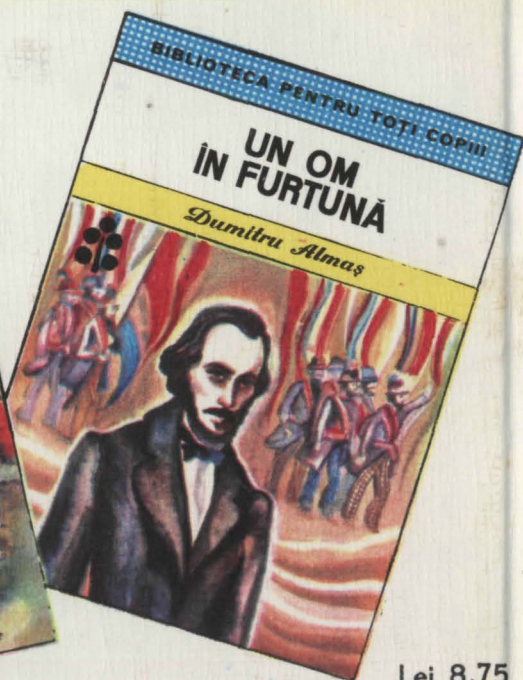
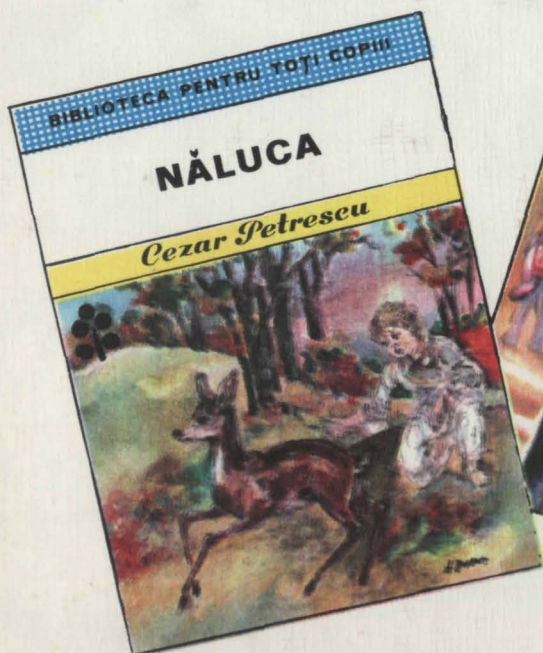
„CASA ȘCÎNTEII“

București — R.S.R.

LUCIAN BLAGA (9 mai 1895—6 mai 1961) este unul dintre cei mai de seamă poeți și gânditori români.

Lirica sa este deschisă miracolelor lumii, exprimă sentimentul dorului, celebrează simbolurile germinației. A mai scris studii filozofice, piese de teatru și a tradus în limba română din marea poezie universală.

„Hronicul și cântecul vîrstelor“ este povestea propriei sale copilării.

Lei 8,75

EDITURA ION CREANGĂ